TIGHT BINDING BOOK

संगीत

संशय-कल्लोल नाटक.

हें पुस्तक

कै० रा० रा० गोविंद बल्लाळ देवल

दुर्गा, झुंझारराव, संगीत मृच्छकटिक,
शापसंभ्रम, शारदा, विक्रमोर्वशीय
इत्यादि नाटकांचे कर्ते,

यांनीं रचिलें.

आवृत्ति पांचवी.

सन १९२८ इसवी.

हें पुस्तक पुणें सदाशिव पेठ घर नं० ३०० येथें हनुमान
छापखान्यांत **लक्ष्मण भाऊराव कोकाटे** यांनीं छापिलें व
रा. **रामचंद्र गोविंद देवल** यांनीं सांगली
येथें प्रसिद्ध केलें.
6-8-1928

प्रस्तावना.

—:०:—

सुमारें सतरा वर्षांपूर्वी मित्रवर्य गोविंदराव देवलांच्या शारदा नाटकाला प्रस्तावना लिहिली तेव्हांची माझी मनःस्थिति आणि आज त्यांच्या पश्चात् त्यांच्या वडील बंधूंच्या सांगण्यावरून त्यांच्या प्रस्तुत प्रहसनाला प्रस्तावना लिहितों आहें, या वेळची मनःस्थिति दोहींत केवढें अंतर! शारदेच्या प्रस्तावनेंत कविमित्राची प्रतिभा निरतिशय सुंदर असें अपत्य प्रसवली म्हणून अभिनंदन केलें; प्रस्तुत प्रस्तावनेंत त्याची ती प्रतिभा दिवंगत झाली म्हणून शोकनिवेदन करण्याचा प्रसंग ओढवला आहे. त्यांतही प्रस्तुत लेखकास ही प्रस्तावना लिहितांना विशेष विव्हल होण्याचें एक मोठें कारण हें कीं, दोघांनीं मिळून एक नवीन नाटक रचण्याचा संकल्प ठरला होता. तो संकल्प सिद्धीस नेण्यासाठीं थोडीशी पूर्वतयारीही झाली होती. परंतु आतां

मनींच्या मनीं कल्पना त्या निमाल्या

या खेदोत्पादक विचाराखेरीज त्यांतला कांहींही शेष उरला नाहीं.

कै० गोविंदरावांची नाट्यकला किती वरिष्ठ दर्जाची होती, हें महाराष्ट्रांत कोणास वर्णन करून सांगण्याची आवश्यकता मुळींच नाहीं. त्यांची नाट्यकविता आबालवृद्धांच्या तोंडीं झाली आहे; आणि शारदेच्या पाठोपाठ आणखी एखादी कृति ते केव्हां महाराष्ट्राला अर्पण करतील, म्हणून महाराष्ट्रजन चातकाप्रमाणें तृषित होऊन त्यांच्याकडे डोळे लावून बसला होता—तों गेल्या जून महिन्याच्या १४ व्या तारखेस त्या काव्यमेघाचें जीवन नष्ट झाल्याची दुःखद वार्ता कानी आली. अर्थातच सर्व आशा जेथल्या तेथेंच जिरल्या.

प्रस्तुत नाटकांतील पद्यें हीं देवलांच्या हातचीं शेवटचींच पद्यें होत. ते जर आणखी कांही काल जगते तर महाराष्ट्र नाट्यवाङ्मयांत आणखी एखाद्या तरी सुंदर व बोधप्रद नाटकाची खरोखर भर घालते. त्यांचे हातून एकंदर सात नाटकें निर्माण झालीं, ती अनुक्रमें येणेंप्रमाणें होतः— १ अथेल्लो-झुंजारराव (रंगावृत्ति), २ दुर्गा नाटक, ३ फाल्गुनराव, ४ संगीत शारदा, ५ संगीत मृच्छकटिक, ६ संगीत विक्रमोर्वशीय व ७ संगीत शापसंभ्रम.

यांपैकीं एक शारदा नाटक खेरीज करून बाकी सर्व नाटकें इंग्रजी अगर संस्कृत कवींच्या कृतींवर आधारलेलीं आहेत.

ते स्वतः अत्यंत उत्तम नट होते. आर्योद्धारक मंडळीच्या नाटकांत ते नायकाची भूमिका घेत. अथेल्लोंत ते अथेल्लोचा भाग इतका उत्तम वठवीत कीं, जणूं काय त्यांच्यासारखा अभिनय होणार नाहीं या शंकेनें त्यांच्या पश्चात् अद्यापि अथेल्लो नाटक कोणीं केलेंच नाहीं. स्वतः नट होऊन रंगभूमीशीं गाढ परिचय असल्याखेरीज कलेच्या दृष्टीनें नाटकरचना उत्तम होणें दुर्घटच होय. त्यांच्या दुर्गा नाटकास कोल्हापूर सरकारानें बक्षिस दिलें. संगीत शाप-संभ्रमास इंदूर सरकाराकडून हजार रुपये बक्षिस मिळालें. त्यांच्या सर्वच कृति मनोहर, परंतु त्यांतल्या त्यांत शारदा, शापसंभ्रम व मृच्छकटिक या त्रयीनें आपलें जनमनोहरत्व प्रत्येकाच्या प्रतीतीस आणून दिलें.

ललितकलांशीं त्यांचा लहानपणापासून गाढ परिचय. त्यांचे एक बंधु उत्तम नट होते. दुसरे बंधु सरकारी नौकरींत उत्तम पदवी मिळवून आतां संगीत-शास्त्र व कला यांना आपला उर्वरित आयुर्दाय वाहून त्यांच्या प्रसारार्थ उत्कट प्रयत्न करीत आहेत. गोविंदरावांनीं इंग्रजी शिक्षण मिळवून, सरकारी सेवेची चव घेऊन नाट्यकलेच्या प्रेमामुळें तिचा परित्याग केला. नाट्यकलेचें त्यांनीं अध्ययन आणि अध्यापन केलें. स्वतः उत्तम नट म्हणून कीर्ति मिळवून कित्येक नामांकित नटांना शिक्षण दिलें गद्यपद्य नाट्यरचना केली, आणि नाट्याचार्य ही पदवी मिळविली. शेवटलीं काहीं वर्षे त्यांनीं थिऑसफींत शिरून अध्यात्मविषयांतही उत्कृष्ट परिचय करून घेतला होता; आणि अध्यात्मविचाराच्या भरांत असतानाच त्यांचा अंत झाला.

शारदा नाटक लिहून झाल्या वेळेपासून गोविंदरावांच्या मित्रमंडळींनीं ‘ तुम्ही आणखी एखादें नाटक लिहा ’ म्हणून त्यांचा पाठपुरावा चालविला होता. परंतु अनेक कारणांमुळें त्यांचे हातून नवीन कृति निर्माण झाली नाहीं. तेव्हां निदान तुमच्या फाल्गुनरावास संगीताची जोड देऊन त्याचा नवा अवतार करावा, असें त्यांस विनविण्यांत आल्यावरून त्यांनीं प्रस्तुत पुस्तक तयार केलें. असा प्रस्तुत पुस्तकाचा इतिहास आहे. त्याचा संगीत प्रयोग प्रसिद्ध गंधर्व नाटक मंडळींनीं येत्या नवंबर महिन्याच्या प्रारंभींच करण्याचें ठरविलें आहे. त्याप्रमाणें तो प्रयोग होईलही. परंतु गोविंदराव

मात्र आपल्या त्या फाल्गुनरावाच्या ‘ संगीत संशय—कल्लोला ’ नें उठणाऱ्या हास्यकल्लोलांचें कौतुक करण्याला नाहींत, हें पाहून कोणाच्या मनांत शोक-कल्लोल उठणार नाहीं ?

फाल्गुनरावाचा गद्यावतार रा० देवल यांनीं १९०३ सालीं प्रसिद्ध केला तेव्हां त्यांनीं स्वतःच प्रस्तावना लिहिली, ती अशी:—

“ फाल्गुनराव मूळचा विलायती. पण त्याला इकडची भाषा शिकवून, त्याच्या अंगावर इकडील कपडे चढवून इकडील चालीरीतींची त्यास चांगली माहिती करवून, लोकसेवेस सादर केला आहे. फाल्गुनराव मोठा गमती आहे. त्याच्या भाषणानें हंसू यावयाचें नाही असा मनुष्य विरळाच सापडेल. कित्येक अत्यंत नीतिभक्त त्यास अभद्र बोलणारा असें कदाचित् म्हणतील, पण वास्तविक तो तसा नाहीं, हे अनुभवानी रसिक व मर्मज्ञ लोकांस कळून येईल. ”

याच फाल्गुनरावास यंदां गोविंदरावांनीं थोडें संगीतही शिकवून लोक-सेवेस सादर केलें आहे. रा. बालगंधर्व, रा. बोडस व त्यांचे सर्व नटमित्र त्याच्याकडून लोकसेवा उत्तम प्रकारें घडवतील याबद्दल कोणासच शंका नाहीं.

आता फाल्गुनरावाच्या अंतर्यामासंबंधानें थोडीशी चिकित्सा करूं. “ अस्थानीं आणि अकारण संशय ” हे फाल्गुनराव, कृत्तिका, रेवती आणि आश्विनशेट यांच्या अंतर्यामांतले व्यंग. त्यांच्या त्या संशयाला उद्दीप्त करण्याला त्यांची तीच कारण. अर्थातच ज्याचा त्याचा मूर्खपणा ज्याचा त्यालाच भोंवला म्हणजे त्याचें जनांत हंसू होते. तसेंच हंसू फाल्गुनरावांचें व इतर पात्रांचें झालें. त्याच्या संशयकल्लोलात गढून जाण्यानें परस्परांच्या घातापर्यंत मजल आली नाहीं त्यामुळें त्याचें पर्यवसान हास्यमय झालें. त्यांची कींव मात्र कोणासही येत नाही. परस्परांच्या प्रेमनिष्ठेबद्दल संशय--आणि तो अगदीं अकारण—यामुळें त्यांच्या मनास किती जरी वेदना झाल्या तरी त्यांच्या त्या वेदनांना वाचक--प्रेक्षकांकडून तर काय, परंतु त्यांच्या त्यांच्या चाकरांनौकरांकडून व स्नेह्यांसोबत्यांकडून सुद्धा केव्हांही सहानुभूति मिळाली नाहीं, त्यांच्या संशयकल्लोलाचा मोबदला सर्वांच्या हास्यकल्लोलांतच मिळाव-याचा. आपल्या मूर्खपणानेंच ही आपली फजिती उडवून घेणार ही जाणीव ज्याला त्याला असते.

शेक्सपिअरच्या अथेल्लो नाटकाचा व ‘ ए बुइंटर्स टेल ’ या नाटकाचा विषय ‘अकारण संशयकल्लोल’च होय. परंतु या दोन नाटकांतील संशय-कल्लोलाचें पर्यवसान निर्मल व सत्त्वस्थ नायिकांच्या घातापर्यंत पोंचलें. अर्थात् त्या संशयकल्लोलाच्या आघातांनीं वाचक-प्रेक्षकांच्या अंतःकरणांत विव्हलता आणि नेत्रांत दुःखाश्रू ही उद्भवतात. फाल्गुनरावाच्या संशय-कल्लोलास “ जशास तशा ” नायिकांकडून तोडीस तोड मिळाल्याकारणानें हास्याखेरीज दुसरें पर्यवसानच नाहीं.

विषय जरी एक असला, विकार जरी एक असला तरी त्यांच्या विकास-भिन्नतेमुळें परस्परभिन्न अशा रसांचा कसा परिपोष होतो, हे पाहणें मोठें गमतीचें आहे.

O, beware, my lord, of jealousy.
It is the green-eyed monster which doth
mock. The meat it feeds on.

Othello Act III. Sc. III 165-7.

हा धडा शेक्सपिअरनें अथेल्लोंत वाचक-प्रेक्षकांचें हृदय शोकविदीर्ण करून शिकविला. तोच फाल्गुनरावाच्या कर्त्यानें आपल्या नायकाच्या व त्याच्या समानशील पात्रांच्या मूर्खपणाचें प्रदर्शन करून हंसवून हसवून शिकविला आहे.

संशय खट झोटिंग महा । देउं नका त्या ठाव जरा ॥
निशाचरी कल्पना खुळी । कवटाळिल ही भीति धरा ॥
बहुरूपा ती जनवाणी । खरी मानितां घात पुरा ॥

यागोसारख्या दुष्टाच्या कारस्थानांनी उद्दीप्त केलेल्या संशयानें ग्रस्त होऊन अथेल्लोनें आपल्या स्वतःचा व आपल्या उज्ज्वलसत्त्व पत्नीचा घात केला. अर्थात् त्याची कींव येते व करुणरसाचा आत्यंतिक परिपोष होतो. लिऑन्टीज्‌चा संशय स्वयंप्रेरित होता. अर्थात् त्याची तितकी कींव येत नाहीं. मात्र त्याच्या मूर्ख संशयामुळें त्याच्या पतिव्रता पत्नीस अत्यंत अन्याय झाला, नुकत्याच जन्मलेल्या मुलीस वनवास भोगावा लागला आणि आव-

डल्या मुलास मृत्यु आला, यामुळें करुणरसाचाच परिपोष होतो. परंतु फाल्गुनरावाच्या मूर्खपणानें व त्याची सर्व मंडळी एकाच माळेचे मणी असल्याकारणानें हास्यरसाचा प्रवाह सुरू होतो.

हास्याश्रु आणि करुणाश्रु यांच्या उद्गमांचें स्थान एकच, परंतु कारणांच्या भिन्नतेवर त्यांचा उद्भव अवलंबून असतो.

अथेल्लो व लिऑन्टीज् यांच्या संशयग्रस्ततेनें " अरेरे ! " असा उद्गार निघतो, तर फाल्गुनरावाच्या संशयग्रस्ततेनें "भली झाली गुलामाची !" असा उद्गार निघतो, हा अनुभव कोणास नाहीं ?

पुणें,
ता. ३० ऑक्टोबर १९१६.

हरि नारायण आपटे.

प्रकाशकाचे दोन शब्द.

माझे वडील ती० गोविंद बल्लाळ देवल हे आस्कास्मित रीतीनें वारल्यामुळें प्रकाशक या नात्यानें लिहिण्याचा प्रसंग मजवर आला आहे. सदरहु संशय-कल्लोल नाटकास प्रस्तावना लिहिण्यासंबंधीं माझे चुलते ती० कृष्णाजी बल्लाळ देवल यानीं प्रसिद्ध ग्रंथकार रा. रा. हरि नारायण आपटे यांस विनंति केली व ती त्यांनीं मान्य केली, याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत ऋणी आहें. या नाटकांतील कांहीं पद्यांमध्यें फेरफार करण्याचा वडिलाचा मानस होता, परंतु त्यांच्या मृत्यूमुळें तो तसाच जागचेजागी राहिला. असो; सरतेशेवटी नाटकांतील चित्राचें काम रा. एस्. बी. सहस्रबुद्धे यांनीं उत्तम केलें आणि आर्यभूषण प्रेसचे म्यानेजर यांनीं पुस्तक त्वरित व सुंदर छापून दिलें याबद्दल त्यांचे आभार मानून हा लेख संपवितों.

ता. ४ नोव्हेंबर,
सन १९१६.

रामचंद्र गोविंद देवल.

आवृत्ति पांचवी.

चवथी आवृत्ति संपल्याकारणानें ही पांचवी आवृत्ति किरकोळ चुका सुधारून छापली आहे.

रामचंद्र गोविंद देवल.

नाटकांतील पात्रें.

फाल्गुनराव	...	...	विशाखपूरचा एक गृहस्थ.
आश्विनशेट	...	...	विशाखपूरचा एक तरुण सावकार.
वैशाखराव	...	...	आश्विनशेटचा स्नेही.
भाद्रया	...	...	फाल्गुनरावाचा नौकर.
आषाढ्या	...	...	आश्विनशेटचा नौकर.
कृत्तिका	...	...	फाल्गुनरावाची बायको.
मघा	...	...	विशाखपुरांतील एक नायकीण.
रेवती	...	...	मघा नायकिणीची मुलगी.
रोहिणी	...	...	कृत्तिकेची कुळंबीण.
तारका	...	...	रेवतीची कुळंबीण.
अनुराधा	...	...	रेवतीची मैत्रीण.
स्वाती	...	..	रोहिणीच्या ओळखीची एक कुळंबीण.

संगीत

संशय-कल्लोल नाटक.

अंक पाहिला.

प्रवेश १ ला.

नांदी (अलेनबी).

सौख्यसुधा वितरो ॥ सदा नव ॥ तुम्हां सदाशिव ॥ हिमगिरिजा-
धव साधुजनांचा ताप परिहरो ॥ ध्रु० ॥ स्वकरें निज शिरिं गंगा
बसवीं ॥ मत्सरभावें सतीस रुसवी ॥ शशि लक्षिसि तूं अशिवें केवीं ॥
पुसे रुसे तो भविं तारो ॥ १ ॥

साकी.

बलवत्पद्नत गोविंदानें संगीतीं नटवीलें ॥
संशय-कल्लोलाख्य सुनाटक हास्यरसें आश्रयिलें ॥
प्रयोगरूपें तें ॥ श्रवणें क्षणिं द्या स्थिरचित्तें ॥ १ ॥

पद.

(नांदीनंतर साधु प्रवेश करून.)

हृदयिं धरा हा बोध खरा ॥ संसारीं शांतिचा झरा ॥ ध्रु० ॥
संशय खट झोटिंग महा ॥ देउं नका त्या ठाव जरा ॥ १ ॥
निशाचरी कल्पना खुळी ॥ कवटाळिल ही भीति धरा ॥ २ ॥
बहुरूपा ती जनवाणी ॥ खरी मानितां घात पुरा ॥ ३ ॥

आमच्या कार्तिकनाथाच्या दीपोत्सवाकरितां बाईसाहेबांनीं एक मण
त्यांचें कबूल केलं–

फाल्गुनरावः---[पडद्यांत] जा येथून, तुला कांहीं मिळणार नाहीं.

साधुः---अहो, असे उगीच अंगावर कां येतां ? बाईसाहेबांनीं कबूल केलं, म्हणून मी मागायला आलों.

फाल्गुनरावः---[पडद्यांत] नुसते ढोंगी—

साधुः---तुम्हांला धर्मादाय करायचा नसेल तर करूं नका. उगीच संशय कां घेतां ? ही संशयाची वृत्ति दानधर्माच्या आड येऊन पुण्यक्षय करते, इतकंच नव्हे तर संसारांतील रोजच्या कृत्यांतही हें संशयाचं पिशाच्च सुखांत माती कालवतं. नका करूं दानधर्म, मी जातों, पण तुमचेही स्वतःचे कल्याणासाठीं माझा बोध ध्यानांत ठेवा.

हृदयिं धरा हा बोध खरा ॥—

फाल्गुनरावः----[बाहेर येऊन] अरे ढोंग्या—

पद.

शिगवुं नको कंठ असा ॥ तृषित न मी बोधरसा ॥ ढोंग्या न राही, उभाही, जरासा ॥ ध्रु० ॥ साधु, न तुम्हि भोंदु चोर ॥ धूर्त कपटि शठ कठोर ॥ पाडितसां व्यसनिं थोर ॥ देवखुळ्या स्त्रीपुरुषां ॥ १ ॥

चल निघ. समजलों. माझ्या बायकोला कोणाचा तरी निरोप पोंचवायला नाहीं तर चिठ्ठीचपाटी द्यायला, कुणी तरी आला असेल झालं. ती तरी कसली हिकमती ! आज म्हणे मावशीला भेटायला जातें, आज बहिणीचा निरोप आला होता, आज काय आत्याबाईनं बोलावणं पाठवलंन्, दररोज नवी युक्ति काढीत होती; पण आतां त्यांतली एक देखील युक्ति चालूं द्यायची नाहीं म्हणावं. आणि एवढयासाठीं तर या विशाखपुराबाहेरच्या स्वतःच्या बंगल्यांत येऊन राहिलों. हो, अशा बायकोला शहरांत राहून जपणार किती ? त्यांतून चंगी, भंगी, छत्तिस रंगी अशा लोकांचा सुळसुळाट अलीकडे तर अगदीं अनावर झाला आहे. रामदास, हरदास, पुराणीक, वेदांती, ब्रह्मचारी, एकापेक्षां एक बिलंदर ! तें कांहीं नव्हे. मीं केलं हेंच फार उत्तम ! तिला बाहेर जायला नको आणि तिच्याशीं कुणी बोलायला नको. यांत मला मात्र पाहारा करावा लागतो, पण तो पुरवला. आतां एकटं जें बसावं तें तिला हांक मारून दमयंतीचं चरित्र तरी वाचायला सांगावं. अग ए, त्या आंतल्या चंदनी वरतींचं एक पुस्तक आहे, तें घेऊन ये पाहूं. ऐकलेंस काग ? अरे, दे

देत नाहीं. (दाराकडे जात) कां, आतां मौनव्रत धरणार वाटतं ? अं, इथेंही दिसत नाहीं ! अग, ए, कुठें आहेस ग ? (इकडे तिकडे पाहून) गेली वाटतं ! दिल्यान् तुरी हातावर ! भादव्या, अरे ए भादव्या, भादव्या, चल लवकर. फाल्गुनराव, बसा आतां हांका मारीत ! ए भादव्या, आलास कीं नाहींसरे ? हा सुद्धां चोर तिलाच सामील झाला वाटतं ! (भादव्या येतो त्यास) कायरे, कुठें आहे ती ?

भादव्याः—मागल्या दारानं कार्तिकनाथाच्या देवळाकडे गेल्या धनीसाहेब.

फाल्गुन०ः—मागल्या दारानं ! भादव्या, जा, आधीं आत्तांच्या आत्तां गंवड्याला बोलावून घेऊन ये, आणि तो दरवाजा आधीं बंद करून टाक. आजपासून नियम; दोन दरवाजांच्या घरात म्हणून रहायचं नाहीं. या दरवाजावर बसलों तर त्या दरवाजानं गेली ! अशा सतरा दारं आणि तेहेतीस खिडक्यांच्या घरांत नवऱ्याला शंभर डोळे असले तरी कसे पुरणार ? तूं काय म्हटलंस ? कार्तिकनाथाच्या देवळाकडे गेली ?

भादव्याः—होय धनीसाहेब.

फाल्गुन०ः—अगदीं नटून सजून गेली का ?

भादव्याः—म्हणजे कशा धनीसाहेब ? रोजच्याप्रमाणं गेल्या.

फाल्गुन०ः—आंगावर सगळे दागिने होते का ? तो बुट्टीचा शालू नेसली होती का ? नाकांत नवी नथ होती का ? आंगावर तो बादली शेला होता ?

भादव्याः—होय, होता धनीसाहेब.

फाल्गुन०ः—झालं तर. आणखी काय पाहिजे ?

भादव्याः—या आपल्या बोलण्याचा रोंख निराळा दिसतो. उमेट म्हणून दोन तोंडांत मारा, पण बाईसाहेबांविषयीं इतकी बारीक चौकशी करणं बरं नव्हे सरकार. मी चाकर माणूस; पण अलीकडे आपली बाईसाहेबांवर इतराजी झाल्यासारखी दिसते.

फाल्गुन०ः—इतराजी झाली असती तर तिनं इतके देव्हारे कशाला माजविले असते ? मी बायल्या होऊन भुंग्याप्रमाणं तिच्या भोंवतीं पिंगा घालायला लागलों असं तिच्या लक्षांत येतांच तिनं मर्यादेचा बुरखा दिल्यान् झुगारून आणि लागली नाचायाला हवी तशी ! मींच जर प्रथम तिला करड्या नजरेनं वागवन बसतां लाथ आणि उठतां बुक्कीचा खुराक चालू

केला असता, तर माझ्या करड्या घोडीप्रमाणं ती कह्यांत राहिली असती. पण म्हटलं, शिकली संवरलेली आहे, घरंदाजाची आहे, तेव्हां भलतीच खोड असायची नाहीं. पण शिकण्यावर काय आहे ? वरच्या रंगानं आतलं रूप थोडंच पालटतं ? खापरी ती खापरीच.

भादऱ्याः–गुन्हा माफ असावा धनीसाहेब. बाईसाहेबांना नांव ठेवायला एक तिळाएवढी जागा नाहीं. मग आपण भलतीच खोड कोणती म्हणतां ती भगवानाला ठाऊक.

फाल्गुन०:–तिला नांव ठेवायला तुला तिळाएवढी जागा दिसत नाहीं; पण मला भोंपळ्याएवढी दिसते, त्याला काय करतोस ? ह्या गोष्टी कोणापाशीं बोलायच्या नाहींत; कारण गृहच्छिद्रं आहेत ही. पण तूं माझा जुना, इमानी, विश्वासांतला नोकर म्हणून तुला मसलतींत घेतों. हें बघ, तिनं माझ्या काळ-जाला घरें पाडलीं आहेत, तिनं माझ्या तोंडाला काजळ फासायचा घाट घातला आहे.

भादऱ्याः–छेः छेः छेः छेः ! धनीसाहेब, आपल्या मनांत जेव्हां अशा विपरीत कल्पना येतात, तेव्हां त्यांच्यावर खास देवाचा कोप झाला. आपण कशावरून म्हणतां तें म्हणा, पण मी तर फूल उचलून सांगतों कीं, आपला संशय अगदीं पोकळ–फोल टरफल आहे. त्यांत कांहीं खरं नाहीं.

फाल्गुन०:–पोकळ संशय म्हणतोस ? अरे ! परवां जेष्ठयांच्या लग्नांत वरातीच्या दिवशीं तिच्या काय चेष्टा चालल्या होत्या त्या मीं या डोळ्यांनीं पाहिल्या आहेत. कांहीं तरी कारण काढून मधेंच हंसायचं, माझ्याकडे बघून नाक मुरडायचं, मोठ्या नखऱ्यानं इकडे तिकडे मिरवायचं, पुरुषाच्या अंगाला मुद्दाम लगटून जायचं; अरे, अशा एक का हजार गोष्टी ! लग्न झाल्यावर कांहीं दिवस अशी चोख वागली कीं, पिंजारलेल्या मोरपंखाच्या डोळ्याप्रमाणं परपुरुषाच्या डोळ्याला डोळा ठरायचा नाहीं ! पण अलीकडे तो सभ्यपणा, ती मर्यादा, ती लज्जा सारीं नाहींशीं झालीं ! इतकं कशाला ? आतां ती मला विचारल्याशिवाय कार्तिकनाथाला कां गेली ?

भादव्याः––फार दिवसांत जायला झालं नाहीं म्हणून गेल्या असतील. त्यांत काय आहे ?

फाल्गुन०:––त्यांत काय ? तूं पागल आहेस. तुला कळत नाहीं. देवाचं दर्शन घ्यायला नव्हे, तर या वेळी देवळांत घिरट्या घालणाऱ्या सोद्यांना आपलं दर्शन द्यायला गेली आहे. देव घरांत नव्हते का ? पण अशा बायकांना नट्टापट्टा करून देवळांतच गेलं पाहिजे. सारी लफंगी मंडळी यावेळेला तेथें जमायची !

भादव्याः—अन्याय ! अन्याय ! अन्याय ! धनीसाहेब, अन्याय करतां आहां ! हीच बाईसाहेबांची निंदा दुसऱ्यांनीं कुणीं केली असती तर खून पडला असता इथें खून !

फाल्गुन०:—अरे चोरा, मिलाफ्या, त्या लबाड टकड्या बायकोची तरफदारी करतोस काय ? माझा पगार आणि तिची नोकरी ?

भादव्याः—सरकार, हा माझा राम राम नोकरीला ! द्या मला हुकूम. कुठेंही राबून पोट भरीन. पण बाईसाहेबांसारख्या शुद्ध, निर्मल बायकोला लबाड म्हणणाऱ्या धन्याची भाकरी नाहीं खायचा. करा माझा पगार चुकता. हा मी चाललों. (पथारी, तांब्या, कांबळ, धोतर, गोळा करूं लागतो.)

फाल्गुन०:—(आपल्या मनाशीं) या गुलामाला इतक्यांत बुजावून उपयोग नाहीं. जरा चुचकारून घेतला पाहिजे. कारण खरी खोटी खात्री असल्याशिवाय हा नोकरी सोडायला तयार व्हायचा नाहीं आणि मीं तरी असं प्रत्यक्ष काय पाहिलं आहे ? अझून हें माझं कदाचित् तर्कटही असेल. (उघड) तशी मी तिला अझून लबाड ठरवीत नाही रे, पण हीं लक्षणं वाईट कीं नाहींत ? बायकांची जात. लगाम ढिला सोडून उपयोगी नाहीं. इतकंच म्हणणं माझं. ठेव तें सगळं जिथल्या तिथं.

भादव्याः—(ठेवीत) हं, हें आपलं म्हणणं रास्त दिसतं. धनीसाहेब; माझी अक्कल किती ? पण कांहीं पाहिल्यावांचून असा संशय धरणं आपल्यासारख्या थोरांना जरा—

फाल्गुन०:–(लटकें हंसत) हा बावळटा ! हें सगळं खरं समजलास वाटतं ! इतका वेळ मीं तुझं मन बघण्यासाठीं तसं बोलत होतों. बरें तूं जा आतां, आणखी कुत्र्याला फिरवून आण. जाऊन आलास म्हणजे तुला दुसरं कांहीं जरूरीचं काम सांगायचं आहे.

भाद्रव्या:—बरं तर, कुत्र्याला फिरवून हा आलोंच बघा धनीसाहेब. (जातो.)

फाल्गुन०:—(गेला असें पाहून) खात्रीनें सांगतों, माझ्या बायकोनं याला पैसा दाखविला आणि त्याला हा लालचावला. बरं आहे म्हणावं ! कुठं गेली म्हणाला हा ? कार्तिकनाथाच्या देवळाकडे काय ? असाच जातों आणि असेल तशी पकडून आणतों तिला. खांबाशीं जखडून टाकलं नाहीं तर नांव दुसरं ! पण फाल्गुनराव, अशा अवदसेशीं लग्नच केल नसतंस तर ?

पद (शंका घेसि घोर).

खोटी बुद्धि केविं झाली ॥ भटें लग्नघटि खोटी धरिली ॥
वरिली स्त्री ती खोटि निघाली ॥ ध्रु० ॥ थोर कुळावरि
भाळुनि गेलों ॥ बाह्य सुशिक्षण रूपा दिपलों ॥ पाय पुजुनि
घरिं कृत्या आणिली ॥ १ ॥

प्रवेश २ रा.

(आश्विनशेट स्वतःशीं बोलत फिरतो.)

आश्विन०:—मी आज करणार आहें त्या गोष्टीला माझा जिवलग मित्र वैशाखशेट याचासुद्धां मनापासून सल्ला नाहीं आणि त्याचंही म्हणणं वाजवी आहे. कारण अशा प्रसंगीं राजरस्ता सोडून मीं जर मुद्दाम बिकट पायवाटेनं जायचं मनांत आणलं तर तें त्याला कसं पसंत पडणार ? पण करावं काय ? ऐनपंचविशीच्या जवानींत लागोपाठ तीन बायका दगावल्या. वेल लावावी, खतपाणी घालावं आणि अशी कुठं फुलाफळाला येते न येते तोंच अचानक कांहीं रोग पडून मरून जावी, तशांतला माझा तिन्ही बायकांचा प्रकार झाला. शेवटीं अगदीं जिकीरीस येऊन माघमाघेश्वर म्हणून कोणी हिंदुस्थानांतले एक नामांकित ज्योतिषी आले होते, त्यांनाही पत्रिका दाखविली. पत्रिका पाहतांच त्यांनीं सांगितलं कीं 'तुम्हांला मंगळ अत्यंत अनिष्ट असून

भार्यास्थानावर सर्व दुष्ट ग्रहांची पूर्ण दृष्टि आहे. अर्थात् लग्नाची मायको कांहीं तुम्हांला लाभावयाची नाहीं. तेव्हां या भानगडींत पडूं नका; लग्नांत कांहीं प्रकार करून पाहिलात तर मात्र स्त्रीसुखाचा संभव दिसतो.' हें त्यांचं पत्रिकावाचन मला पटून लग्नाचा बेत अजिबात सोडून दिला आणि ज्योतिषीमहाराजांनीं सुचविल्याप्रमाणं एखादी उत्तम चालीरीतीची नायकिणीची मुलगी पाहून तिच्याशीं विवाहाच्या स्त्रीप्रमाणं संसारसुख घ्यावं असा निश्चय केला. माझ्या सुदैवानें मघा नायकिणीची मुलगी रेवती ही हवी होती त्यापेक्षां दसपट चांगली मिळाली. जवळ जवळ एक महिनाभर तिच्या घरीं राबता ठेवून परीक्षा पाहिली. पण तिच्यांत व्यंग अस तर दिसलं नाहींच, उलट तिच्या मनांत माझ्यासारख्या एका गृहस्थाशी लग्नाच्या स्त्रीप्रमाणं संबंध ठेवून जन्मभर संसार करावा, असं असून गेलीं तीन वर्षे ती अगदीं कडकडीत कुमारिकाव्रतानं राहिली आहे. योगायोग जुळून यायचा म्हणजे असा येतो झालं. काल मन मोकळं करून प्रत्यक्ष दोघांचं बोलणं झालं. नक्की रुकाराची वचनभाक इथें येऊन श्रीरमाकांतासमोर देतें असं सांगून निघून गेली. (कान देऊन) हा प्रकार एकंदरींत धर्मदृष्टीनं किंचित् गौण असला तरी प्रेमसुखाच्या नजरेनं हा आमचा जुळणारा संबंध उत्तम आहे असं कोण म्हणणार नाहीं? (कान देऊन) हा रुमझुम रुमझुम मंजुळ आवाज कसला बरं? अथवा प्रश्न कशाला? तिच्याच पैंजणाचा! अहाहा! साधीं चालण्याचीं पावलं सुद्धां कशीं तालांत पडतात. पैंजण तरी किती सुरेल आहे! रुमझुम, रुमझुम, ओहो यावं यावं तृषितचातकमेघमाले! यावं.

पद (लावणीची चाल.)

सुकांत चंद्रानना पातली भ्रूधनु सरसावुनी ॥
कटाक्ष खरशर सोडुनि भेदित हृदयाचे गजगामिनी ॥
रदनं दिसाति जणुं शशिबिंबाचे खंड मुखीं खोविले ॥
कुरळ केश शिरिं सरळ नासिका नेत्र कमलिनीदलें ॥

(रेवती येते.)

रेवतीः—खाशी! खाशी! तान तर खूप ठेवून दिली! इतके दिवस हा गाण्याचा गुण चोरून ठेवला होता म्हणायचा?

आश्विन०:—या संगीत देवतेपुढें लाजेनें लपून बसला होता, तो तसाच प्रसंग आल्याशिवाय कसा बाहेर निघायचा ?

रेवती:—मग आज प्रसंग आला वाटतं ?

आश्विन०:— हो, असं या प्रफुल्लित मुखकमलावरून वाटतं.

रेवती:—मनांत मांडे खायला नको कोण म्हणणार ?

आश्विन०:—पण प्रत्यक्ष मिळाल्यावर मनांत कोण खाणार ?

रेवती:—वाहवा ! अगदीं प्रासाला प्रास जुळवून भाषण चाललं आहे ! आपण ही कवीची दीक्षा घेतली तरी केव्हांपासून ?

आश्विन०:—या सद्गुणलावण्याच्या जाळ्यांत गुंतलों तेव्हांपासून.

रेवती:—कवितेला विषय तरी कोणता असा ?

आश्विन०:—कोणता म्हणजे ? तूं, तुझं तारुण्य, तुझं, रूप, तुझे गुण, तुझं हसणं, बोलणं, चालणं, सर्व तूं.

रेवती:—तें जाऊं द्या मेलं. पुरुषांना तारीफच फार करायला पाहिजे. पण मला आज आपण आपली तसबीर द्यायची कबूल केली होती ना ? का, कोणकढी दिली ?

आश्विन०:—अग, अस्सल सोडून नक्कल कशाला ? म्हणून नाहीं दिली.

रेवती:—चला, बोलूं नका माझ्याशीं ! (रागानें तोंड वळविते.)

आश्विन०:—बरस ! याचं नांव मुरका ! आतां झालं माझं काम. ही घे तसबीर. (देतो.) माझ्यापेक्षां तिचंच नशीब मोठं !

रेवती:—(पाहून हंसत) ही आपली का तसबीर ?

पद (जाव मोरे बैया)

साम्य तिळहि नच दिसत मुखाचें ॥ नाम तरी कोरवा शिरावरि ॥ ओळखुं येइल चित्र कुणाचें ॥ ध्रु० ॥ मजजवळि असे यांहुनि सुंदर प्रीति चितारिणि करिचें प्रतिबिंब सुबक या मूर्तीचें ॥ १ ॥

आश्विन०:—दाखीव, दाखीव तर पाहूं कुठें आहे, ती, म्हणजे तिच्याच ह्यासची तुझी एक माझ्याजवळ आहे ती तुला दाखवितों. हं, पाहूं !

रेवती:—ही कोण घाई पण! ही पहा या हृदयांत लटकवून ठेवली आहे.

आश्विन०:—शाबास! शाबास! मिळालं मला उत्तर! चल तर रमाकांता-समोर परस्पर वचनभाकपूर्वक करदानग्रहणाचा मंगलविधि आनंदोत्साहानं करूं.

रेवती:—पण आपल्याला एक गोष्ट सांगायची आहे ते[illegible] मात्र आपण निरंतर ध्यानांत बाळगायची

आश्विन०:—एक का? हजारों सांग. आतां उद्योग काय दुसरा? तूं सांग-णार आणि मी ऐकणार. हं, सांग सांग लवकर.

रेवती:—सांगायचं हेंच की, आपला स्वभाव थोडा उतावळा दिसतो, उगीच कांहीं तरी कल्पनेवर कल्पना रचून माझ्याविषयीं कधीं निरर्थक संशय घ्याल तर मला—

आश्विन०:—समजलों, तोंड नको असं करूंस, पण तुझ्याविषयीं संशय येईल कसा?

रेवती:—पण याच मंगलकाली आपलं सुचवून ठेवतें, माझाही स्वभाव अजून किंचित् अल्लड थट्टेखोर आहे, तेव्हां एखादं—

आश्विन०:—आलं ध्यानांत. अशा स्वभावांत तर खरी मजा आहे.

रेवती:—तसंच मी बरीच मत्सरी, थोडी मानी आणि जराशी रुसरी आहे म्हणून—

आश्विन०:—मग यांत काय? हे तर गुण संसाराला लज्जत आणतात. हं, झालं सांगून?

रेवती:—नाहीं, आणखी शेवटचं थोडं सांगायचंय्.

पद. (हमसे नजरिया.)

**प्रथम करा हा विचार पुरता ॥ आवरोनि ममता ॥ ध्रु० ॥
धनाढ्य आपण मान्य कुळींचे ॥ हीन कुळींची मी मज
वरितां ॥ १ ॥ करितिल निंदा हसतिल सारे ॥ जाति धर्म
कुला हे अवगणितां ॥ २ ॥ लग्नगांठही पडे एकदां ॥ नये
पुन्हां कधिं ती सोडवितां ॥ ३ ॥**

आश्विन०:—आलं ध्यानांत. बरं चल, (देवासमोर जाऊन)

रेवती:-

पद. (निपटनिडर.)

मंगलदिनिं तन, मन, धन, दान पदिं करीतें ॥
सहा[illegible]ण सूचक हा कर करांत देतें ॥ ध्रु० ॥
स्वीकारुनि पत्निपदीं धन्य मज करावें ॥
आर्यव्रत सेविन ही शपथ मीहि घेतें ॥ १ ॥

आश्विन०:—

पद. (भय हें नवें.)

कर हा करीं धरिला शुभांगी ॥ सुदिनीं रमाकांता-
समोरी ॥ ध्रु० ॥ सुखदा सदा मत्स्वामिनी तूं ॥ गृहसंपदा
उपभोगि सारी ॥ १ ॥

पण या सर्वांवर एक—

रेवती:-छेः तें पहा तिकडून कुणी तरी येत आहे. आज रात्रीं सत्यनारायण आहे. लवकर यायचं मी कार्तिकनाथाला जाऊन घरीं जातें.

आश्विन०:-मी येऊं का कार्तिकनाथापर्यंत ? म्हणजे मिळूनच दर्शन घेऊं.

रेवती:—भलतंच कांही तरी (डोळ्यांनीं खुणावते आणि जाते.)

आश्विन०:-अहाहा !

पद. (आज अंजन.)

धन्य आनंददिन पूर्ण मम कामना ॥
मुदित कुलदेवता सफल आराधना ॥ ध्रु० ॥
लाभ व्हावा जिचा लोभ धरिला महा ॥
प्राप्त मज होय ती युवति मधुरानना ॥ १ ॥

(जातो.)

प्रवेश ३ रा.

—

(फाल्गुनरावांचे घरापुढील रस्ता.

(कृत्तिकाबाई प्रवेश करते.)

कृत्तिकाः—मी त्यांचा डोळा चुकवून घाईघाईनें देवदर्शन घेऊन आलें, पण स्वारीनं घरीं कांहीं घोंटाळा केला नसला म्हणजे पुरे. नाहीं तर कायसं म्हणतात ना ? " ठमाबाईचे झाले बारा राम आणि घरीं नवरोजींनीं साधलं काम."त्यातलं व्हायचं ! अगबाई ! दरवाजा लावलाय्. (धक्का मारून) रोहिणी, अग रोहिणी, दार उघड—मेल्यांनो, कुणी ओ सुद्धां देत नाहीं. यांनीं आरंभलं आहे तरी काय आंत ? टपतां टपतां चोर सापडणारसं वाटतं. पण हें दार कसं उघडणार ? अग चित्रे, रोहिणी ! मेल्या वाटतं सगळ्या. आतां काय करावं ? अग दार उघडा दार. पण मी इकडे काय ओरडत उभी राहिलें ? तिकडेच जाऊन छपून उभं रहावं. (जाते.)

(रोहिणी व स्वाती दार उघडून बाहेर येतात.)

रोहिणीः—इथें तर कुणी नाहीं. मग दारावर धक्के कोण मारीत होतं तें ? स्वाती, बघितल्यास अश्शा इथें चमत्कारिक संशयाच्या भूतचेष्टा चालतात. पाहिलं तर दोघंही सरळ, पण या संशयसमंधाची बाधा दोघांनाही सारखीच. बरं आतां कधीं येशील आणखी ? जरा थावेनास का ?

स्वातीः—छेग बाई ! येऊन कांहीं थोडा वेळ नाहीं झाला. जातें आतां; नाहीं तर काय म्हणतात कीं नाहीं—आपण कुणबिणी—काम संभाळून सगळं करायचं. बरं पण रोहिणी, मीच काय म्हणून तुला वरचेवर भेटायला यावं ? तूं कां एकदां तिकडे येत नाहींस ?

रोहिणीः— मी आणि तुला भेटायला येणार ? इतकं कुठें आहे बाई माझं नशीब. मला अशी खाष्ट धनीण भेटली आहे, कीं इकडचं इकडे व्हायला फुरसत मिळत नाहीं. बयाचं सारखं तोंड चाललेलं असतं. हें कर, तें कर, तें ठेव, हें आण, माडीवर जा, खालीं ये, नको नोकरी, असं झालं आहे मला.

स्वातीः—मग राहिली आहेस कशाला इथें? कुठें तरी चाकरीच करायची, मग काय? ही नाहीं दुसरी!

रोहिणीः—तें खरं; पण मिळाली पाहिजेना वेळेवर! तुझ्यासारखी जर मला एखादी मि[illegible] तर मी आज सोडायला तयार आहें. हें लुगडं धनिणी-नंच दिलं वाटतं? अगदीं कोरंच आहे म्हणायचं.

स्वातीः—हो त्यांनीच दिलं. एक महिनाभर सुद्धां नेसल्या नाहीत. त्यांची माझ्यावर चांगली मर्जी आहे. लुगडी चोळ्या वरचेवर देतात. आपलं माणूस चांगलं दिसावं म्हणून ही पहा त्यांनी मला नथसुद्धां घालायला दिली आहे. तुला नाही वाटतं कांहां मिळत?

रोहिणीः—मला? अग त्यांच्या लुगडयावर एक नव्हे, दोन नव्हे दहा-जणींचे डोळे. माझ्या वांटणीला कुठून येणार तें?

(**कृत्तिकाबाई** येते.)

कृत्तिकाः—(आपल्याशीं) तिकडेही सामसूमच! अगबाई! ही कोण माझ्या दाराशीं?

स्वातीः—बरं जातें आतां. शंभरदां निघालें नि शंभरदां—

कृत्तिकाः—कायग बहिरटे! इतक्या हांका मारल्या, दारावर धक्के मारले, कान फुटले होते का तुझे? दार उघडायला काय झालं होतं?

रोहिणीः—हांक ऐकल्याबरोबर दार उघडलं बाईसाहेब, पण इथं कुणीच नव्हतं.

कृत्तिकाः—ही कोण दुसरी? कायग ए, इथें काय ठेवलंय् तुझं? कशाला आली आहेस? कांहीं काम का आहे?

स्वातीः—काम—माझं काम—माझं कसलं काम?

कृत्तिकाः—काम, काम, काय करतेस? अशी घोंटाळतेस कां? स्पष्ट सांग. पोटशूळावर औषध मागायला कां अर्धशिशी टोंचून घ्यायला? बायकांच्या दुखण्यावर रामबाण बघायला, कां कुणी अडली आहे तिच्याकरितां मंत्राचं पाणी न्यायला आमच्या यजमानाकडे आली आहेस?

स्वातीः—त्यांच्याकडे कशाला मी येऊं?

कृत्तिकाः---कशाला तें आपल्या मनाला विचार. कांग--रोहिणी, आणि तुझी हिला मदत! चांगलं! चांगलं! चांगलं इमान राखतेस. अग सटवे!

रोहिणीः-हें काय बाईसाहेब बोलतां आपण ? मी असलं काम करणारी बायको नव्हे हो. ही बिचारी माझ्या गांवची, इथें श्रावणशेटाच्या भरणीबाई-जवळ कुळंबीण असते. सहज मला भेटायला म्हणून आली होती. तसल्या फंदांतली नाहीं ही, अगदीं भोळी आहे बाईसाहेब !

कृत्तिकाः—अग भोळी आहे म्हणूनच म्हणतें, अशा भोळ्याभाबड्याच आमच्या यजमानांकडे दवापाणी मात्रामंत्र मागायला यायच्या. बायकांना फुकट औषध द्यायचं सासूबाईचं पुण्यव्रत चालवलं आहे ना ? काग, हें लुगडं तुला कुणीं दिलं ? खरंच सांग.

स्वातीः—मला माझ्या भरणीबाईसाहेबांनीं दिलं.

कृत्तिकाः-हो, भरणीबाईसाहेब देताहेत असलं लुगडं ? कां दिलं, कुणीं दिलं, केव्हा दिलं, सगळं माझ्या ध्यानांत येऊन चुकलं आहे. जा आतां. जा नीघ. पुन्हां इकडे तोंड दाखवलंस तर खबरदार. चल हो चालती. (ती जाते.) ती पहा, ती पहा नटवी, कशी झुलत चालली आहे ती. ही भोळी का ? रोहिणीला वाटतं मी अगदीं बोळ्यानं दूध पितें नाहीं ग ? भरणीबाईनं तें लुगडं तिला दिलं का ? लबाड कुठली मुलखाची ! आमच्या ह्यांनींच दिलं कीं नाहीं ? खरं सांग. नको सांगूंस. भरणीबाईची आणि माझी चांगली ओळख आहे. मी आतां जाऊन तिला चिठ्ठी लिहितें. पण कायग रोहिणी, हे कुठें आहेत ?

रोहिणीः—कुठें बाहेर गेले आहेत बाईसाहेब.

कृत्तिकाः---बाहेर गेले ? ते कां गेले ? केव्हांसे गेलेग ?

रोहिणीः---खरोखरंच मला ठाऊक नाहीं बाईसाहेब.

कृत्तिकाः—सांग खोटं. पाहिजे तितकं खोटं सांग. पण मी कांहीं पत्ता काढल्याशिवाय अन्न घ्यायची नाहीं. मी आतां जाऊन भरणीबाईना पत्र लिहितें. तूं जा आणि त्या भादव्याला माझ्याकडे लावून दे. कसा माझा छळ मांडला आहे ! देवा, तुला डोळे आहेत ! (जाते.)

प्रवेश ४ था.

(रेवती देवाला जाऊन घरीं परत जातांना-)

रेवती:--कसं घर गांठतं कोण जाणे! आधींच उपास, त्यांत उन्हाची तिरीप लागून जीव कसा अगदीं कासावीस झाला आहे. अग बाई बाई !

(**फाल्गुनराव** येतो.)

फाल्गुन०:--तिचा कुठें पत्ता नाहीं. देवळांत गेलों, बागेंत गेलों, आमराईत पाहिली, कुठें मागमूस नाहीं. जावं आतां घरींच. अरे ही कोण ? आणि असं कां करते आहे !

रेवती:--अग बाई ! पडलें हो पडलें ! धांवा कुणी तरी. (एकदम घेरी येऊन पडते.)

फाल्गुन०:--अरेरे ! आलों हं, भिऊं नकोस. (तिला सांवरून वारा घालूं लागतो.) कुणाची कोण आहे बिचारी, कुणाला ठाऊक ! बरं तर बरं, नाहीं तर या दगडावर कपाळ फुटून प्राण सुद्धां जायचा.

(**कृत्तिका** माडीच्या खिडकीचें दार उघडून-)

कृत्तिका:-कुत्रा कां भोंकतो बरं ? कां रे ? हें समोर कोण झाडाखालीं ? आमची खाशी स्वारी वाटतं ? बसून काय करताहेत ? अगबाई ! तो त्यांच्या खांद्यावर हात कुणाचा ? मेल्यांनो ! काय ग बाई हे पुरुष निलाजरे तरी ! भर दिवसा ! वाटेवर, घरासमोर-(न्याहाळीत) ही एक मेली फांदी आड येते--

फाल्गुन०:--किती घाम आला आहे पहा. (हातरुमालानें तिच्या आंगावरील घाम पुसतो.)

कृत्तिका:--त्या अवदसेचा आपल्या हातरुमालानें घाम पुसताहेत, हें पहाण्यापेक्षां देवा मला आंधळी कां केली नाहींस ! बिछान्यावर माझे पाय कधीं झोंपेंत उघडे पडले तर ते सुद्धां कधीं दुलईनं झांकले नाहींत, आणि या सवतीचा घाम पुसायला, पदर सांवरायला, तिचं ओझं आंगावर घ्यायला,

लाज नाहीं वाटत ! ठीकच आहे " घरचीचं तें मिठवणी आणि बाहेरचीचं मिष्टापाणी " !!

फाल्गुन०:--(रेवतीच्या कानाजवळ तोंड नेऊन) का ? आलीस क शुद्धीवर ? ए--

कृत्तिका:-आतां काय करावं, गालाजवळ तोंड ! अहो, दुसऱ्या कोणाची नाहीं, पण सूर्यनारायणाची तरी लाज धरा.

रेवती:--(बेशुद्धींत असतां) छेः छेः रस्त्यांत काय पण !

कृत्तिका--ऐका ऐका, जळली तुमची अक्कल ती ! तिची तरी घ्या थोडी उसनी !

फाल्गुन०:-माझ्या घरांत येतेस का? कांहीं वेळानं तुला घरीं पोंचवीन.

कृत्तिका:-घरांत ? या घरांत ! येऊं दे तर सटवी. तिच्या झिंज्या नाहीं उपटल्या तर ही नांवाची कृत्तिकाच नव्हे. पाऊल तरी टाक म्हणावं कीं नखांनीं तोंडच फाडून टाकतें. म्हणे घरांत येतेस का ? आग लागो तुमच्या नवरे-पणाला ! थांबा मीच येऊन देतें उत्तर. (खिडकीपासून निघून जाते.)

फाल्गुन०:-तुझं घर कुठं ? नांव काय ? कुणाची मुलगी तूं ?

रेवती:-(कण्हत) माझं घर मंगळवाड्यांत. मी मघानायकिणीची मुलगी. माझं नांव रेवती. आज सोमवार म्हणून सकाळीं अंग धुवून कार्तिकनाथाला म्हणून आलें; दर्शन घेतलं आणि प्रदक्षिणा घालून परतलें. परवांपासून पित्त झालंच होतं. त्यांत आज हें सकाळचं ऊन लागून एकाएकीं भोंवळ आली. आपण जवळ होतां म्हणून बरं झालं.

फाल्गुन०:-माझ्या घरांत येऊन थोडा मुरावळा खातेस का ? म्हणजे बरं वाटेल जरा. हवी तर दुधांतून मात्रा देतों.

रेवती:-नको म्हणायचं जिवावर येतं, पण पूजा केल्याशिवाय कांहीं खायचं नसतं. जवळ आहे घर, जातें हळू हळू.

फाल्गुन०:-बरं मर्जी तुझी. तुला घरापर्यंत पोंचवितों म्हणजे झालं. ऊठ हळूंच. (दोघे जातात)

(**कृत्तिका** लंगडत लंगडत येते.)

कृत्तिका:-मेलं कायसं म्हणतात कीं नाहीं " घाईत घाई आणि विंचू

डसलाग बाई !" जिन्यांतून उतरतांना अशी ठेंच लागली, कीं कळ मस्तकांत जाऊन अंधेरी आली डोळ्यांपुढें! जाऊं दे ती ठेंच. होईल मेली बरी. पण झाडाखालीं कुणी दिसत नाहीं. म्हणजे! घरांत शिरली कीं काय ? तें कोण जातं तें ? अं हं! मग गेली कुठें ? इकडेही नाहीं कुणी. (धादलीनें) रोहिणी, अग रोहिणी ! ही सुद्धां मेली कुठें नाहीशी झाली. (रोहिणी येते.) कायग, हे कुठें आहेत ?

रोहिणीः—मला काय ठाऊक बाईसाहेब !

कृत्तिकाः—आतां इतक्यांत घरांत नाही गेले ?

रोहिणीः—नाहीं बाईसाहेब, मी सोप्यावरच होतें.

कृत्तिकाः—सांग खोटं. तुझी जीभ झडेल बघ. चांडाळणी, नवराबायकोंत असा बिघाड घालतेस, सात जन्म मुरळी होशील. तूं नाहीं म्हटलंस म्हणून मी कुठें ऐकतें ! आळीन् आळी धुंडाळून त्यांना बाहेर काढतें बघ. अगबाई मेलेंग मेलें. मेली ठेंचेवर ठेंच ! हें काय ? ही तिच्याच कुणा तरी ह्याची तसबीर वाटतं ? हें ठीक--ठीक झालं; खासं झालं ! आतां म्हणावं साता-पाताळांत लपून बैस. ही सुतानं स्वर्गाला जाणारी कृत्तिका आहे. तिथून तिला शोधून काढतें, तर होय म्हण. पण पहिल्यानं यांची एकदां चांगली मोडली पाहिजे. आज हें असं केलं, उद्यां एखाद्या सटवीला माझ्या उरावर आणून नाचवितील. नवरे नवरे, नवरे ! असले कसले हे कसाब नवरे ?

(जातें.)

प्रवेश ५ वा.

(फाल्गुनरावाचें घर.)

(फाल्गुनराव आणि भादव्या.)

फाल्गुन०ः—भादव्या, तूं खरं बोलणारा आणि इमानी नोकर आहेस, म्हणून माझ्या मनांतून या दसऱ्याला तुझ्या हातांत एक चांगलसं रुप्याचं कडं ठोकून घालायचं आहे. कडं चालेल, कीं एक अशा मोठ्या पदराचं पागोटं बांधूं ? बोल. दोन्ही आवडत नसलीं तर छान त्रिधारी रेशीम-कांठाचं धोतर देतों हवं तर. कां तूर्त कांहींच नको ? कांहीं हरकत नाहीं,

पुढें पाहूं केव्हां तरी. बरं हें बघ, हळूंच जा आणि ती खोलींत काय करते, तें पाहून ये बरं.

भादव्याः--(आपल्याशी) धनीसाहेब खूप झाले आणि पहिल्यानं कडं ठोकलं हातांत. कड्याचं झालं पागोटं, पागोट्याचं केलं धोतर आणि माझं नाही नाही, होय नाहीं, जे धोतरावरून निसटले, ते आले ' पुढें पाहूं ' वर ! तरी मेहेरबानी म्हणतों, आहे हें काढून घेतलं नाहीं.

फाल्गुन०:--कायरे भादव्या, विचार कसला करतोस ? हें पाहिजे का, तें पाहिजे का, म्हणून विचारलं, तेव्हां हें--मी--कशाला असं केलंस आणि आतां करतो विचार ! जा, पाहून ये जा.

भादव्याः--छे धनीसाहेब, त्याचा नव्हतों विचार करीत. आपण असतांना मला बक्षीस कशाला पाहिजे ? बिनकाट भरपूर पगार मिळाला कीं बस्स्. पण बाईसाहेबांचं कपाळ दुखतं आहे म्हणून--

फाल्गुन०:--त्यासाठींच मी समाचार घ्यायला जाणार आहें. जा पाहून ये. मी येणार आहें म्हणून सांगूं नकोस तिला बरं का !

भादव्याः-- मी कशाला सांगूं धनीसाहेब ! (जातो.)

फाल्गुन०:--आतां सकाळी कुठं गेली होतीस, कोणाला भेटलीस, काय बोलणं झालं, बरोबर कोण होतं, जायचं केव्हां ठरलं होतं, कोणाकोणाचं ठरलं होतं, प्रश्नावर प्रश्न, अशी सारखी बारगोळी सुरू करतों--माझ्या सरबत्तीपुढें ती काय टिकणार ? उत्तर देतांना कुठें तरी घोंटाळेल, गांगरेल, अडखळेल, चुकेल, मग काय जरा खिंड पडली, कीं चाललों सर करीत. अखेर तिच्या तोंडानं तिची लुच्चेगिरी वदवीन तर शहामत फाल्गुनरावाची ! (भादव्या येतो.) कायरे, काय करते आहे ?

भादव्याः--कांही नाहीं. कोचावर टेंकून पडल्या आहेत. जवळ रोहिणी उभी आहे आणि कण्हत कण्हत कायसं बोलताहेत.

फाल्गुन०:--बरं, जा तूं आपल्या कामाला. (जातात.)

(मागें सांगितल्याप्रमाणें कृत्तिका व रोहिणी प्रवेश करतात.)

कृत्तिकाः--अग कसलीं धर्मार्थ औषधं आणि कुठल्या बायाबापड्या ! म्हणे आईसाहेबांनी मरतांना शपथ घातली आहे ! हीं सगळीं ढोंगसोंगं

मला कळतात म्हणावं ! बायकांचे रोग बायकांनी पाहावे, पुरुषांनी काय म्हणून ? हीं सावजं पकडायचीं जाळीं तुला आंधळीला दिसत नाहीत. मी सुद्धां तशीच होतें. पण आज माझे चांगलेच डोळे उघडले. उगीच नाहीं माझ्या जिवाचा जळफळाट होत. (पदर डोळ्यांस लावून) मी का गुणानं वाईट आहें, कां रूपानं वेडीविद्री आहें, का रंगानं राखुंडी आहें, कां वयानं झालें म्हणून हे माझ्या देखत असे थेर करतात. मेली आम्हा बायकांना देवाला जायची सुद्धां चोरी ! आतमाणसाना भेटायला जायची बंदी आणि यांनी मात्र जनामनाची लाजलज्जा गुंडाळून ठेवून दिवसा ढवळ्या भर रस्त्यावर हवा तसा चावटपणा करावा. पुन्हा आपले संभावित ! काय मेलं जुलूम जुलूम सोसावा तरी किती ?

रोहिणीः--आपण प्रत्यक्षच पाहिलं म्हणतां मग काय बोलूं ? पण त्यांचंही करणं एकाअर्थी बरोबर दिसतं. कारण दुबळ्या बिचाऱ्या बायकांवर जर गाजवूं नये तर आमच्या पुरुषांनीं आपला शूरपणा, आपला स्वतंत्रपणा, आपली अरेरावी, गाजवावी तरी कुठे ?

कृत्तिकाः-खरोखर सागतें, अशा जिण्यापेक्षां एखाद्या वेळेला असं वाटतं कीं, हिरकणी खाऊं का अफू खाऊं, कां विष पिऊं, का तळ्याविहिरीत जाऊन जीव देऊं ? कायशी म्हण आहेना मेली " नवी नवी नवलाची आणि वापरली कीं कवडी मोलाची " तशी गत. लग्न झाल्यावर कांही दिवस मला उराशीं बाळगूं, कीं खांद्यावर वाहूं, की कडेवर घेऊं, असं करीत होते. ज्यांनी त्यानीं म्हणावं कीं, ही बाई भाग्याची म्हणून असा बिजवर पण हौशी नवरा मिळाला, पण अलीकडे बघतें तों आपलं सदा घुसफुसणं ! सदा कपाळाला आठया. सुधा एक शब्द बोलतील तर शपथ ! दागिनेच कां घालतेस, शालूच का नेसतेस, देवालाच कां जातेस, एक ना दोन.

रोहिणीः-पण करायचं काय बाईसाहेब ? ज्यांची सत्ता त्यांची लत्ता खाल्ली पाहिजे.

कृत्तिकाः--हो लत्ता खातात ! सांगतातना कुठल्याशा देशांत म्हणे बायका नवऱ्यांना गुलामाप्रमाणं राबवतात. तसं झालं पाहिजे इथं, म्हणजे

आमच्या चुलीपुढें शिपाई आणि दाराबाहेर भागुबाई अशा नवरोबांचे डोळे उघडतील. अंजन मिळेल चांगलं !

रोहिणीः—पण हें तरी चांगलं का ?

कृत्तिकाः— मी कुठें चांगलं म्हणतें ? मी आपली फटकळ तोंडाची, निर्मळ मनाची नि सरळ चालीची बायको आहें. निदान लग्नातल्या शपथे-प्रमाणं तरी त्यांनीं वागावं म्हणजे आम्हांला अधिक कांहीं नको. जाऊं दे मेली ही कर्मकटकट--पण सकाळीं तुझ्याकडे कोण आली होती तें सांगत नाहींस का ? (फाल्गुनराव हळूच येतो.)

रोहिणी—बाईसाहेब, मी सांगितलं यात एक अक्षरसुद्धां खोटं नाही. ती खरोखर त्याच्या घरीं राहते.

फाल्गुन०ः—(आडून) काय सांगितलंन् ? इथून नाही चांगलं ऐकूं येत. पण ती आहे कुणी तरी. ही ती कोण ? (जरासा पुढें सरतो.)

कृत्तिकाः——अग दगडे, मागचे उपकार स्मरून तरी खरं सांग, नाहीं तर नागीण पोसली आणि पोसणारालाच डसली, असं करूं नकोस.

रोहिणीः——आपण असं म्हटल्यावर मग काय ?

फाल्गुन०ः—हें सगळं मोघम चाललं आहे, अझून चांगलासा धागा नाहीं सांपडत.

कृत्तिकाः——बरं जा, नको सांगूं आतां. येईल माझ्या पत्राचं उत्तर बरं ! " कोंबडं झांकलं म्हणून तांबडं फुटायचं रहात नाही " समजलीस. मीच त्याचा शोध काढतें. चल चालती हो इथून.

फाल्गुन०ः—(आडून) त्याचा सर्व शोध काढतें ! " ती "—चा —" तो " झाला का इतक्यांत ? " ती " ती कोण ? आणि हा " तो " कोण ?

कृत्तिकाः—जा म्हणतें ना. माझ्या डोळ्यासमोर उभी राहूं नकोस. थोडंसं गुलाबपाणी घेऊन ये जा. (ती गेल्यावर तसबीर हातांत घेऊन तिच्याकडे पाहात) आमच्या खाशा स्वारीची गांठ पडली म्हणून त्या सटवीनं तुला असं झुगारून दिलं ना ?

फाल्गुन०ः——(आडून) हें काय, कुणाची तरी तसबीर दिसते. शंका

कशाला ? मघांशीं जी देवाला म्हणून बाहेर पडली होती, ती ही आपल्या जिवलगाची तसबीर घेऊन आली धरी. पण नीट पाहू आधीं.

कृत्तिका:--(हातानें दाखवीत) रूप किती गोड आहे ! तिनं अशा हिऱ्याला फेंकून देऊन आमच्या नवरोजींत काय अधिक पाहिलं कोण जाणे !

फाल्गुन०:--त्याच्या स्वरूपाची तारीफ आणि मला उद्देशून वाईट तोंड करतेस का ? बरं आहे, पाहून घेईन !

कृत्तिका:--या तसबिरीवर लावलेल्या अत्तराचा वास तरी किती मधुर येतो आहे ! (वास घेते.)

फाल्गुन०:--(आडून रागानें) काय बेशरम आहे पहा ! त्या तसबिरीतल्या चोराचं चुंबन घेते. देऊं का एकदम भडकावून श्रीमुखांत ? पण नको, आपल्याला अडाण्यासारखा हात टाकायचा नाही. युक्तीयुक्तीनंच पाऊल टाकायचं.

कृत्तिका:--अग चांडाळणी, नशिबानं असा हा मिळाला होता म्हणून तूं हिला रात्रंदिवस मोठया प्रीतीनं अस्सं अस्सं (उराशीं लावते.) उराशीं बाळगावंस, पण पारख पाहिजे ना !

फाल्गुन०:--(आडून अतिरागानं) आता तर बेशरमपणाचा कळस झाला. त्याला अगदीं उराशीं आवळून धरते ! या वेळी जर--छे छे, हा रानटी विचार नाहीं कामाचा. आमचं शस्त्र म्हणजे विचार. विचारानंच काय होईल तें होईल.

कृत्तिका:--(तसबिरींतल्या चित्रास उद्देशून) तुझ्यासारखा नवरा मिळायला तपश्चर्याच केली पाहिजे नी त्या आमचें हें जंगली महाराजांना (इतक्यांत **फाल्गुनराव** तिच्या हातांतली तसबीर हिसकावून घेतो.) अग बाई ! हें कोण ?

फाल्गुन०:-- मी जंगली महाराज तुझ्या या गुलछबू महाराजांना भेटायला आलों. सांग आतां, सापडलीस कां नाहीं ?

कृत्तिका:--मी कुठें पळून गेलें होतें ? जन्माचीच सापडली आहें तुमच्या तावडींत ! पण आपल्याला फावलं वाटतं घरीं यायला ?

फाल्गुन०:--तुझ्याबद्दल जबाब दे आधीं.

फाल्गुन०:— मी जंगली महाराज, तुझ्या या गुलछबू महाराजांना भेटायला आलों आहें. पृ. २०.

कृत्तिकाः—माझ्याबद्दल कसला जबाब ?

फाल्गुन०:—(हातांतल्या तसबिरीस उद्देशून) हें काय हें ?

कृत्तिकाः—ही आपल्याच निर्लज्जपणाची साक्ष.

फाल्गुन०:—माझ्या निर्लज्जपणाची साक्ष ? बरोबर आहे तुझं म्हणणं. माझाच निर्लज्जपणा ! कबूल आहे.

कृत्तिकाः—आणखी कबूल करायला लाज नाहीं वाटत ?

फाल्गुन०:—खऱ्या गोष्टीला लाज कसली ? आपल्या मनमोहनाची तसबीर घेऊन तिचे मुके घेतांना आणि तिला उराशी कवळून धरतांना मी तुला प्रत्यक्ष पाहातों, तरी तुला लाथ मारून घराबाहेर हांकलून द्यायचं माझ्या मनांत येत नाहीं. तेव्हां हा माझाच निर्लज्जपणा नव्हे का ?

कृत्तिकाः—आत्ता काय म्हटलंत आपण ? मेल्यांनो ! काय न्याय बघा. " आपण शेण खायचं आणि दुसऱ्याचं तोंड हुंगायचं. " खासा न्याय ! !

फाल्गुन०:—खबरदार जास्ती बोलशील तर. ही तुझ्या दिलगाची तसबीर तुझ्या हातांत धरली आहे.

कृत्तिकाः—ठीक आहे, नाहीं बोलत. चालूं द्या आपलंच. आपण अगदी निष्पाप हो ! अगदीं कासोटयाचं पाणी घ्यावं ! आपल्याला परस्त्री म्हणजे मातेसमान ! परस्त्रीकडे आपण वांकडया नजरेनं कसं तें पाहिलं देखील नाही. आजपर्यंत निदान मला तरी कांहीं दिसलं नाहीं हो. छे, छे, अगदीं दिसलं नाही.

फाल्गुन०:—काय म्हणतेस ?

कृत्तिकाः—म्हणायचं काय ? खरें तेंच म्हणतें. एक ताससुद्धां झाला नसेल, भर रस्त्यांत माझ्या खिडकीसमोर आपण कुणाला मांडीवर घेऊन बसलां होतां तें ? मीं कांहीं पाहिलं नाहीं ! अगदीं डोळे मिटून उभी होतें ! !

फाल्गुन०:—काय, काय, पुन्हां बोल.

कृत्तिकाः—पदर अस्ताव्यस्त पडलेला, तिचा गोंडस हात आपल्या खांद्यावर, आपला हात तिच्या गालांवर ! केव्हां—छे, छे, मला अगदीं दिसलं नाहीं, आपण एकपत्नी ! आपल्या हातून असं कसं होईल ? साक्षात् रामाचे अवतार ! ! !

फाल्गुन०:—(मनाशी) हं, असं काय ? आतां समजलों. तो प्रकार हिन पाहिलान् वाटतं. ज्यांना खरी हकीगत माहीत नाही, त्यांना तो गैर दिसण्यासारखा झाला, पण माझ्या मनांत कांही पाप नव्हतं.

कृत्तिकाः——कां घोंटाळ्यांत पडली स्वारी ! आपण धुतलेल्या तांदळासारखे निर्मळ ! आपल्या मनांत त्या वेळी कांही पाप नव्हतं ! मग कां असं तोंड उतरलं–' घरांत येतेस का जराशी ? ' आणायची होती त्या सटवीला घरांत, मग दाखविली असती गम्मत.

फाल्गुन०:—ती जर विचारी एकाएकीं घेरी येऊन रस्त्यांत पडली—

कृत्तिकाः——समजलं ! आपण फार कोंवळ्या मनाचे, तेव्हां आपल्या अंतःकरणाला दयेचा पाझर फुटून आपण तिला पोटाशी धरली होतीत वाटतं ! तिला घेरी आलेली पाहून आपलं मन कळवळलं म्हणूनच तिच्या गालावरून हवा तसा हात फिरवीत होतां नाहीं का ? खरंच, आपलं की नाही लोण्यापेक्षां कोंवळं मन म्हणून आपण नाजूक ओंठांनी तिच्या गालावरचा घाम पुशीत होतां, असंच ना ?

फाल्गुन०:——(आपल्याशी) हिनं तर माझंच बोट माझ्याच डोळ्यांत घालून तोंड बंद केल्यासारखं केलंन्. आतां असं करून नाहीं उपयोग. (उघड) ठीक आहे. चालूं दे तुझी वटवट या तसबिरीच्या साह्यानं तुझा प्यारा कोण आहे, हें शोधून काढतों आणि मग सांगतों काय सांगायचं ते. हा निघालोंच त्या उद्योगाला. काय समजली आहेस तूं ? (रागानें जातो.)

कृत्तिकाः——चला, हें सोंग नेहमींचंच आहे तुमचं. असं कांहीं तरी कारण काढून बाहेर पडायचं आणि मग हवी तशी चैन उडवायची ! काय मेला चमत्कार पहा ! देवा, नकोरे नको हें बायकांचं जिणं ! एका गाण्यांत म्हटलं आहेना, " सत्तावीस जन्मींचीं पापें प्राणी आचरती ॥ फळें तयांचीं भोगाया घडली ही स्त्री जाती " तें अगदीं खरंग बाई खरं (जाते.)

फाल्गुन०:–(प्रवेश करून) कायग ए-गेली वाटतं. बरं आहे, जाऊं दे. काय जगांतला उलटा न्याय आहे पहा. मी करायला गेलों काय आणि हिनं त्याचा अर्थ काय घेतलान्. खरोखर–

पद (तिमिर भय होय.)

नष्ट कलिकाल हा । दुष्ट शनि राहु बळि दुष्ट संचित छळी । काय न कळे मला ।। ध्रु० ।। पोर मूर्च्छित पडे । सांवरिल हें घडे । पुण्य, परि वांकुडें । पाप वाटे तिला ।। १ ।। प्रिय चित्र चुंबिलें । हृदयिंही कवळिलें । नेत्रिं या पाहिलें । तरि म्हणे निर्मला ।। २ ।।

अंक दुसरा.

प्रवेश १ ला.

(फाल्गुनरावाचें घर.)

फाल्गुन०:—कालचा अर्धा दिवस आणि अर्धी रात्र शोधांत घालविली, पण या चेहेऱ्याचा गृहस्थ कांही भेटला नाही. चौकांत गेलों, वसंतबागेंत गेलों, संध्याकाळीं कार्तिकनाथाच्या देवळांत कीर्तनाला गेलों, कधीं जायचा नाही, पण काल रात्रीं एक दोन ठिकाणीं जलशाला देखील गेलों; कारण तिथें म्हणजे शोकी लोक गोळा व्हायचेच. पण कुठें मागमूस नाहीं ! असो, आज भादव्यापासूनच आरंभ करूं. भादव्या, ए भादव्या, काय करतो आहेस ? जरा इकडे येऊन जा पाहूं ?

भादव्या:—(आंतून) झुंबरावरचा मळ झाडतों आहें धनीसाहेब, आलोंच.

(**भादव्या** हात आपटीत येतो.)

फाल्गुन०:—तुला एक छानदार चीज दाखवितों. ही पहा तसबीर कशी आहे ?

भादव्या:—(अचंब्यानें) फार म्हणजे फारच नामी आहे, धनीसाहेब. हें अणीदार सरळ नाक, पाणीदार गरगरीत डोळे, ही कोचीदार भडक पगडी, या कमानदार रेंखलेल्या भिंवया, ह्या पिळदार मिशा, हातांत ऐटदार मुठीची छडी, हा झोंकदार आंगरखा, जसा कांहीं राजा बसला आहे

महालांत ! पण मला ही दाखवून काय करायची आहे धनीसाहेब ! (हंसतो) एखाद्या खुपसुरत बायकोनं पाहिली तर ती फिदाच व्हायची त्याच्यावर.

फाल्गुनं०:--(मनाशी) अगदीं बरोबर अनुभवाचं बोलला. झालीच आहे फिदा. (उघड) तुला दाखवूं नको तर कोणाला दाखवूं ? तिला दाखवूं का ?

भादव्याः--छेः धनीसाहेब, असं कसं म्हणतां ? लग्नाच्या बायकोन बघून काय करायचं ! तें वाईट, फार वाईट.

फाल्गुन०:--अरे आपली मजेनं जवळ बाळगायला. नवरा कामाला बाहेर गेला, म्हणजे करमणूक घटकाभर ! बरं तें जाऊं दे. ही कुणाची समजलास का ? ते आपले,-तूंच सांग पाडूं आधी, तुझ्या ओळखीचे आहेत हे ?

भादव्याः--छेः माझ्या नाहींत बोवा ओळखीचे दिसत. हा चेहरा मी आज पहातों कायतो. असल्या थोर लोकांच्या आणि आमच्यासारख्या गरीब माणसाच्या ओळखी कशा होणार ?

फाल्गुन०:--(मनाशीं) काय चोर आहे, अगदीं थांग लागूं देत नाहीं ! (उघड) अरे कधीं कधीं आपल्या घरी येतात ते. तिची आणि ह्यांची कांहीं ओळख आहे-माहेरची.

भादव्याः--मीं तर त्यांना कधी पाहिलं नाही.

फाल्गुन०:--कधीं पाहिलं नाहींस ? कधी ह्यांच्याशीं बोलला नाहींस ! कधीं यांच्याकडे तिच्याकडून चिठीचपाटी घेऊन गेला नाहींस ? कधीं हे तिच्याकडे साखरपाण्याला आले नव्हते ? सकाळीं ? संध्याकाळीं ? तीन प्रहरीं ? रात्रीं ? कधीं, कधीं नव्हते ? मार माझ्या पायावर हात नव्हते म्हणून.

भादव्याः--पण आपल्याशीं खोटं कशाला बोलूं धनीसाहेब ? कधी बोललों नाही, कधी पाहिला नाहीं, चिठी नाहीं, चपाटी नाहीं, कांहीं नाहीं हा मारतों पायावर हात, खोटं बोलत असेन, तर या पायाच्या पायावर जळून जाईन.

फाल्गुन०:--अरे, अशा शपथांनीं जर हात जळते तर आज दुनियेंत

मनुष्य दिसलं नसतं, सगळे जळून खाक झाले असते; निदान बायका तरी पार झाल्या असत्या.

भाद्ऱ्याः—मी प्रत्यक्ष पाहिलं आहे धनीसाहेब. आमच्या गांवांत एका धनगरानं खोटी शपथ वाहिली, त्याबरोबर त्याची अर्धी अधिक मेंढरं तिथल्या तिथं पटापट मेली बघा.

फाल्गुन०:—तें जाऊं दे. आधी ह्यातली तुला काय हकीगत माहीत आहे सांग. खरं सांग, मागशील तें देतों. छानदार एक घर बांधून देतों. थोडीशी जमीन देतों. हें बघ, तिनं तुला काय दिलं आहे त्या-पेक्षा तुला हजारपट जास्त देतो, पण हा गृहस्थ कोण तेवढं सांग.

भाद्ऱ्याः—खरंच सांगूं धनीसाहेब? अगदीं बापाची शपथ घेऊन सांगतों, त्यांतलं मला कांहींएक ठाऊक नाहीं. याउप्पर मला काय आपण शिक्षा कराल ती करा.

फाल्गुन०:—ठीक आहे, नको सांगूं. बाहेर पडल्याशिवाय राहायचं नाहीं, समजलास? (भाद्ऱ्या जातो.)

पद. (कां न मुरली.)

कोण जगिं मला हितकर उरलें ॥ स्त्रिया पुरुष गृह पशुही फिरले ॥ ध्रु० ॥ स्त्री परलंपट सेवक फसवे ॥ श्वानहि रक्षणकार्य विसरले ॥ १ ॥

(नोकर येतो.)

नोकरः—फाल्गुनरावांचा बंगला हाच काय?

फाल्गुन०:—होय, हाच. त्यांच्याकडे काय काम आहे तुझं?

नोकरः—त्यांच्याकडे नाहीं, आंत त्यांच्या बाईकडे काम आहे.

फाल्गुन०: (मनाशीं) मला स्वप्न पडलंच होतं. कारण माझ्याकडे कुणाचं काय काम असणार आमची बायको असतांना? अलीकडे पाहतों तों बायकांकडेच फार कामं निघूं लागलीं. (उघड) बरं समजलों, पण कोणा-कडून आलासरे?

नोकरः—ते शनिवारगेच्या कोपऱ्यावर--पण नांव सांगूं नकोस म्हणून सांगितलं आहे मला.

फाल्गुन०:-(एक रुपया हातांत धरून) हा घे. ह सांग आतां. तू नांव सागितलंस म्हणून त्याना कसं कळणार ?

नोकरः-(मनाशी) हे म्हणतात तें खरंच. तो कशाला विचारायला येतो आहे यांना ? (उघड) रुपया कशाला पाहिजे महाराज ?-पण-बरं-तर आपली मर्जी. शनिबागेच्या कोंपऱ्यावर श्रावणशेट म्हणून राहतात ते--त्यांनीं ही चिठ्ठी फाल्गुनरावांच्या बायकोला द्यायला दिली आहे.

फाल्गुन०:-अस, अस, अस ! तर मग मीच फाल्गुनराव. ती बाहेर गेली आहे. आण ती चिठ्ठी इकडे.

नोकरः-त्याच्यापाशीच दे, असा हुकूम आहे महाराज.

फाल्गुन०:-(आणखी दोन रुपये काढून) हे घे. आणि फाल्गुनरावाच्या बायकोलाच दिली आहे म्हणून सांग, म्हणजे झालं. नवऱ्याजवळ दिली काय आणि बायकोजवळ दिली काय, ती बाहेरून आली की मी ही देतों.

नोकरः-(मनाशी) तरी काय हरकत आहे ? बायकोची चिठी घेऊन नवऱ्याला काय करायचं आहे ? तो देईलच तिला. आपण रुपये उगीच कां बुडवा ? गृहस्थ मोठा उदार आहे. (उघड) बरं तर महाराज (रुपया घेऊन) ही चिठ्ठी बाईंना द्यायची. येतों तर.

फाल्गुन०:-बरं ये. मी देतों ही तिला. पण तू आपल्या धन्याला तिलाच दिली म्हणून सांगशील ना ? नाहींतर--बरं जा.

नोकरः-जी महाराज. (जातो.)

फाल्गुन०:-ही श्रावणशेटाची चिठ्ठी. (उघडूं लागतो.) माझ्या बायकोकडे कां ? कशासाठीं ? त्याचा आणि हिचा काय संबंध ? तो कोण हिचा ? काय संबंध ? आणि नांव सांगायचा हुकूम नाहीं तो काय म्हणून ? सरळ चिठ्ठीला चोरी कां ? तेव्हा सरळ नव्हे हेंच खास. आंत कांही तरी भानगड आहे. बायका लिहायला वाचायला शिकल्या म्हणजे अशी पत्रापत्री सुरूं करतात. ठीक आहे ! काय लिहितो तो ? "विनंति विशेष. तुमची चिठ्ठी मला पोहोंचली. सौभाग्यवतीची माहेरीं रवानगी करून दिली. आणखी पंधरा दिवसांनीं येईल, म्हणून मी उत्तरी कळवितों, की तुम्हीं विचारलेल्या प्रश्नासंबंधानें कांहीं काळजी करण्याची जरूर नाहीं. स्वाती ही आमच्या घरची विश्वासू कुळंबीण आहे. तुमच्यांत आणि तुमच्या यजमानांत भानगड उपस्थित

होण्याचा कांही संभव नाही. यावरून काय तें लक्षांत आणावे. अधिक लिहिणें नको हे विनंति. " असं काय ? " सौभाग्यवतीची माहेरी रवानगी करून दिली. " ती कां ? हिला विघ्न येईल म्हणून ! " आणखी पंधरा दिवसांनीं परत येईल. " तोंपर्यंत तर चैन झाली ! पुढें काय म्हणतो ? विचारलेल्या प्रश्नासंबंधांत कांही काळजी करण्याची जरूर नाही ! " ठीकच जरूर नाही. कशाला असेल ? बघणार कोण ? कळणार कुणाला ? तेव्हां प्रश्न कोणता हें ध्यानांत आलं, आणखी काळजी का नको हेंही समजलं. बरं पुढं काय म्हणतात हे राजश्री ? " स्वाती विश्वासू कुळंबीण आहे. " हो, तिनं आजपर्यंत शेंकडों कामं केली असतील, आणखी बक्षिसं उपटलीं असतील. " पुढें भानगड उपस्थित होण्याचा संभव नाही. यावरून काय तें लक्षांत आणावं. " काय लक्षात आणावं ? हेच, हिनं आतां घरून नट्टेपट्टे करून देवाला म्हणून बाहेर पडावं आणखी रस्ता चुकवून कार्तिकनाथाला जायचं तें श्रावणशेटाला जावं, फार उत्तम बेत ! जा म्हणावं आतां ही चिठ्ठी घेऊन ! श्रावणशेटाला गांठूं का ? पण नको. आपल्याला अशा आड रस्त्याला जायचं नाहीं. आतां काय ? पुराव्यावर पुरावा. हवा तितका पुरावा मिळायला लागला. ही तसबीर, ही चिठ्ठी, आणखी दमानं घेतलं तर आणखी सुद्धां मिळेल. तेव्हा आतां-आ हाः ! असं करावं. ही जी विश्वासू कुळंबीण आहे तिला भेटावं, लागेल तितका पैसा देऊन फितूर करून घ्यावी, आणि पैसा दिसला, म्हणजे ती फितूर होणारच. आणि मग एक एक हळूच बाहेर काढून घ्यावं. ठीक ठरला बेत. पण काय—अरे भादव्या, भादव्या इकडे ये. मघाशीं इमानीपणाची ऐट मारीत होतास, आतां पाहतों तुझा इमानीपणा कसाला लावून. कबूल आहेसना ?

भादव्याः—हो धनीसाहेब. हा कांही डरणारा इमानी नोकर नव्हे. लावा कसाला.

फाल्गुन०ः—आधी तुला एक विचारतों, स्वाती स्वाती म्हणून एक कुळंबीण आहे, ती ओळखीची आहे का तुझ्या ?

भादव्याः—हो धनीसाहेब. आपल्या रोहिणीकडे येत असते वरचेवर.

फाल्गुन०ः—(मनाशी) याच्या ओळखीची आहे, आणखी रोहिणी-

कडे येत असते वरचेवर! चाललं सुताला सूत जुळत. (उघड) बरं तूं जाऊन तिला गुप्तपणानं भेट आणि आज संध्याकाळीं तोंडाला तोंड दिसे-नासं झालं म्हणजे कुणाला न कळत या बंगल्याच्या आंबराईंत मला येऊन भेट म्हणून सांग. हें काम मोठ्या हुषारीनंच झालं पाहिजे बरं का ?

भादव्याः––हो, करतों धनीसाहेब.

फाल्गुन०ः––पण हें रोहिणीला कळतां उपयोगी नाही. कारण ती आहे तिच्या मसलतींतली. शिवाय–पण तें तुला इतक्यांत नाहीं सांगत. ती कुणाला दिसून उपयोगी नाहीं. जा तर ताबडतोब. हें काम केलंस म्हणजे मग–मघांशी सांगितलंच–पण हें बघ, इकडे ये. आणखी कांहीं सांगायचं आहे. नीट ऐकून घे. तिचं माझं एकांतांत कांही नाजूक गोष्टींसंबंधान बोलणं व्हायचं आहे. हा जर का माझ्या बायकोला सुगावा लागला तर सगळंच फसलं म्हणून समज. म्हणून तिला म्हणावं नीट बुरखा घेऊन सांगितल्या ठिकाणीं येऊन उभी राहा. समजलास! बुरखा–बुरखा घेऊन आली पाहिजे.

भादव्याः––पण धनीसाहेब, बुरखा घेऊन आली तर सशयाला जास्त कारण होईल.

फाल्गुन०ः––नाहीं, नाहीं. त्यांतली खुबी तुझ्या लक्षांत नाहीं यायची. बुरखा पाहिजेच. तुला काय सांगितलेलं काम करायचं बस्स्!

भादव्याः––बरं तर हुकुमाप्रमाणें कामगिरी बजावून येतों. (जातो.)

फाल्गुन०ः––ही जर हुलड साधली तर–आणि हजार वांट्यांनी साधणार! मग काय ? गांवभर तिची फटफजिती केली नाहीं, तर नांव बदलून ठेवीन. बरं, चला आतां एक चक्कर मारून येऊं शहरांत. या चोराची गांठ पडली तर बरंच झालं, नाहीं तर तितकीच वेळ गेली. (जातो.)

प्रवेश २ रा.

स्थळ—रस्ता.

(**आश्विनशेट** व त्यांचे मित्र **वैशाखशेट** येतात.)

वैशाख०:—हें तर सगळं तुमच्या मनाप्रमाण झालं. मग चेहरा कां असा पडलेला ? छानदार वल्ली मिळाली आहे ! आतां तर असा खुलला पाहिजे की ज्याचं नांव ते !

आश्विन०:—(मनाशी) वल्ली मिळाली आहे. पण ती विषारी निघेलसा रंग दिसतो.

वैशाख०:—कां ? बोलत कां नाहीं ? कां मनातल्या मनांत आनंदाचे घुटके चालले आहेत आणि मला मात्र वरून हें सोंग दाखवायचं. पण खरा आनंद मित्रापासून चोरून ठेवण्यांत मौज नाही.

आश्विन०:—तुझ्यापासून आनंदाची गोष्ट चोरून ठेवली, असं कधीं झालं आहे ?

वैशाख०:—नाही. मग चेहरा कां असा, तें सांग.

आश्विन०:—काल रात्री सबंध जाग्रण झालं म्हणून असा दिसत असेल कदाचित्; काल सत्यनारायण होता.

वैशाख०:—सत्यनारायण ? कुठें ? तिथें ? त्यांच्या घरीं ? द्या टाळी तर. हा कशाबद्दल समजलास का ? मनोरथ पूर्ण झाले म्हणून.

आश्विन०:—कुणाचे मनोरथ पूर्ण झाले असतील ते असोत.

वैशाख०:—कुणाचे म्हणजे दोघांचे. तुमचे आणि तिचे. कां ?

आश्विन०:—आपले तर नाहींत बुवा. मग तिचे झाले असले तर कुणाला ठाऊक !

वैशाख०:—(मनाशीं) हें कांहीं निराळंच प्रकरण दिसतं आहे. (उघड) आश्विनशेट, थट्टा राहिली; खरं सांगा, काल काय झालं ?

आश्विन०:—सांगतों, पण ऐकल्यावर विनाकारण थट्टा नाहीं करायची. ऐक तर. काल सत्यनारायणाला रेवतीच्या घरी गेलों होतों, पण नेहमींचा आदरसत्कार किंवा अगत्य म्हण, तें सुद्धां दिसलं नाहीं. चारचौघे आले

होते त्यांतलाच मी. ते बसले होते त्यांतच मी बसलों होतों. ते उठून गेले त्यांच्याबरोबर मी उठून घरीं आलों.

वैशाख०:--आणखी?

आश्विन०:--अरे, प्रेमाची पट्टी नाहीं, आणखी काय? सरसकट बारा टक्के. बाकीच्यांना पट्ट्या दिल्या त्यांतलीच मला एक, आणखी ती देखील सुकलेली!

वैशाख०:--कालचा गडबडीचा दिवस होता, म्हणून जरा दुर्लक्ष झालं असेल इतकंच. बरं, सत्यनारायण झाल्यानंतर गाणंबिणं होतं की काय कुणाचं?

आश्विन०:--तेच; नाही म्हणायला एकदा प्रसाद देतांना हळूच सांगितलंन् की, आज रात्रभर जलसा चालायचाय्. मर्जीप्रमाणं करायचं. बस्स, याच्यापेक्षां दुसरा शब्द नाही तिच्या तोंडांतून.

वैशाख०:--मग तिच्याकडे काय बरं चूक आहे? तुमच्या मनांतून इतक्या मंडळींच्या देखत तिनं--

आश्विन०:--बस्, बस्, पुढें बोलूं नकोस. तूं माझ्यावर घसरशील हें मीं भविष्य केलंच होतं. बरं, जरा इथें उभा रहा. त्या सोनाराकडे आंगठी दिली आहे, ती घेऊन येतों. (जातो.)

वैशाख०:--या गृहस्थाचा मोठा संशयी स्वभाव; नाहीतर किती उत्तम आहे स्नेहाला! प्राणाला प्राण देईल. पण चंचल बुद्धीचा. आतां याला मी चांगला वाटतो आहें, पण घटकेनं वाटेनच याचा नेम नाहीं. नसतीं कारणं काढून नेहमीं संशयाच्या पाशांत अडकलेला असायचाच! ही एक तऱ्हा म्हणावी झालं;--पण हे कोण येताहेत इकडे!

(**फाल्गुनराव** तसबीर घेऊन येतो.)

फाल्गुनराव:--खून करून फरारी झालेला अनोळखी मनुष्य देखील खुणेवांचून इतक्या अवधींत पकडून आणला असता, पण माझ्या हातांत या गृहस्थाची तसबीर असून हा मला सांपडत नाहीं, आश्चर्य आहे! हा कोण आमच्या बंगल्याच्या आसपास घिरट्या घालणारा! पाहूं कदाचित् चेहेरा जमला तर! (पुढें येत येत) पण बोलावं काय ह्याच्याशीं? (उघड) अहो! मेहेरबानी करून (आंगठी काढून) हा खडा काय किंमतीला घ्यावा, सांगा पाहूं? (आंगठी त्याचे हातांत देतो.) अजमासानं--पण होईल तितकी नक्की किंमत सांगा.

वैशाख०:–(आंगठी घेऊन.) मला कांहीं खड्याची चांगलीशी पारख नाही. पण–पहातों. या–खड्याची-किं–म–त–

फाल्गुनराव:–(तसबिरीकडे व त्याच्याकडे पहात) नाकं सारखी दिसतात, पण भिवया– (पाहूं लागतो.)

वैशाख०:– ही सराफ्यांत घेतली काय ?

फाल्गुन०:– हो सराफ्यांतच घेतली, काय किंमत करता ?

वैशाख०:—तीच पहातों आहें. किंमत– (पाहूं लागतो.)

फाल्गुन०:—डोळे सुद्धां जुळत नाहीत. नाहीत म्हणावं–तर असं इथून पाहूं. (पाहूं लागतो.)

वैशाख०:—सरासरी अजमासानं अजमासानं सागतों हं. सरासरी पांचशें-पर्यंत जाईल. पांचपन्नास अलीकडे पलीकडे. (पुन्हा पहातो.)

फाल्गुन०:—(मनाशी) छेः काहींच नाहीं जुळत. याच्या चेहेऱ्याचा घाट अगदींच निराळा.

वैशाख०:—हो तितकीच–पाचशेपर्यंत.

फाल्गुन०: –आहे. जवळच आहे म्हणायची. मी हा खडा अडीच-शेला घेतला.

वैशाख०:—अडीचशेंला ? चांगला मिळाला. (आंगठी परत देतो.)

आश्विन०:—(आतून) वैशाख, झालं माझं काम. चल या आंबराईच्या बंगल्यावरून जाऊं.

फाल्गुन०:—(आपल्याशीं) आंबराईच्या बंगल्यावरून जाऊं ! हा कोण आमच्या बंगल्यावरून जाणारा ? या आठ पंधरा दिवसांत आमच्या बंगल्याचा रस्ता म्हणजे रहदारीचा रस्ताच झाला आहे. पाहिजे त्यानं उठावं आणि बंगल्यावरून जावं, म्हणजे आहे काय हें ?

आश्विन०:—(प्रवेश करून) वैशाख येतोसना ? चल, कदाचित् देवाला गेली असेल तर तिचीही गांठ पडेल. (दोघे कुजबुजूं लागतात.)

फाल्गुन०:—तिची गांठ पडेल ! काय पहा–पाहिजे त्यानें देवाला जातांना तिची गांठ घ्यावी ह्यापेक्षां माझी बेअब्रू अधिक ती कोणती ? पण ह्याचा चेहरा एकदां रोंखून ठेवूं.

वैशाख०:--हं: शाबास! तुम्ही तरी पुरेच नादी दिसतां. अहो, मघांशीं काय बोललां होतां आणि आत्तां काय बोलतां ? कांही तरी मेळ ?

आश्विनः०- (पुढें येत येत.) नाही. त्यांतलं कारण असं कीं-(त्याच्या कानांत कुजबुजूं लागतो.)

फाल्गुन०:--(मनाशी) याचीच दिसते आहे तसबीर. पण एके ठिकाणी उभं राहून चांगलं नाहीं दिसत. अशी युक्ति करूं- " परनार विषाचा प्याला! तूं लागुं नको त्या नादाला. " (असें गुणगुणत त्या तसबिरीकडे पहात इकडे तिकडे फिरतो.) हे डोळे तर जुळले. " परनार विषाचा प्याला " हे नाकही त्याच्यासारखं आ॑. " तूं लागुं नको त्या नादाला.-"

वैशाख०:-(आश्विनशेटास) अहो, हें तर मीं मघांशींच मनांत आणलं होतं. कारण आपली बुद्धि शाश्वत असती तर काय झालं नसतं ?

आश्विन०:- तें खरं असेल तुझ्या मतानं, पण मला विचारशील तर तिची नजरच तशी आहे. हें पहा-(कानांत कुजबुजूं लागतो.)

फाल्गुन०:-वर्ण जुळला, भिंवया जुळल्या, चेहेरा जुळला, जुळलंच सगळं! तोच, तोच हा. " परनार विषाचा प्याला. "

आश्विन०:-वैशाख, हा कोणरे आमच्याकडे बघतो, गुणगुणतो. पुन्हां पहातो, पुन्हां गुणगुणतो. आहे कोण ?

वैशाख०:-आहे कुणी तरी वेडगळ झालं राहिना उभा मजेंत.

फाल्गुन०:-" परनार विषाचा प्याला " असं म्हणतांना ह्याची मुद्रा फिरलीरे फिरली!

वैशाख०:-अशा वेडेपिरांना खुले हिंडूं देतात, हें चांगलं नव्हे. कदाचित् अशानं यांचं वेड जास्त होत असेल. तो पाहिलात कसा बघतो आहे? तो दिसण्यांत चांगला दिसतो.

फाल्गुन०:—तोच, तोच, तोच. तो पहा गालावरचा तीळ, आणि हा तीळ डाव्या डोळ्याखालीं-डाव्या डोळ्याखाली, गालाच्या जरा वर-- " परनार विषाचा प्याला. "

आश्विन०:--वैशाख, ऐक. याला परनारीचं वेड लागलं आहे.

फाल्गुन०:--याचीच दिसते आहे तसबीर ! पृ. ३२.

फाल्गुन०:--(मनाशी) हे दुरून झालं. आतां बोलायचं कांहीं तरी निमित्त काढून एकदां जवळ जाऊन ताडून पहावं. (जवळ जाऊन दोघांकडे पहात) अहो महाराज, अहो ! यंदा कांही बंड होण्याचा संभव आहे म्हणतात, खरं का हो ?

आश्विन०:—(हंसत) बंड ! कुठलं ? आपल्याला नाही माहित. वैशाख हे कुणी बंडखोर दिसतात !

वैशाख०:--अरे, मला मघाशी खडयाचीच किंमत विचारीत होता.

फाल्गुन०--अगदी रेषान् रेषा—तीळन् तीळ—अगदी बरोबर आहे. " परनार विषाचा प्याला. " (गुणगुणतो.)

आश्विन०:--या काय वेडयाच्या नादी लागतोस ? चल आपण जाऊं !

वैशाख०:--चल तर—तरी दगडी वेड नाही. मौजेचंच आहे.

(चालूं लागतात.)

फाल्गुन०:—(मनाशी) हा चालला पहा. निसटून जायला पाहतो ! हाच तो हरामखोर ! माझ्या बायकोला तसबीर देणारा हाच. पण ह्याच नाव गांव कसं कळावं ? (उघड) अहो, जरा थांबा. आणखी मी विचारतों तेवढं मेहेरबानी करून, म्हणजे—आपलं नांव मार्गशीर्षशेटजी का हो ?

आश्विन०:--(हंसत) मार्गशीर्षशेट ? नव्हे, माझं नांव आश्विनशेट. कां बरं ?

फाल्गुन०:--नाही आपलं—बरं आपल्या बंधूचं नांव तरी—मी म्हणतों तें नांव आहे का ?

आश्विन०:—बंधूचं नाहीं—माझं नाहीं—पुतण्याचं नाही आणि चुलत्याचंही नाहीं. आमच्या घरांत तें कुणाचंच नाही.

फाल्गुन०:—मला वाटलं असावं म्हणून. कारण हे गृहस्थ माझे फार मोठे स्नेही आहेत; त्यांचा आणि तुमचा तोंडवळा बराच जमतो, म्हणून विचारलं. माझ्याजवळ त्यांची एक तसबीर आहे. आपण मेहेरबानीनं जर तसदी घ्याल तर थोडी ताडून पाहतों.

आश्विन०:--वैशाख, अरे, ही एक साडेसातीच भेटली आहे

आपल्याला ! बरं पहा ताडून. (फाल्गुनराव पाहूं लागतो.) का कांही जुळतं का ?

फाल्गुन०:--जरासा चेहरा वळवाल तर बरं होईल.

वैशाख०:--(हंसत) अहो सरदारसाहेब, शेटसाहेब, सावकारसाहेब, पुरे करा हा त्रास, जाऊं द्या आम्हाला ! चला हो, या माथेफिरू मनुष्याच्या नादीं लागून काय उपयोग ? चला, खासे वेडेपीर आहेत. (हंसत) अहो, एखाद्या मशीदींत जाऊन बसा.

फाल्गुन०:-(मनाशीं) दोघेही माझ्याकडे पाहून हंसताहेत. हंसा. तुह्मीच काय, सर्व शहर हंसणार आतां ! आता असं केलं तर ? (उघड) अहो, ही पहा तसबीर, (मनाशी) पण नको. (लपवितो.)

आश्विन०:--अरे हें काय ? मी रेवतीला दिलेल्या तसबिरीसारखी ही दिसते ! हें कसं झालं ? झाला घोंटाळा ! तीच जर ही असली-(जरा पुढें सरकतो.)

फाल्गुन०:----(मनाशीं) गोळी लागलीरे लागली ! म्हणून स्वारी जवळ जवळ सरकायला लागली. बहुतकरून माझ्या हातून हिसकावून घ्यायचा स्वारीचा बेत दिसतो. घ्या म्हणावं ही मी खिशातच ठेवतों म्हणजे झालं. चल जा, बैस तेथें. (तसबीर खिशांत घालतो.)

आश्विन०:—यानं ती खिशांत घातली ! वेडा म्हणतां म्हणतां वैशाख, हा आम्हांलाच पेढे चारणार.

वैशाख०:--(हळूंच) तुम्ही जरा साखर पसरा, म्हणजे झालं.

फाल्गुन०:--(मनाशीं) दोघाचं मिळून कांही तरी खलबत झालं आहे. आतां तर इथून पळच काढला पाहिजे.

आश्विन०:--अहो, कृपा करून एकदां —

फाल्गुन०:--(गडबडीनें) जयगोपाळ, जयगोपाळ !

आश्विन०:-एकदां पाहून देतों—

फाल्गुन०:—काय पाहून देतों ?

आश्विन०:-- ती तसबीर-तुमच्याच हातून पहातों.

फाल्गुन०:-तसबीर ! छेः भिकार आहे. उगीच चितान्याच्या पोरानं कागदाच्या चिटोऱ्यावर रंग फासला आहे झालं !

आश्विन०:--पण बाहेर तरी काढा. पाहूं कशी आहे ती.

फाल्गुन०:--(धांदलीनें पळत) छेः हो, आपल्यासारख्यांनीं तसदी घेण्यासारखी मुळींच नाही, काहीं तरी आहे झालं!

वैशाख०:--(जरा रागानें) अहो, पण जरा दाखवानात कां ! आम्ही कांही खात नाहीं. पाहून देतों परत. हं, दाखवा पाहूं.

फाल्गुन०:--(मनाशीं) हे आले आता कजेलीला. आतां केलाच पाहिजे पोबारा. नाही तर हे आहेत दोघे आणि मी सांपडलों एकटा. (उघड) अगदीच गचाळ आहे हो. जातों आतां. जयगोपाळ ! जयगोपाळ ! छेः छेः मला फुरसत नाही. आणखी दाखवीन केव्हां तरी. जयगोपाळ ! (पळत जातो.)

आश्विन०:--वैशाख, मी रेवतीला दिलेली तसबीर ती हीच.

वैशाख०--भलतंच कांहीं तरी. कशावरून म्हणतां तीच म्हणून ?

आश्विन०:--अरे मी पाहिली म्हणून, तशी नकशीची चौकट माझ्या तसबिरीलाच होती.

वैशाख०:--अरे, चौकटीसारख्या चौकटी पुष्कळ असतात, कांहीं तरी तर्क काढीत बसायचं.

आश्विन०:-अरे, तर्क नव्हे प्रत्यक्ष मीं पाहिली. तिनं ती तसबीर या भामट्याला दिली यांत संशय नाही.

वैशाख०:-हं, तर्क रचीत चाललांत, संभाळा.

आश्विन०:--आता काय संभाळा. झाला घोंटाळा, आणि मी म्हणतों याचा प्रत्यय पाहिजे असेल, तर काल रात्रींचं तिचं माझ्याशीं वर्तन मीं तुला सांगितलंच मघाशीं.

वैशाख०:-(मनाशीं) आतां ह्याच्या स्वभावाला काय करावं ? नुसती चौकटीसारखी चौकट पाहून याचं डोकं बिघडलं ! आतां कमाल झाली. (उघड) ती तसबीर तुमची नव्हे, खास नव्हे. रेवती नायकिणीची मुलगी झाली म्हणून इतकी कांहीं बेमान नाहीं !

आश्विन०:--छेः रे ! तीच, तीच. पैज तुझी माझी; रेवती आपल्या जातीच्या गुणावर गेली, आणि जायचीच. कारण—

पद. (कोयलियाकोकु.)

ही बहु चपल वारांगना ॥ साहस, दंभ, लोभ, कपटानृत
भापण टाकिल कशि या स्वगुणा ॥ ध्रु० ॥ प्रेमचित्रिका
दिधली तीतें ॥ अर्पि परी ती प्रिय पुरुषातें ॥ कुलशीला
या तिच्या देति संताप मना ॥१॥

चल तर तिच्याकडे जाऊं, त्याशिवाय नाहीं उलगडा व्हायचा.

वैशाख०:—अहो पण घाई कां अशी? जेवण झाल्यावर जाऊं.

आश्विन०:—आधी उलगडा आणखी मग जेवण. हा मंगळ--मंगळ--मगळ बाधतो आहे मला. (दोघे जातात.)

फाल्गुन०:—(बाहेर येऊन) हा चालला पहा. अरे चोरा, माझ्या संसारांत बिब्बा घातलास!

पद. (तनया मूढा.)

अधमा केली रक्षा मम सौख्याची सारी ॥ध्रु०॥ शोध तुझा
लाविन धुंडोनी ॥ पाप तिचें मापोनी ॥ दवडिन बाहेरी ॥१॥
(जातो.)

प्रवेश २ रा.

स्थळः—रेवतीचें घर.

(रेवती व तिची मैत्रीण अनुराधा.)

अनुराधाः—अलीकडे बरेच दिवस आश्विनशेटजींचं तुझ्याकडे वरचेवर येणंजाणं बोलणंबसणं पाहून मला हें कधींच स्वप्न पडलं होतं. पण मला न कळवतां असं करशील हें मात्र माझ्या ध्यानांत आलं नव्हतं.

रेवतीः—तुझा रुकार पडेलसं वाटलं नाहीं, म्हणून नाहीं कळवलं.

अनुराधाः—कसा रुकार पडेल? खरंच सांगतें. अगदीं पोरकट विचार केलास! अग, हे तुझे चांगले पैसे मिळवायचे दिवस. आणि यांत जर एकाच पुरुषाला धरून राहिलीस, तर पुढें काय करणार? तोंडाला सुरकुत्या पडल्यावर कां ही घडी येईल?

रेवतीः—आज गोष्ट काढलीस म्हणून सांगतें—

पद.

तनुविक्रय पाप महा ।। पापांच्या वसलें कळंसीं ।।ध्रु०।।
स्त्रियांस भूषण लाज विनय हे कोमल भाव मनींचे ।। ते
जाळाया धनार्थ नच तो देव घाले जन्मासीं ।। १ ।।

अनुराधाः—अग, दररोज नवा थाट! कसली काळजी नाही. रात्रन् दिवस आनंदांत घालायचे सोडून हें कुठलं ब्रह्मज्ञान शिकलीस कोण जाणे! मी कशाला बोलूं? आठ दिवसांत कंटाळशील बघ. मी म्हणतें, तुझ्या आजीपणजीपासून हा धंदा करीत आल्या त्या सगळ्या वेडया कां होत्या? त्यांनीं शरीराचा विक्रा करून पैसा करून ठेवलाना? आणि त्याच पैशावर तूं उडया मारतेस ना? यांत काय अधिक केलंस? यापेक्षां बैरागीण होऊन एकतारी वाजवीत फिरलीस तर मी खरं तरी म्हणेन. अजागळ कुठली! अग, कुणाचा घातपात न करतां हा धंदा चालवूनच पैसा मिळविण्यांत कांही पाप नाही; उलट लोकांचं मन संभाळून त्यांना संतुष्ट राखण्यांत पुण्यच आहे, समजलीस?

रेवतीः—पुरेत पुरेत या पुण्याच्या गोष्टी! मी तुला इतकंच सांगतें—

पद (ढोलन मेढें घर आवे)

निंद्य जीवनक्रम अमुचा ।। आमरणांत निशीदिनिं सततचि एक रूप पालटना त्याचा ।। ध्रु० ।। स्मित सोंगी स्तुति लटकी आर्जव ।। तोपरोप दांभिक वरवरचा ।। १ ।।

अनुराधाः—अग, त्यापेक्षां असंच करिनास मग? अलीकडे या शाळा बोकळल्यापासून आमच्या जातीतल्या मुलींत लग्नाचं खूळ डोकावूं लागलंय, म्हणून लग्नच लावून कां घेत नाहीस त्यांच्याशी?

रेवतीः-लग्न नाहीं तर काय म्हणायचं याला?

पद.

लग्नविधींतील खरें मर्म काय। ठाउक तें मुळिंहि तुज नसे ।। ध्रु० ।। वैवाहिक होममंत्र अंतःपट अक्षतादि ।। पोषक हे विधि, मिळणीं जीव जिवा सार हें असे ।। १ ।।

अनुराधाः--बरं बाई, तूं आहेस पटाईत, शिकून तरबेज झालेली. मला बोलण्यांत हटणार आहेस? रहा, आश्विनशेटजीची बायको होऊन तरी आनंदांत रहा म्हणजे मिळवलीस. तुझी माझी मैत्री म्हणून सांगून ठेवतें, त्याचा स्वभाव आहे म्हणे तऱ्हेवाईक. तेव्हां नीट जपून वाग. जातें आतां, उशीर झाला. गजरे करून ठेवायचे आहेत.

(जाऊं लागते.)

रेवतीः—अग, गजरे गजरे ते असे किती करायचेत? जरा बसून जा.

अनुराधाः--(दूर पाहून) मी तुला कांहीं एकटी नाहीं सोडून जात, ते पहा तुझे नवीन यजमान-अगबाई! पण हें काय भलतेंच बोललें मी --तुझे पतिराज आले हो--आता तरी जाऊं?

रेवतीः—समजलं. समजलं. संध्याकाळी येशील का? जा तर. (अनुराधा जाते.) ही कांहीं नेहमींची वेळ नव्हे. दुसरं कोण आहे बरोबर? वैशाखशेट, अधिक वाटतं? पण स्वारींची मुद्रा फिरलेली दिसते. काल रात्रीं सत्यनारायणाचे गडबडींत त्यांच्याशीं बोलाबसायला झालं नव्हतं म्हणून रागावले होते, त्यांतलाच हा बासा राग असेल. (**आश्विनशेट** व **वैशाखशेट** येतात.) यायचं असं-वैशाखशेट,--या बसा--आज हवा फार गरम झाली आहे नाही?

वैशाख०ः-उन्हानं; दुसरं काय? ऊन उतरलं म्हणजे होईल थंड आपोआप.

आश्विन०ः-(वैशाखास) ही पांचपेंचाचीं बोलणी नकोत. आत्ताच्या आतां काय तो उलगडा झाला पाहिजे. (कुजबुजूं लागतो.)

रेवतीः—हळूंच हो. मला ऐकायला येईल नाहींतर. माझे कान फार तिखट आहेत म्हणून म्हणते-कुजबूज करायला बाहेर नव्हती वाटतं फुरसत! बरं तर चालूं दे. मी जराशी जाऊन येतें.

(जाऊं लागते.)

वैशाख०ः—छेः तसं कांहीं नाहीं. काल तुम्हांला यांनीं तसबीर दिली, ती माझ्या मनांतून एकदा पाहायची आहे.

रेवती:—मला दिल्यावरच पाहाण्यात कांही अधिक आहे वाटतं ? बरं पाहिजेच असेल तर दाखवितें--डोळे नकोत कांही मोठे व्हायला ?

(तसबीर पहाण्यास जाते.)

वैशाख०:— झालं आश्विनशेट ! ती पहा आणायला गेली. दिलीन् म्हणजे झाली अगदी सोळा आणे !

आश्विन०:— होणारसा रंग दिसतो खरा. हिच्यावर भलताच आरोप करून आपण मोठी चुकी केली बुवा ! बरं, झालं तें झाल. आतां मेहेरबानी करून तिच्याजवळ तरी यांतलं काही बोलूं नकोस. नाहीतर आमच्या फजितीला पारावारच नाहीसा होईल.

रेवती:--अं ? या खणांत नाहीं दिसत; मग कुठे ठेवली बरं—हो. खरंच, काल घरी आल्यावर पहिल्यानं मी त्या तावदानी पेटीकडे गेलें होतें. तिच्यावर पाहू या. (तिकडे जाते.)

वैशाख०:--यापुढें तरी असा भलताच संशय घेत जाऊं नका.

आश्विन०:- छेः आतां कधी स्वप्नांत सुद्धां संशय यायचा नाही. चागली अद्दल घडली आज—पण बोलूं नकोसरे, तिचा कान इकडे आहे, तो पहा.

रेवती:--म्हणजे इथेंही नाही ? मग ठेवली कुठें तर—ही नव्हे—इथेंही नाही. आतां ? हं समजलें. (उघड) अहो महाराज, आपण कांही तरी नजरबंद विद्या लढविलीत इथें खास, खास सांगतें. नाहींतर इथे ठेवलेली तसबीर नाहींशी कशी झाली हो ? हो, होयना वैशाखशेट ?

वैशाख०:--नाही. शपथपूर्वक आमच्याकडे नाही. तुम्हीच पहा कुठें ठेवली ती.

आश्विन०:--(वैशाखास) का ? माझा संशय खरा कां खोटा ? अरे—मला पक्कं ठाऊक. मी कसा खोटा संशय घेईन ? (रेवतीस) अहो, आमची नजरबंद नव्हे.

वैशाख०:--(त्याला दाबून) अरे, ती थट्टेनं म्हणत असेल. म्हणून म्हणतों, इतक्यांत बोलूं नको. जरा दम खा.

रेवती:--इथंही नाही. कुठें मेली पडली आहे कोण जाणे !

आश्विन०:--(वैशाखास) ती पहा मी मोठ्या प्रेमानं दिलेल्या तसाबिरीला मेली म्हणते; ही आमच्या तसबिरीची किंमत काय ?

रेवती:--(आश्विनशेटास) खरोखरच ती कुठें ठेवली ती सांपडत नाहीं.

आश्विन०:--नाहींच सांपडायची मला ठाऊक आहे.

रेवती:-ठाऊक आहे म्हणजे ? (जवळ जाऊन) मग द्या कुठें आहे ती.

आश्विन०:--हं ! अशी लाडीगोडी लावूं नका आतां. लाडीगोडीला पाघळणारा मी गृहस्थ नव्हें.

रेवती:--अगबाई, आतां मात्र अगदी खरा राग आला हं-भ्यालें मी अगदी-हं सांगा आतां कुठें आहे ती ?

आश्विन०:--अशा थट्टेथट्टेनंच दुसऱ्याचा प्राण घेणाऱ्या तुम्ही ! समजलीस ? निवळ थट्टेनच ती तसबीर देऊन टाकली असशील ?

रेवती:—कुणाला देऊन टाकली असशील ?

आश्विन०:--फिरवलान् मोहरा. (रेवतीस) कुणाला म्हणजे ? ज्याला दिलीस त्याला आणि त्यांच्या हातांत ती मीं आज-आत्तां-नुकती पाहिली.

रेवती:—हं ! हें मात्र मला नाही हो खपायचं ! कुणाला दिली ? नांव काय त्यांचं ?

आश्विन०:--नांव विचारायला विसरलों. पण त्याचा चेहेरा माझ्या लक्षांत राहिला आहे चांगला. बस्स झालं.

रेवती:--(हंसत) तर मग हा नुसता विनोद चालला आहे. चालूं द्या हवा तितका.

आश्विन०:--हांस--हांस तूं--पण मलाही याचं उसनं फेडावं लागेल, ध्यानांत ठेव.

रेवती:--चालूंद्या आतां. मी मधें बोलतच नाही. हो, तुमची फजीती करावी म्हणून मीं ती तसबीर देऊन टाकली. अस्संच आपण समजा, झालं आतां.

आश्विन०:— समजा कशाला ? खरोखरच दिलीस--या डोळ्यांनीं मीं पाहिली आहे. त्यांत कांहीं ऐकीव प्रकार नाहीं.

रेवती:--वैशाखराव, हें असंच चालायचं कांहीं वेळ. मी जातें आतां.

अश्विन०:--पहा, पहा वैशाख कशी बेपर्वा आहे ती ! पृ. ४१.

अजून आंग धुवून पूजा करायची आहे; त्या पहा काडीला पट्ट्या आहेत.

वैशाख०:--पण जरा-

रेवती:--छेः छेः आतां नकोच तें. ज्याचं मनुष्य त्याला ठाऊक.

(जाते.)

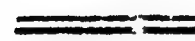
आश्विन०:—पहा पहा वैशाख, कशी बेपर्वा आहे ती! त्या म्हणे काडीला पट्ट्या आहेत, ते तुमचे हात, ती तुमची तोंडं, हव्यातर खा, नाहीतर खाऊं नका, असाच बोलण्यांतला झोंक की नाहीं! बरं, जा म्हणावं. तुझ्या पट्ट्याजा काही इतके आशाळलों नाही आम्ही. चल, प्रथम त्या गृहस्थाचा शोध काढून त्यालाच विचारूं. बरं पण वैशाख, तुझी तरी खात्री झाली ना?

वैशाख०:–छेः अझून नाही होत खात्री. कारण तिच्या चेहेऱ्यात कांहीं कपट दिसत नाही.

आश्विन०:—अरे, तुला ठाऊक नाही—

पद (ठुमक चलत.)

नाट्यगाननिपुण कलावतिची ही माया ॥ ध्रु० ॥ अंतरिंचा भाव एक ॥ दाखवि वरपांगि एक ॥ बाह्यांतर वृत्ति देख ॥ भिन्न भिन्न छाया ॥१॥

अंक तिसरा.

प्रवेश १ ला.

(फाल्गुनरावाचें घर—कृत्तिका येते.)

कृत्तिका:--काल श्रावणशेटाच्या बायकोला चिठ्ठी लिहिली तिचं उत्तर निदान आज सकाळी तरी यायला पाहिजे होतं, तें अजून कसं आलं नाहीं?

कां त्याच्यावर मध्येंच कुणी घाला घातला कोण जाणे ! तो कोण, भादव्या कारे ! भादव्या कुणीकडे चालला आहेस ?

(भादव्या येतो.)

भादव्याः– जी बाईसाहेब, दिवाणखान्यांत बैठक पसरायला जातों.

कृत्तिकाः–जरा इकडे ये पाहूं. हा एक मेला-मोठा लबाड.

भादव्याः–काय बाईसाहेब ?

कृत्तिकाः–तूं खरं सांगायचा नाहीसच, पण आपली विचारतें. अरे काल, आज, कुणी माझ्याकडे चिठ्ठी घेऊन आला होता कारे ? नाही म्हणायचासच तूं. अन्न खातोस त्याची शपथ आहे बघ, गुलामा !

भादव्याः—खरंच मला ठाऊक नाहीं बाईसाहेब ! कोण यायचं होतं ?

कृत्तिकाः––तुलारे कां चौकशी मेल्या ! विचारलं त्याचं उत्तर द्यावं. " कोण चाललं पुढं तर कितक्याचं घोडं " हें विचारून तुला काय करायचंय ? मरण्या यायचा होता !

भादव्याः––तर मग कुणी नव्हतं आलं बाईसाहेब.

कृत्तिकाः–बरं, आज सकाळी तुला यांनी कुठं धाडलं होतं ? खरं सांग.

भादव्याः–(स्वगत) त्यांचा हुकूम कीं यांना कळवूं नकोस. आणि यांचा हुकूम खरं सांग. या जोड हुकमाच्या कैचींत अडकलों. आतां– (उघड) मला बाईसाहेब कुठें धाडलं होतं ? छेः बाईसाहेब.

कृत्तिकाः–मेली तुझी बाईसाहेब ! कुठं गेला होतास तें सांग आधीं.

भादव्याः– मी कुठें गेलों बाईसाहेब ? कुत्र्याला फिरवून आणला, दाणा खरारा केला आणखी--कुठं गेलों होतों बाईसाहेब ! आणि तुम्हांला कुणीं सांगितलं ?

कृत्तिकाः–मला कर्णपिशाच्चानं सांगितलं. पण कुठं गेला होतास तें सांगतोस कीं नाहीं ?

भादव्याः–छेः बाईसाहेब ! मी कशाला जाऊं ?

कृत्तिकाः–समजलं मेल्या ! नको सांगूंस हो. बघतोय् पहा आणखी कसा तो ! " मुद्रा बावळ्याची आणखी नजर कावळ्याची. " थांबा मेल्यांनो ! तुम्हां सगळ्यांना घरातून हाकलून लावीन तेव्हांच सुखानं निजेन. बाहेर कोणरे बोलत आहे तें ! शब्द ओळखीचा नाही दिसत. कुणी बाहेरख्यालीं-

तला सोबती असेल. या लबाडांच्याच संगतीनं स्वारी बिघडली. थांब, ऐकतें काय बोलताहेत तें. (कान देते.)

भादव्याः–बाईसाहेब, माझ्यावर जर विश्वास असेल—

कृत्तिकाः–थांब म्हणतें ना. या बोलण्यांतलं मला कांही कळूं नये म्हणून तोंड चालिवलं आहेस वाटतं. (पुन्हां ऐकूं लागते.)

भादव्याः–छेः बाईसाहेब. मी कशाला—

कृत्तिकाः–गप रहातोस की नाहीं मेल्या ! जा चालता हो इथून, जा. (भादव्या जातो.) ह, आलात का ? कुठें गेली होती आपली धिंडका इतका वेळ ? (रोहिणी येते.) आणि मला विचारल्याशिवाय कशी गेली होतीस ? सांग अगोदर.

रोहिणीः–रागावूं नका बाईसाहेब ! काल त्या बिचारीला आपण नाहीं नाहीं तें बोललांत, मलाही भलतंच म्हटलंत--माझं असो मेलं, पण तिची समजूत करायला म्हणून तिच्याकडे गेलें होतें.

कृत्तिकाः–हं, समजलं समजलं कां गेली होतीस ते. खरं बाहेर पडेल म्हणून साधासाधी करायला गेली होतीस. तूं त्या सटवीचं तोंड बंद करशील, पण मी भरणीबाईलाच विचारतें म्हणजे झालं. तरी म्हटलं चिठ्ठीचं उत्तर कां नाहीं ? कुणी बिब्बा घातला ? अग सटवे, तूं ती. माझ्या कामांत असा चोंबडेपणा करतेस का ? थांब.

रोहिणीः–पण बाईसाहेब, माझं ऐकून तरी घ्या अगोदर. मी आपलंच काम करायला गेलें म्हणानात.

कृत्तिकाः–माझं काम ! अग दांडगे !

रोहिणीः–ऐका तरी बाईसाहेब, यजमानसाहेबांबद्दल आपल्या मनांत संशय आला होता तो अगदीं खरा आहे, अशी माझी खात्री झाली.

कृत्तिकाः हं हं, तीग कशी ? सांग सांग पाहूं.

रोहिणीः–मी स्वातीला भेटायला गेलें होतें, म्हणून सांगितलंच तुम्हाला–तिनं एक चमत्कारिक गोष्ट सांगितलीन् बाईसाहेब.

कृत्तिकाः– ती कायग ? ये, जवळ ये अशी. हं, सांग आतां काय गोष्ट ती.

रोहिणीः–हें बघा बाईसाहेब, (इकडे तिकडे पाहून) यजमानसाहेबांचा निरोप घेऊन भादव्या आज सकाळीं तिकडे गेला होता.

कृत्तिकाः—त्यांचा निरोप घेऊन भादव्या तिच्याकडे गेला होता ? कायग बाई हें कारस्थान! अरे मेल्या भादव्या ! तर मग काय निरोप तो ?

रोहिणीः—यजमानसाहेबांनी स्वातीला आज संध्याकाळी अंधार पडला म्हणजे या आंबराईच्या कोंपऱ्यावर भेटायला बोलावलं आहे.

कृत्तिकाः—तिला यांनीं अंधार पडल्यावर बोलावलं आहे ? अग हेंच तर मी म्हणत होतें. पण तूं काय शहाणी !

रोहिणीः—ऐका तरी बाईसाहेब, पुढें आणखी बोलावलं तें कसं म्हणून नाहीं विचारलंत ?

कृत्तिकाः—हं सांग सांग कसं बोलावलं आहे ?

रोहिणीः—तिला सांगितलं आहे कीं, तूं संध्याकाळ झाली म्हणजे कुणाला न कळत—(एक नोकर येतो.)

कृत्तिकाः—कांरे मेल्या ! विचारल्याशिवाय का आलास ? कुणी बोलावलं होतं तुला ? चल, चालता हो.

नोकरः—बाईसाहेब, बाहेर एक गृहस्थ आला आहे, त्याच्या मनांतून धनीसाहेबांजवळ तसबिरीसंबंधानं कांही बोलायचं आहे, असं म्हणतोय तो.

कृत्तिकाः—तसबिरीसबंधानं बोलायचं आहे ? अग तेंच ग तेंचं. मीं म्हटलं तेंच दिसतं. या गृहस्थाकडून कांहा तरी अधिक सुगावा लागला तर लागेल. (नोकरास) जा, त्यांना आत घेऊन ये. (नोकर जातो.) एकूण मेला भादव्या गेला होता का तिच्याकडे ? आणखी आमच्या नवरोजींनीं, स्वातीला संध्याकाळी भेटायला बोलावलं आहे का ? आणखी तिला काय सांगितलं आहे म्हटलंस ?

रोहिणीः—स्वाती बिचारी अगदीं घाबरून गेली आहे हो ! पुरुषच ते ! काय नेम आहे त्यांचा ? त्यांतून संध्याकाळीं एकटं, आंबराईत, इतकंच नव्हे तर बाईसाहेब बुरखा घेऊन बोलावलं आहे. आणखी—

कृत्तिकाः—बुरखा घेऊन म्हणजे कुणाला दिसूं नये. आतां कशाला बोलावलं आहे हें एखादं पोर नाहीं कां सांगणार—पण हा गृहस्थ आलाच. एकदां वाटतं याला भेटूं नये, पण भेटल्यावांचून सोय नाहीं. रोहिणी, तूं जरा त्या खोलींत जाऊन बैस. हा गेला म्हणजे येऊन सर्व सांग (रोहिणी

जाते.) संध्याकाळी बुरखा घेऊन--मांजर अगदी डोळे झांकून दूध पितं, त्याला वाटतं आता कोण बघणार ? (आश्विनशेट येतो.) या, बसा असे.

आश्विन०:--माझ्या मनांतून फाल्गुनरावाची काही गोष्टीसंबंधानं गांठ घ्यायची होती. केव्हां भेटतील बरं ?

कृत्तिका:--तसबिरीसंबंधानं वाटतं ?

आश्विन०:--होय. मी माझी तसबीर एका--म्हणजे--हो समजाना --समजा कशाला--आला प्रसंग म्हणून उघडच सांगतो. एका नायकिणीच्या मुलीला मी माझी तसबीर दिली होती. त्या तसबिरीची म्हणजे मला मोठीशी पर्वा आहे असं नाहीं, पण कांही नाजूक गोष्टींचा उलगडा करण्याकरितां तिची मला फार जरूरी आहे. कारण त्या गोष्टीवर माझं जन्माचं सुखदुःख अवलंबून आहे

कृत्तिका:—आलं लक्षांत कसं तें. बरं ती मुलगी शेंपन्नासांत देखणी आहे का ?

आश्विन०:--शेंपन्नासांत कां हजारांत म्हणाना ? असो म्हणा--तेव्हां अशी मला शंका आली आहे की, तिनं ती तसबीर दुसऱ्याला देऊन टाकली.

कृत्तिका:--अगदी बरोबर, माझाही तर्क अगदी बरोबर जुळला. मलाही शंका आली होती की--

आश्विन०:—ती काय बरं ? तिनं ती तसबीर फाल्गुनरावांना दिली म्हणून ?

कृत्तिका:--हो अशीच.

आश्विन०:--फाल्गुनरावांना दिली म्हणून ? झाला, संशयाचा निकालच झाला. आणखी काय पाहिजे ?

कृत्तिका:--(डोळ्याला पदर लावून) माझ्या मात्र जन्माचं मातेरं केलं हो !

आश्विन:--(मनाशी) बिचारी रडूं लागली. अरे अरे, यावरून तर अगदीं स्पष्ट दिसतं !

कृत्तिका:—बरं, त्या मुलीचं नांव काय बरं ?

आश्विन०:--रेवती.

कृत्तिकाः--रेवती का ? (मनाशीं) असो, नांव तरी कळलं सटवीचं !

आश्विनः०--तुमच्या दृष्टीस ती कधीं पडली होती का ?

कृत्तिकाः— ती ? माझ्या दृष्टीस ! अहो काय सागूं आतां ? बायकांनीं अशा गोष्टी पुरुषांजवळ बोलूं नयेत म्हणून, नाहींतर, काय काय दृष्टीस पडलं नी काय काय नाहीं, सगळं सांगितलं असतं.

आश्विन०ः--म्हणजे, कांहीं भलतासलता प्रकार पाहिलात कीं काय ?

कृत्तिकाः--अहो, एखादी सतरा अठरा वर्षांची तरणी ताठी पोरगी परक्या पुरुषाच्या आंगावर खुशाल हवी तशी लोळू लागली, तर तुम्ही याला भलतासलता प्रकार म्हणालना ?

आश्विन०ः-फाल्गुनरावांच्या आंगावर लोळूं लागली ?

कृत्तिकाः-हो, त्यांच्याच आंगावर-मांडीवर, झालंच त्यांच्या खांद्यावर हात टाकून--आंगाला--मला सांगायला लाज वाटते. आणखी दिवसाढवळ्या हो. अगदी आमच्या घरासमोर--त्या झाडाखालीं.

आश्विन०ः-काय बेशरम आहे पहा.

कृत्तिकाः-झालंच, त्यांनीं तिला अशी धरलेली सांगतेंना—

आश्विन०ः-रेवती, तूं इतकी बेमान निघशील अस मला स्वप्नांत सुद्धां वाटलं नव्हतं ! पण लवकरच खरं स्वरूप प्रकट केलंस म्हणायचं ! असो; कृत्तिकाबाई, तुमच्या साह्यानं सर्व उलगडा झाला हे माझ्यावर तुमचे फार उपकार झाले. पण शेवटीं एकदा विचारतों--हें सर्व खरंना ?

कृत्तिकाः-खरना ? अहो प्रत्यक्ष या डोळ्यांनीं पाहिलं म्हणतेंना ! आणखी खरंना कसलं ? धडधडीत मी पाहिलं ! शिवाय आमच्या यजमानांचा मला चांगला अनुभव आहे. काय हवं तें करायला मागेंपुढें पहायचे नाहींत. आतां तुमच्या रेवतीबद्दल काय विचार करायचा तो करा.

आश्विन०ः-तो आतां मला केलाच पाहिजे ! बरं, फाल्गुनरावांजवळ ती तसबीर आहे का ?

कृत्तिकाः-हो त्यांच्याचजवळ आहे. मी कुठें क्षणभर हातांत घेतली होती तर राक्षसासारखे चवताळून माझ्या आंगावर आले आणि माझ्या हातून ती त्यांनीं ओढून घेतली. मला संशय आलाच होता म्हणून जरा लागून बोललें, पण पुरुषच ते ! माझ्यावरच उलटले कीं हो ! (पदर डोळ्यास लावून)

मलाच म्हणतात, ही तुझ्या कुणातरी ह्याची तसबीर घेऊन बसली आहेस म्हणून. किती बरं खोटं बोलणं हे !

आश्विन०:—नका, रडूं नका. आतां मी आहें तुमचा साक्षीदार. तुम्ही अगदी भिऊं नका. घेऊं निरोप आतां—

कृत्तिका:—बरं, त्यासंबंधानं आणखी कांहीं पहाण्यासवरण्यांत आलं तर मला कळवा म्हणजे झालं.

आश्विन०:—त्याबद्दल अगदीं काळजी करूं नका. येतों तर. (जातो.)

कृत्तिका:—संभावित मोकळ्या मनाचा आहे बिचारा. नाही तर आमचे हे. मी म्हणतें, हे नवरे असा आमचा छळवाद करतात, त्यापेक्षा एकदम जाळून भाजून कां टाकीत नाहींत, म्हणजे झालें मोकळी ! हो, पण रोहिणीची हकीकत ऐकायची राहिली आहे. तिच्याकडे जाऊं या.

(जाते.)

प्रवेश २ रा.

(फाल्गुनरावाचे बंगल्याजवळ.)

फाल्गुन०:—एकंदरींत त्यानं आपलं नांव आश्विनशेट म्हणून सांगितलं तें खरंच. आतां काय तोंडओळख झाली, ठिकाण समजलं, नांवही कळलं, मग राहिलं काय ? कांहीं नाहीं. फक्त घरांत जायचं आणखी अर्धचंद्राचा प्रयोग करून तिला बाहेर काढायची. पण हा कोण ? हाच तो आश्विनशेट माझ्या घरांतून बाहेर पडतो, आणखी हा भादव्या त्याच्या बरोबर. (**आश्विनशेट** आणि **भादव्या** येतात.) (मनाशीं) अरे, भादव्या त्याच्याकडून लांच घेतो आहे ! कायरे भादव्या काय घेतलंस तें ?

भादव्या:—कांहीं नाहीं धनीसाहेब ! हे म्हणाले, रुपया घे ! पण धनी-साहेब, मी कशाला घेऊं त्यांचा रुपया ? परत देणार होतों इतक्यांत आपण आलांत. (रुपया टाकून निघून जातो.)

फाल्गुन०:—अरे चोरा, (आश्विनशेटास) कांहो, कां तुम्हीं माझ्या घरीं ?

आश्विन०:—आपल्याकडेच आलों होतों.

फाल्गुन०:-कां ?

आश्विन०:-माझी एक तसबीर तुमच्याजवळ आहे ना ?

फाल्गुन०-होय आहे, पण ही बातमी तिनं दिली वाटतं तुम्हांला ?

आश्विन०:- हो, हो ! तिनंच दिली.

फाल्गुनराव-आणखी काय सांगितलंन् ?

आश्विन०:-आणखी पुष्कळ भानगडीच्या गोष्टी सांगितल्या आहेत.

फाल्गुन०:-नाही, त्याबद्दल मला शंकाच नव्हती ! बरं पण आतां पुढें बेत काय ठरला आहे तुमचा ?

आश्विन०:-बेत काय ठरायचा ? हें पहा, त्या यःकश्चित् तसबिरीबद्दल मी कांही तुमच्याशी भाडत बसत नाहीं, कारण तिनं ज्याअर्थी आपल्या खुषीनं ती तुम्हांला दिली त्याअर्थी—

फाल्गुन०:-नाहीं नाही. तुम्ही चुकता इथें. तिनं दिली नाही, मीं घेतली.

आश्विन०:-तिनं दिली असो, किंवा तुम्ही घेतली असो सध्यां ती तसबीर तुमच्याजवळ आहे, हें खास ना ?

फाल्गुन०:- होय आहे.

आश्विन०:-झालं तर मग, त्या तसबिरीचं तुम्हीं आतां वाटेल तें करा ! मला इतकंच म्हणायचंय कीं, माझा मात्र तुम्हीं सर्वस्वीं घात केलात !

फाल्गुन०:- तो कसा ? मी तुमच्या चैनींत आड आलों म्हणून वाटतं ?

आश्विन०:-- हो, अलबत !

फाल्गुनः--तर मग तुमच्या मनांत मी अगदीं दुष्ट, घातकी मनुष्य ठरलों असेन नाहीं बरं ? गरीब बापड्यांच्या सुखात अंतर पाडणारा कोण निष्ठुर राक्षस मी !

आश्विन०:-- तें काय पाहिजे तें म्हणा, पण नुकतीच जी केवळ माझी प्राण झाली होती, तिच्या माझ्यांत तुम्हीं बिघाड पाडलात, अगदीं कायमचाच पाडलात.

फाल्गुन०:-- जी माझा केवळ प्राण झाली होती ? अगदीं उघड उघड सागतां कीं हो ! अहो पण शहाणे ! तुमची ती प्राण झाली होती त्यावेळीं

माझे प्राण तडफडत होते, त्याची कांहीं तुम्हांला कींव येत होती का ?

आश्विन०:-- झालं तें झालं, पण आतां शपथ घेऊन सांगतों कीं, याउपर तिचा माझा संबंध तुटला. तुम्ही तिचे आणि ती तुमची ! खुशाल लागेल तसा गोंधळ घाला.

फाल्गुन०:--औदार्य तर खूप दाखवलंत. पण त्याचा आतां मला कांहीं उपयोग नाहीं. तुम्हीं जसं मला सांगितलंत तसं मीही तुम्हांला सांगतों कीं, याउप्पर तिचा माझाही संबंध नाहीं. ही ती तुमची आणि तुम्ही तिचे. तुम्हीच वाटेल तसा गोंधळ घाला.

आश्विन०:-छे, छे, नको, आतां तिच्याशीं म्हणून व्यवहार नको. झाला तितका बस्स झाला.

फाल्गुन०:-कां इतक्यांत तिचा वीट आला वाटतं !

आश्विन०:—जितकी ती पूर्वी मला प्यार होती तितकी आतां माझ्या मर्जीतून उतरली. बेमान !

फाल्गुन०:-बेमान ! (स्वताशीं) खरंच बेमान ! काय न्याय आहे पहा ! मालकाच्या आधीं चोराची बोंब ! (उघड) तुमच्याशीं भांडत बसण्यांत काय अर्थ ! तिच्यासंबंधानं मला जें करायचं तें मी करतों. तुम्हांला वाटेल तें तुम्ही करा. (जातो.)

आश्विन०:--मला दुसरं काय करायचंय ? हें सगळं लबाडीचं माप तिच्या पदरात घालतों, आणखी-- हो, तिच्या देवाची काय भीति आहे ? प्राण गेले तरी बेहेत्तर ! पण पुन्हां म्हणून तिचं नांव काढायचा नाहीं. (जातो.)

प्रवेश ३ रा.

(**रेवती** तसबीर शोधीत येते.)

रेवतीः—ही काय पण भूतचेष्टा झाली म्हणतें मी ? त्यांनीं मला याच झाडाखालीं तसबीर दिली वाटतं ? हो, हेंच झाड तें आंब्याचं आणि ती

पाहून मीं पदराखालीं झांकून घेतली. इथूनच पुढें कार्तिकनाथाला गेलें, प्रदक्षणा घालून बाहेर तुळशीकट्ट्यावर थोडीशी टेंकलें. तिथं तर पडली नसेलना ! नाहीं. कारण तिथून निघाल्यावर देवळाबाहेर येतांना ती थोडीशी उघडी पडली होती ती मीं झांकून घेतलेली मला चांगलं आठवतं ! मग, मग-- हो, हो ! मी याच सुमाराला घेरी येऊन पडलें; तेव्हां कदाचित् खालीं जमिनीवर पडली असेल, आणखी मी शुद्धीवर येऊन, घरीं जातांना माझं मन जरासं गोंधळून गेलं होतं म्हणून की काय कोण जाणे, तिची कांहीं मला शुद्ध राहिली नसावी. मला ज्यांनीं घरीं पोंचविली त्यांच्या तर ती हातीं लागली नसेलना ? पण तसं झालं असतं तर त्यांनीं ती माझी मला पोंचती केली असती. तर मग काय झालं तसबिरीचं ? आश्विनशेट म्हणाले, ती मी एका गृहस्थाच्या हातात पाहिली. तो गृहस्थ कोण असावा बाई ? त्याच्या मनांत जी शंका आली ती त्यांच्या समजुतीप्रमाणें वाजवी आहे. पण आतां मी काय करूं ? ते माझ्यावर रागावून गेले; म्हणून मेली हळहळ लागून राहिली आहे.

पद–(‘ शाम घुंगट पट खोलो ’ या चालीवर.)

संशय कां मनिं आला ।। कळेना ।। कारण काय तयाला ।। ध्रु० ।।
आळ वृथा कीं, चित्र दिलें मीं ।। कोणा पर–पुरुषाला ।। १ ।।
कोपुनि गेले, ही मज लागे ।। हळहळ थोर मनाला ।। २ ।।

(पाहून) अगबाई, हे आश्विनशेटजीच इकडे येत आहेत. ही मुद्रा रागाची म्हणावी, कीं संशयाची म्हणावी, कीं प्रेमाची म्हणावी ? या चिन्हांवरून मनांत कांहीं गोंधळ चालला आहे खरा. (**आश्विनशेट** येतो त्यास) दृष्टि बिचारी माझ्याकडे धांव घेते, तिला बलात्कारानं दुसरीकडे वळविण्यांत काय अर्थ ?

आश्विन०:–(पुटपुटतो) हो, दृष्टि धांव घेते तर ! फोडून टाकीन अशी सैरावैरा धांवूं लागली तर.

रेवती:–मला ऐकूं येण्यासारखं मुद्दाम पुटपुटायचं, त्यापेक्षां उघड बोललेलं काय वाईट ? हें मी झाडावरच्या पोपटाला म्हणतें हो-नाहींतर इथें कुणी आपल्याकडेच ओढून घेईल.

आश्विन०:–लागली मायाजाळ पसरायला, पण हा पोपट असला तसला नव्हे. असलीं दहावीस जाळीं घेऊन उडून जाणारा हा पोपट आहे.

रेवती:—मग का घोटाळतो इथे ?

आश्विन०:—कांही कुणाची भीति नाहीं. हमरस्ता आहे हा. पाहिजे त्यानं हवं तिथं तब्येत लागेल तितका वेळ उभं रहावं आणि लहर लागेल तेव्हां जावं. ज्याचा तो मुखत्यार आहे.

रेवती:—(जवळ जाऊन) परवां त्या बुवानं किती उघड अर्थाचं कवन म्हटलं तें मी आपल्या मनाशीं मोठ्यादा म्हणते कुणी ऐकायचं नाहीं! काय वरं तें? हो!

पद—(जल जयो ऐसो—या चालीवर.)

हृदयिं धरा हा बोध खरा ॥ संसारीं शांतिचा झरा ॥ ध्रु० ॥
संशय खट झोटिंग महा ॥ देउं नका त्या ठाव जरा ॥ १ ॥
निशाचरी कल्पना खुळी ॥ कवटाळिल ही भीति धरा ॥ २ ॥
बहुरूपा ती जनवाणी ॥ खरी मानितां घात पुरा ॥ ३ ॥

कां, समजला कां याचा अर्थ ?

आश्विन०:—हो! हो! समजला याचा अर्थ. आणखी तुझाही अर्थ लक्षांत आला.

रेवती:—नुसती मेली माझ्या अर्थाची ओळख पटायला इतकी का उर-स्फोड करावी लागली? आतां तरी पुरती ओळख पटली ना?

आश्विन०:—पटली, आतां अगदीं पुरी ओळख पटली. तूं एक छानदार सोनेरी मुलामा दिलेली--हिणकस--चालती बोलती बाहुली आहेस झालं.

रेवती:—(मनाशीं) अजून कांहीं यांच्यावरचा संशयविषाचा अम्मल उतरला नाहीं. काय बरं करावं? (उघड) इतका विनोद पुरे नाहीं का झाला? हा मेला विनोदाचा मासला मला नाहीं आवडत; म्हणून म्हणतें, एकदां गालांतच कां होईना पण गोडसं हंसून घरापर्यंत चला. आणखी मी एक गोड पट्टी करून देतें तेवढी खाऊन मग हवे तर पुन्हां माझ्यावर रागा-वून चला. कां? झालं? झालं मनासारखं. हे पहा तुम्ही न हंसतां हे गालच हसूं लागले.

आश्विन०:—आता तुझं घर आणखी तुझ्या हातची पट्टी? विसरा—विसरा तें आतां.

रेवती:--पहा बरं, काय बोलतां ह्याचा विचार करा. ही संधि पुन्हां यायची नाही. कितीही आर्जवं केलींत तरी मी ऐकायची नाही. इतकंच नव्हे, पण मग कितीही शपथा घेतल्यात, वचनं दिलीत, चुकलों म्हटलंत, क्षमा मागितलीत तरी मी तिकडे लक्ष सुद्धां द्यायची नाहीं; म्हणून म्हणतें नीट विचार करा, आणखी चला माझ्या घरापर्यंत.

आश्विन०:--ती आर्जवाची आणि क्षमा मागण्याची वेळ गेली पार निघून. याउप्पर तसली गोष्ट स्वप्नांत सुद्धां आणूं नकोस. इतका कांही मी हा नाही.

रेवती:--खरंच का, पण हें मला नाहीं वाटत! (हांसते.)

आश्विन०:-हांस, वाटेल तितकी हास. इतके दिवस मला आपला भोळसरसा पाहून पिंजऱ्यांत कोंडून ठेवायचा बेत केला होतास, पण–

पद–('कर नुले जाये' या चालीवर.)

कुटिल हेतु तुझा फसला ॥ निजपाशीं मज बांधायाचा ॥ ध्रु० ॥ महा घोर मरणांतुनि सुटलों ॥ उरीं विषारी नेत्र–भल्ल हा होता घुसला ॥ १ ॥

रेवती:--बरं झालं हो, तुमचं नशीब चांगलं म्हणून लौकर उमजून मोकळे झालांत. आतां पाहिजे तिकडे बिनघोर चला.

आश्विन०:-- मी पाहिजे तिकडे जातों, आणि तूंही पाहिजे तिकडे जा किंवा पाहिजे त्याच्या

रेवती:-हं महाराज, मर्यादा सुटूं लागली!

आश्विन०:-काही हरकत नाही. मर्यादेची पर्वा बाळगण्याची ही वेळ नव्हे. तुझ्यासारख्या खोडसाळ बायकोजवळ कसली आली आहे मर्यादा!

रेवती:- मी खोडसाळ?

आश्विन०:- हो हो खोडसाळ, तुझं सर्व गारूड मला समजलं आहे. पण कशाला बोलूं? रेवती, खरोखर मी तुला प्राणापेक्षां प्यार समजत होतों. पण तोच तुझा मला आतां इतका तिटकारा आला आहे कीं काय सांगूं? थोडंस वाईट वाटतं पण सांगतोंच कीं, याउप्पर माझी भेट तुला कधी व्हायची नाही!

रेवती:-- ती का व्हायची नाहीं ? आणि असं तिटकारा येण्यासारखं माझ्या हातून काय झालं ?

आश्विन०:-काय झालं ? एक तर मीं दिलेली तसबीर तूं एका सोद्याला देऊन टाकलीस.

रेवती:--(मनाशीं) अगदीं खोटा आरोप करतात, तेव्हा यांची अशीच खोड मोडली पाहिजे ! त्याशिवाय इलाज नाहीं.

आश्विन०:--कां बोलत नाहींस ! दिलीस कीं नाहींस ?

रेवती:-- हो दिली ? मग काय म्हणणं आहे आपलं ?

आश्विन०:--कां दिलीस ?

रेवती:--कां म्हणजे ? मला वाटलं, मी दिली.

आश्विन०:--दिलीस तर दिलीस, मला थोडंच वाईट वाटणार आहे त्याबद्दल !

रेवती:--मग असे सुस्कारे कां सोडतां ?

आश्विन०:- मी आणि सुस्कारे ? काहीं बांगडया नाही भरल्या हातांत.

रेवती:-- हो हातांत दिसत नाहींत खऱ्याच. पण संभाळा हो ! हें वीरश्रीचं पाणी जाईल जिरून आणि पुन्हा लागाल माझ्या दाराचे उंबरठे झिजवायला, पण मग पाऊल सुद्धां ठेवू द्यायची नाहीं, संभाळून असा.

आश्विन०:—आणखी तूंही पण संभाळून ऐस नाहींतर एकदां पडलीस तशी पुन्हां भर रस्त्यांत त्याच्या गळयांत जाऊन पडशील.

रेवती:-- ती कुणाच्या ? केव्हां ? कुठं-(मनाशीं) हें नवीनच काढलंय यांनीं ?

आश्विन०:--कुठं म्हणजे ? या झाडाखालीं, काल सकाळीं. तो म्हणत होता, घरांत चल. का आलं की नाहीं ध्यानांत अजून ?

रेवती:--(मनाशीं) समजलें, मी घेरी येऊन पडलें होतें त्यावेळचं असावं हें. पण याच्याशी खरं बोलून उपयोग नाहीं. कांहीं वेळ मघासारखं वांकडंच बोललं पाहिजे !

आश्विन०:-पटली कीं नाहीं खूण ?

रेवती:—बरं पटली. मग ?

आश्विन०:-पुन्हां तशी पडूं नकोस.

रेवती:-तें कां? कुणाची बंदी आहे मला? माझी मी मुक्त्यारीण आहे!

आश्विन०:-मग असं तूं अगोदरच सागायचं होतंस.

रेवती:--आम्ही नायकिणीच जर असं सांगायला लागलों, तर आटपलाच आमचा बाजार!

आश्विन०:—तर मग-

पद (नगरी मोरी).

स्वकर शपथ-वचनिं वाहिला ॥ उगिच कां तुवां ॥ निजतनु दिधली मला, तो काय, पोरखेळ नवा ॥ ध्रु० ॥ पसरिली माया, लटकिच कां ती ॥ वरिलें मग कां करुनि साक्षी त्या माधवा ॥ १ ॥

रेवती:--त्या शपथा आपण खऱ्या समजलांत एकूण?

पद (हे श्रवण).

भोळि खुळीं गवसति जीं धनिक वाणिकबाळें ॥ धरायास त्यांस पाश असति निरनिराळे ॥ ध्रु० ॥ आण शपथ मम वचनें मानिलीं खरीं कां ॥ हंसतिल जन म्हणातिल ते शंमु खरे भोळे ॥ १ ॥

आश्विन०:--बस्स, बस्स झालं. हीच तुझी माझी अखेरची भेट! जातों आतां-

रेवती:-सुखरूप चला बरं, पुन्हां असे फसूं नका.

आश्विन०:-(परतून) तुला वाटत असेल की पुन्हां भेटेन म्हणून, पण तें विसरा आतां.

रेवती:--विसरतें बरं, पण चला आतां एकदांचे! अगबाई, पुन्हां परतली स्वारी, आणखी काय राहिलं सांगायचं?

आश्विन०:-शेवटची, अखेरची एकच गोष्ट सांगायची राहिली ती ही कीं, तूं खरोखर माझं मन चोरून घेतलं होतंस, आणि मींही ते मोठ्या आनंदानं तुझ्या स्वाधीन केलं होतं, म्हणून तुला सोडून जायचं माझ्या जिवावर आलं आहे; तरी एकदां निश्चय केला तो केला, तो फिरायचा नाहीं; पण शेवटचं इतकंच सांगायचं की कुठेंही खुशाल ऐस. (जाऊं

लागतो व पुन्हां परततो.) आणि तुझ्याबद्दल कांही वेडंवांकडं माझ्या कानावर येईल असं करूं नकोस. कारण—

पद (क्षण एक जो).

मानिली आपुली तुजसि मीं एकदां ॥ दुःख शोक न कदा शिवुत तुजलागिं ते ॥ ध्रु० ॥ वंचिलें त्वां जरी हितचि तव वांछितों ॥ वरुनि सन्मार्ग तो धरिं सदा सुमतितें ॥ १ ॥ कष्ट जरि सोडितां वच नये मोडितां ॥ म्हणुनि जातों अतां गाळि नयनाश्रु ते ॥ २ ॥

रेवती:—या बरं, खरोखरच का पुन्हां भेटणार नाही ?

आश्विन०:—आतां नावच नको काहं भेटायचं ! एकदां तोंडांतून शब्द गेले ते गेले. धनुष्यावरचे बाण !

रेवती:—तें खरं, पण संध्याकाळी मी बाहेर नकोना जाऊं ? नाहीं तर आपण याल आणि चुकामूक पडेल, म्हणून विचारतें.

आश्विन०:—प्राण गेला तरी यायचं नाही म्हणतों ना ? मग चुकामूक कशी पडणार ? (जाऊं लागतो.)

रेवती:—तें आलं माझ्या ध्यानांत, पण मी आज स्वतः मसाल्याचं दूध तयार करणार आहें. आला नाहींत तर मी रागावेन बरं ?

आश्विन०:—रागाव, खुशाल रागाव. (म्हणत निघून जातो.)

रेवती:—खरंच, याचं माझ्यावर मनापासून प्रेम आहे, पण त्या तसबिरीनं मेला कोण घोंटाळा करून ठेवला आहे तो आधी घरीं जाऊन उलगडला पाहिजे.

पद (मेरा चित्त).

मजवरी तयांचें प्रेम खरें ॥ जें पहिलें जडलें तें उरे ॥ ध्रु० ॥ कसास लावुनि अंत पाहिला ॥ परि न जराही ओसरे ॥ १ ॥ संशयपटला दूर सारितां ॥ प्रकाशेल कीं मग पुरें ॥ २ ॥

अंक चवथा.

प्रवेश १ ला.

स्थळः--आश्विनशेटजींचे घर.

आश्विन०:—मनानं पुष्कळ ओढाताण केली, परंतु मीच खंबीर पडलों, म्हणून तें आवरलं गेलं, नाहीतर कांहीं धडगत नव्हती. रेवतीच्या जहरी नेत्र-भाल्याच्या माऱ्यांतून मोठ्या-मोठ्या शर्थीनं बचावलों, यांत संशय नाही. बड्या मी मी म्हणणारांची तारांबळ उडाली असती. असो. झालं तें होऊन गेलं ह्मणा; पण ती जर आपल्या इमानाला जागली असती तर माझ्या सौख्याला आणि चैनीला मर्यादा नव्हती. ती एक लाखांत खुप-सुरत पोरगी आहे. पण आता हा विचार कशाला? तिच्या खुपसुरतीशी मला काय करायचं? खुपसुरती म्हणजे एकंदर मुलामाच कीं नाहीं? होता-बांधा चांगला होता.

पद (बंधन वा बांधो).

मृगनयना रसिक मोहिनी ।। कामिनी होति ती मंजुळ
मधुरालापिनी ।। नवयौवनसंपन्न रम्य गतिविलासिनी ।।ध्रु०।।
आल्हादक मुखचंद्रहि होता होती दृष्टि ती प्रेम-रस-वाहिनी ।।

पण हे वरचेच अलंकार कीं नाहीं? जाऊं दे, तिचं नांव नको. तिच्या सद्गुणांची आठवण नको पुन्हां. एकदां संबंध तोडला तो तोडला. स्मरण नाहीं करायचा तिचं. पण-तिचं स्मरण बुजायला काय करावं बरं? रेवती, असा दगा दिलास अं-(आपाढ्या येतो.)

आपाढ्याः—शेटसाहेब!

आश्विन०:—जाऊं द्या, जगांतच नाहीं म्हटलं, मोकळं झालं. (गुणगुणूं लागतो-) " गणिकेचा संग नको, संग नको बारे. "

आषाढ्याः—(मनाशीं) गाण्याची लहर लागली आहे. (उघड) शेटसाहेब, शेटसाहेब, मला—जरा——

आश्विन०:—(मनाशीं) बस्, ठरला निश्चय; त्याशिवाय भागायच नाहीं. (पाहून) कोण ? आषाढ्या कारे ?

आषाढ्याः—हें एक पत्र आलं आहे शेटसाहेब.

आश्विन०:—(मनाशीं) असं करील म्हणून कधीं ध्यानीं नाहीं, मनीं नाहीं, स्वप्नीं नाही. (उघड) अं ? हो हो काय म्हटलंस तूं ?

आषाढ्याः—हें एक पत्र आलं आहे आपल्या नांवचं.

आश्विन०:—आतां नको जा, आणखी केव्हां तरी दे. (मनाशीं) तिची फळं ती भोगील, आपण मनाला कां उगीच ताप करून घ्या ?

आषाढ्याः—शेटसाहेब, बघा तरी अगोदर कोणाकडून आलं आहे तें ?

आश्विन०:—काय म्हटलंस ?

आषाढ्याः—(हळूंच) मंगळवाडयाकडून आलं आहे, शेटसाहेब.

आश्विन०:—रेवतीकडून ? जा, जा, तें घेऊन जा आधीं. मला जरूर नाहीं त्याची; ढुंकून नाही बघायचा त्या पत्राकडे. चालता हो येथून, तें फाडून टाक, तुकडे तुकडे कर, जाळून राख कर त्याची. जा, जा.

आषाढ्याः—(मनाशी) हें लचाड निराळंच दिसतंय! हात दाखवला वाटतं त्या नायकिणीच्या पोरीनं, म्हणून अशी बिथरलेली आहे स्वारी. (उघड) खरंच घेऊन जाऊं कां शेटसाहेब ? का—

आश्विन०:—कां नाहीं कूं नाहीं. तें पत्र पुन्हां दाखवलंस तर खबरदार! आता काय संबंध तिचा, आणि तिच्या पत्राचा ?

आषाढ्याः—म्हणजे शेटसाहेब तिनं कांही—

आश्विन०:—पुन्हां तिनं—तिचं नांव नको काढूंस माझ्यासमोर. ती म्हणजे अशी—(मनाशीं) पण आपण कशाला तिच्याबद्दल वाईट बोला ! भेटलं नाहीं-बोललं नाहीं-पत्र वाचलं नाही-किंवा निरोप ऐकला नाहीं म्हणजे झालं, मग काय चालणार आहे तिचं ? (उघड) आषाढ्या, आत्ताच्या आत्ता माझ्या मुशाफरीची तयारी करायला कारकुनाला जाऊन सांग. आणखी माझी थोरली घोडयाची गाडी जोडून आण. जा आधीं.

आषाढ्याः—इतकी घाई ! मला वाटतं शेटसाहेब, आजचा बेत उद्यां सकाळावर टाकला तर बरा. म्हणजे कदाचित्–

आश्विन०:—नाही, या घटकेला निघणार. गाडी जोडून आण तूं.

आषाढ्याः— मी म्हणतों शेटसाहेब, उद्यां सकाळीं शिळोप्याचे वेळीं त्रासही नाही व्हायचा. निघल्यावर रात्रीच्या चांदण्यानं कदाचित् आपलं मन फिरलं म्हणजे पुन्हा अर्ध्या रस्त्यांतून परत यायची दगदग नको.

आश्विन०:–काय शहाणा आहे ! माझं मन म्हणे तिच्याबद्दल फिरणार ! अरे धडधडीत नायकिणीची पोरगी ती, तिची कशाला एवढी मिजास? जा गाडी आण आधी आणि तिलाही एकदां पक्कं कळलं पाहिजे, कीं मी काहीं असा ढिला गडी नाहीं !

आषाढयाः—शेटसाहेब, याला इतकी मुशाफरीची तयारी कशाला पाहिजे ? आपली मर्जी खप्पा झाली आहे, हें तिला कळलं म्हणजे लोटांगण घालीत येईल पायांपर्यंत.

आश्विन०:–अशी ढकलून देईन आली तर. पण तुला काय त्याचं ! सांगितलेलं काम कर मुकाट्यानं.

आषाढ्याः—हुकूम शेटसाहेब; पण अगदी सड्या स्वारीची एक मजलेची तयारी करायची ना ? कपडेबिपडे फार बरोबर नकोत ना ?

आश्विन०:—अगदीं सगळे सगळे पाहिजेत. एक महिना बाहेर घालवायचा अशा बेतानं तयारी पाहिजे.

आषाढयाः—एक महिना कशाला शेटसाहेब ?

आश्विन०:– तुला काय त्याची पंचाईत ? मनांत आलं, ठरलं. निश्चय केला, तो नाहीं फिरायचा आतां. हं, जा. (तो जाऊं लागतो.) अशी मी तिची खोड मोडणार. म्हणजे एक महिन्यांत तिचं दर्शन व्हायचं नाहीं आणि इतक्या अवधींत कदाचित् तिचं विस्मरणही पडलं तर पडण्याचा संभव आहे. तिचं स्मरण झालं कीं भडका होतो आंगाचा. आतां तसं जरा वाईट वाटतं. अजून माझं मन तिच्याकडे ओढ घेतं. अजून वाटतं कीं– पण–छे, छे, छे, छे, छे ! हा नेभळेपणा बिलकुल उपयोगी नाहीं. तिचा आतां विचार मनांत येऊं दिला नाहीं म्हणजे झालं. पण–(मोठ्यानें) आषाढ्या, अरे आषाढ्या, गेला नाहीस अजून ? समजलों मी. तें पत्र

जाळून टाक म्हणून तुला सांगितलं तें कांहीं तुझ्या हातून व्हायचं नाही. कुठें आहे तें पत्र? दे फेंकून त्या कोंपऱ्यांत. नाहींतर आण इकडे. मीच त्याची व्यवस्था करतों.

आषाढया:--(परत येऊन) मला वाटलंच होतं मागाल म्हणून. हें घ्या शेटसाहेब. जाऊं आतां गाडी आणायला?

आश्विन०:---वरचेवर काय विचारतोस? पांचशें आंकडे मोजीपर्यंत आली पाहिजे गाडी. (' हुकूम ' म्हणून आषाढया जातो) फाडून टाकायचं तर ठरलंच, पण यांत त्यासंबंधानं काय मखलाशी केली आहे ती तरी पाहूं. (पत्र उघडून वाचूं लागतो.) " प्रिय वल्लभाच्या चरणीं नम्र रेवतीची विज्ञापना विशेष. काहीं वेळापूर्वी झालेल्या भेटींत मीं आपली थोडीशी थट्टा केली त्याबद्दल मला फार वाईट वाटतं. त्या घटकेपासून माझ्या मनाला चटका लागला आहे. तरी या गरीब दासीची चुकी पोटांत घालून एकवार भेट देण्याची कृपा करावी. म्हणजे आपल्या मनांत मजविषयीं जो संशय आला आहे तो दूर करीन. मूढ दासीनं अधिक काय लिहावं, हे विज्ञापना. " काय भ्रमिष्ट आहे पहा! माझा संशय दूर करणार! संशय उरला आहे कुणाला आधीं? पुरी खात्री झाली आहे. आतां अशा लाडीगोडीनं कांहीं व्हायचं नाहीं. (पत्र फाडीत फाडीत.) ' मनाला चटका लागला आहे ' अं! फार नाजुक मन! ' चुकी पोटांत घालून ' काय लीनता! पण मावली पाहिजेना पोटांत! ' मूढ दासीनं अधिक काय लिहावं? ' खरोखरच मूढ! नाहीतर तिनं हें पत्रच लिहिलं नसतं. म्हणे ' माझ्या प्रियवल्लभा!' माझ्यासारखे किती प्रियवल्लभ असतील कोण जाणे! लबाड, सोंदी, कृतघ्न, विश्वासघातकी, गळाकापी कुठली! (पत्राचा चुरा फेंकून) बरं झालं, माझं नशीब जोरावर म्हणून लौकर शुद्धीवर आलों! तरी मला वैशाख सांगत होता—

पद (ये गरज धाय धाय).

हा नाद सोड सोड ॥ अहिताची न करि जोड ॥ मित्र करिति बोध गोड ॥ ध्रु० ॥ ना ऐकिलें त्या बोधा ॥ होतों मीं धुंद तदा ॥ अंध, मंद, मोडलि परि पुरति खोड ॥ १ ॥

(पाहून) अरे वाः, वैशाख ! (**वैशाख** येतो.)

वैशाख०:–कां कसं काय ? कांहीं नवी खबर ?

आश्विन०:–नवी खबर हीच, कीं महिनाभर हें शहर सोडून आम्ही मुशाफरीला जाणार.

वैशाख०:–कधीं ? आणखी हा बेत केव्हा ठरला ?

आश्विन०:–आत्तां--हा निघालोंच. आणखी अर्ध्या घटकेनं--इतक्यांत येईल गाडी.

वैशाख०:–सडी स्वारी जाणार, कीं मिळून ?

आश्विन०:–ती ! आणि माझ्याबरोबर ? एकदां बोललास तें बोललास, पुन्हां बोलूं नकोस.

वैशाख०:–खरंच आश्विनशेट ! राग आला तरी चिंता नाहीं, पण तुम्ही विनाकारण रेवतीवरती रागावलां आहांत. मी गेलों होतों तिच्या घरीं. बरं, पण ती एक पत्र लिहिणार होती तुम्हांला ?

आश्विन०:–ते पहा–ते पहा तुकडे, तिच्या पत्राचेच ते. या खेपेला असा निर्धार केला आहे कीं, आपण कांहीं हार जाणार नाहीं.

वैशाख०:–पण उगीच साप म्हणून दोरखंड झोडण्यात काय अर्थ आहे ? खरोखर तिच्याकडे कांहीं दोष नाहीं.

आश्विन०:–त्या दगाबाज खोडसाळ बायकोबद्दल वैशाख, तूं माझ्याजवळ रदबदली करतोस ? मग काय म्हणायचं ?

वैशाख०:–तशी जर ती असती तर मी बोललों नसतों. पण सर्व बातमी मला लागली आहे. या प्रकरणांत बहुतेक दोष तुमच्यावर येतो.

आश्विन०:–अशी माझी खात्री केलीस तर तिच्याकडे जाऊन मी माझा दोष कबूल करायला एका पायावर तयार आहें. मग काय म्हणणं तुझं ?

वैशाख०:–चला तर तिच्याकडे जाऊं म्हणजे तीच तुमची खात्री करील.

आश्विन०:–(रागानें) तिच्याकडे जाऊं ! म्हणजे तूं माझी थट्टा करायला आलास वाटतं ? पुन्हां तिचं नांव घ्यायचं नाहीं, हा माझा संकल्प; आणि म्हणतोस तिच्याकडे जाऊं ! म्हणजे काय ? भलतीच भीड घालायची ! बरं, तिला भेटून आलों म्हणून सांगितलंस, तर घरींच आहे वाटतं ती ?

वैशाख०:—हो, मग काय करते बिचारी ?

आश्विन०:—असेना का ? मला काय करायचं आहे तिच्याशीं ? पण या झालेल्या प्रकाराबद्दल तिला कांही वाईट वाटतं कारे ?

वैशाख०:—वाईट ! तुम्हांला काय सांगू आश्विनशेट ? मागं मीं पुष्कळ तिच्याविरुद्ध सल्ला दिला असेल, पण माझी तर पूर्ण खात्री झाली कीं, ही नायकीण होऊन भलाईत गरतीला लाजवील. तुम्हीं तिच्यावर इतका वर्षाव केलात, पण तिच्या तोंडून एक वावगा शब्दही नाही ! मला तर धन्य वाटली तिची. उलट तुमची तारीफच करीत होती.

आश्विन०:—नाहीं, तशी ती चांगली आहे, हें मी कबूल करतों. पण नुसत्या तारफेला भाळणारा मी नव्हें. तिच्या तोंडची तारीफ आणखी निंदा दोन्ही सारखीच. पण तुझ्याजवळ काय काय बोलली तें तरी ऐकूं दे.

वैशाख०:—तिनं सर्व इत्थंभूत हकीकत सांगितलीन्. सांगताना डोळ्याचं पाणी कांही खळलं नाहीं तिच्या ! पहा म्हणजे झालं.

आश्विन०:—अरे ती सगळीं सोंगं मला ठाऊक आहेत जाऊं द्या, मला कशाला आतां रिकामी उठाठेव ? पण खरंच रडत होती का ?

वैशाख०:—तुमच्या गळ्याशपथ. तिची ती केविलवाणी मुद्रा पाहून मीं सुद्धां एकदां डोळ्यांवरून हात फिरवला. तिला रडविण्यांत तुम्हांला काय थोरपणा वाटत असेल तो असो.

आश्विन०:-मी तिला मुद्दाम रडवीन असं कां तुला वाटतं ? त्या फाल्गुनरावाच्या बायकोनं मला सांगितलंन् तें तूं ऐकलं असतंस तर असं खास म्हटलं नसतंस.

वैशाख०:——तें सुद्धां कळलं आहे मला. आतां मी विचारतों त्याची मनोदेवता स्मरून खरी खरीं उत्तरं द्या. तुमचं आणि तिचं ठरल्याप्रमाणें ती तुम्हांला रमाकांताच्या देवळांत भेटली, तुम्हीं तिला तसबीर दिलीत, देवासमोर आणाभाका झाल्या. इथपर्यंत सर्व ठीक झालं. नंतर ती तेथून घरीं जायला निघाली. ती म्हणजे एक नाजूक जाईचं फूल. तिला कडक ऊन लागून वाटेंत जर घेरी आली तर हा तिचा दोष म्हणाल तुम्ही ?

आश्विन०:—— मी का वेडा आहें हा तिचा दोष म्हणायला ?

वैशाख०:——बरं घेरी येऊन पडणार इतक्यांत सुदैवानें तिथं फाल्गुन-

राव होते, त्यांनीं तिला सांवरून धरलं, वारा घालून शुद्धीवर आणलं, यांत कांहीं तिचा अपराध आहे? न्यायाला स्मरून मात्र उत्तर द्या हं?

आश्विन०:—हा तिचा अपराध नाहीं, हें कुणीही कबूल करील.

वैशाख०:—रास्त बोललात. बरं अगदीं भेदरून गेलेली, त्यांतून पुरी शुद्धीवर आली नव्हती; अशा स्थितींत हातांतून गळून बाजूला पडलेल्या तसबिरीचं तिला भान राहिलं नाहीं तर हा काय तिचा गुन्हा म्हणायचा?

आश्विन०:—हा काय तिचा गुन्हा होईल? असं म्हणणारा शतमूर्ख असला पाहिजे.

वैशाख०:—अगदीं बरोबर बोललांत! बरं, तिथं ती पडलेली तसबीर कुणाच्या हातीं लागली तर?

आश्विन०:—तसबिरीसंबंधानं तिच्याकडे दोष नाहीं, हें केव्हांच माझ्या मनांत येऊन चुकलं आहे; पण फाल्गुनरावाच्या बायकोनं जो अप्रशस्त प्रकार पाहिलान् त्याबद्दल काय सांगणार तूं?

वैशाख०:—तेंच सांगणार होतों. अहो धडधडीत अस्ताव्यस्त स्थितींत तिला फाल्गुनरावानं पडतां पडतां आपल्या आंगावर सांवरून धरिली होती, अशा प्रसंगीं कृत्तिकाबाईनीं तिला आणि आपल्या नवऱ्याला पाहिलं; तेव्हां आधींच मत्सरानं जळणाऱ्या तिच्या मनांत भलत्याच कल्पना आल्या, त्याला रेवतीनं काय करावं? खरंच सांगा त्या स्थितींत तुम्ही काय केलं असतंत?

आश्विन०:—(चेहरा खुलत) खरंच! खरंच! खरंच! पण हें सगळं खरंच सांगतोस ना? खराच असा प्रकार घडला? माझ्या गळ्याशपथ?

वैशाख०:—अगदीं तुमच्या गळ्याशपथ.

आश्विन०:—तर मग हा निघालों तिच्याकडे. तिला भेटेन, तिची क्षमा मागेन, तिची समजूत पाडीन, तिला हंसायला लावीन तरच तुला फिरून तोंड दाखवीन.

आषाढ्या०:—(आंतून येत येत) शेटसाहेब, गाडी तयार आहे.

आश्विन०:—जा. जरूर नाहीं गाडीची. आमचा बेत फिरला.

आषाढ्या०:—हें मीं आधींच सांगितलं होतं. सोडतों तर घोडे.

(जातो.)

आश्विन०:---शाबास वैशाख! आज तूं होतास म्हणून थोडक्यात निभावलं नाहीं तर गोष्ट कोणत्या थराला गेली असती सांगवत नाहीं. विनाकारण मी तिचा छळ केला. तिला भेटलंच पाहिजे. अरे आषाढ्या, गाडी--पण नको पायींच जाऊं. काय कृत्तिकाबाई मूर्ख पहा, कारण तें काय क्षुल्लक आणखी संशय काय घेतलान्! आतां आधीं फाल्गुनरावाकडून तसबीर घेतों, आणि तीच पुन्हां रेवतीला नजर करतो. खरंच यांत दुहेरी मौज होणार आहे. वैशाख तूं जा आता. मी आतां चाललों फाल्गुनरावाकडे. (दोघे जातात.)

प्रवेश २ रा.

स्थळ:---रेवतीचें घर.

(**रेवती** बोलत बसली आहे.)

रेवती:--(आपल्याशीं) आपला शेंडा ना बुडखा! संशय आला तरी कसा मनांत? खरं म्हटलं म्हणजे, त्याचं तोंड सुद्धां पाहूं नये पुन्हां. पण अस मनांत येतं, कीं त्यांच्याकडे तरी काय आहे? त्या कृत्तिकाबाईनं त्यांच्या मनांत विषारी वारं फुंकलं, त्यानं त्यांचं डोकं असं भणभणून गेलं. कोण आहे ग तिकडे? तारके, शेटजींकडे पत्र घेऊन गेलेला मनुष्य आला का?

(**तारका** येते.)

तारका:--अजून नाहीं आला

रेवती:--कां बरें नाहीं आला? म्हटलं म्हणजे, इतका उशीर लागूं नये. एकदां केव्हां भेटेन, आणि संशय दूर करीन असं झालं आहे. उगीच मीं चांडाळणीनं त्यांना नांव ठेवलीं, त्यांचा पाणउतारा केला; तसाच त्यांचा राग शांत करायचा टाकून उलट मीं त्यांना टाकून बोलून खिजवलं; बरं, फाल्गुनरावाकडे निरोप घेऊन गेला होता त्याचं काय झालं?

तारका:--त्यांचा निरोप आला, ते स्वतःच इकडे यायला निघाले आहेत इतक्यांत येतील.

रेवती:--(मनाशीं) ते आले म्हणजे त्यांच्याकडून आश्विनशेटजींच्या मनातली जळमळ काढली पाहिजे. निघेल अशी खात्री नाहींच, पण आपली मनाची समजूत. यापुढें मात्र कानाला चिमटा ! अगदी बेतानं मर्जीचा कल पाहून तोंडांतून शब्द काढायचा. (पाहून) हे फाल्गुनरावच आले. तारके, ते आले म्हणजे तूं बाहेर जा, बरं का.

(**फाल्गुनराव** येतो.)

रेवती:--या, बसा. माझ्या विनंतीला मान दिलात, आनंद झाला मला.

फाल्गुन०:-यांत कसला मान ? हें चालायचंच असं.

रेवती:--निरोप पाठवायचं कारण इतकंच की, आपल्या घरांत कांहीं प्रकार घडला आहे. मला कांही त्यासंबंधानं बोलायची गरज नाही, पण त्याची झळ मला येऊन लागली म्हणून बोलायचं.

फाल्गुन०:-तुला ही एकदांच लागली. पण मला रात्रंदिवस त्या झळीतच होरपळावं लागतं, त्याची फिर्याद कुठें करूं ?

रेवती:--मग काय म्हणायचं ? पण आपण कृपा करून मनावर घ्याल तर माझा तरी त्रास चुकणार आहे.

फाल्गुन०:-कसा तो सांग, म्हणजे माझ्याकडून कांही कसूर व्हायची नाहीं, हें मी अगदीं मनापासून सांगतों.

रेवती:--माझ्यावर जो प्रसंग गुदरला आहे तो आपल्या कुटुंबा-

फाल्गुन०:-समजलों. तिच्याचमुळं माझ्यावर काय कहर उठला आहे, तो सांगून सुद्धां तुला कळायचा नाहीं. असो; पण तिनं काय केलं ?

रेवती:-त्यांनीं आमच्या ह्यांच्यांत आणि माझ्यांत कांहीं कलागत लावून माझ्या जन्माचा घात करून टाकला. अशी मी त्यांची काय गाय मारली होती बरं ?

फाल्गुन०:-(मनाशी) ही कांहीं नवीनच भानगड दिसते. (उघड) तीं काय कलागत लावली सांग पाहूं ?

रेवती:-कलागत हीच की आमच्यांची माझ्यावर अगदीं कायमची गैरमर्जी करविली.

फाल्गुन०:--आणि तिची मर्जी त्यांनीं संपादन केली, असंच ना ?

रेवती:—तसं मी कशाला म्हणूं ? पण कृत्तिकाबाईच्या मनांत माझ्याबद्दल सवतीमत्सर शिरला आहे खरा.

फाल्गुन०:—सवतीमत्सर ! तुझ्याबद्दल सवतीमत्सर ? तो कां ?

रेवती:—रमाकांताला ठाऊक ! आपण काल, मला पडतां पडतां सांवरून धरलीत ती ? त्याचा कांहीं त्यांनीं भलताच अर्थ केला, आणि आमच्यांना असं सांगितलं कीं, आपला माझा ह्मणे—काय बरं हें !

फाल्गुन०:—अग कुभाडे ! हां समजलों. आपली कारस्थानं लपवायला तिनं हा कावा केला आहे.

रेवती:—तें काय असेल तें ईश्वराला माहीत ! पण आपणच सांगा, कीं या कुभांडांत एक अक्षर तरी खरं आहे का ? मला नायकिणीला म्हणजे अगदीच का अब्रू नाही ?

फाल्गुन०:—तूं अगदीं काळजी करूं नकोस. मीच तुझ्या त्यांना भेटून सांगतों म्हणजे झालं की नाही ? नाव काय त्यांचं ?

रेवती:—बहुतकरून इतक्यांतच येतील ते. त्यांचं नांव आश्विनशेट !

फाल्गुन०:—आश्विनशेट !

रेवती:—होय, पण आपण असे दचकलांत कां ? ओळख आहे वाटतं कांहीं ?

फाल्गुन०:—ओळख ? अशी तशी नाही. त्याला जेव्हां मी चांगला हात दाखवीन, तेव्हांच कदाचित् त्याची ओळख विसरेन.

रेवती:—(घाबरून) अगबाई ! म्हणजे ?

फाल्गुन०:—हा माझ्या बायकोचा कावा आहे म्हणून मीं तुला मघाशीं सांगितलंच. त्या संबंधांत त्याचंही आंग आहे. त्या दोघांनीं मिळून तुझ्याप्रमाणेंच माझ्यावरही आरोप आणला आहे. म्हणजे तूं आणि मी—निव्वळ खोटं आहे कीं नाही हें ?

रेवती:—मीं अग्नींत उभी राहून सांगतें कीं, हें अगदीं खोटं आहे म्हणून. पण आश्विनशेट अशी गोष्ट करतीलसं आपल्याला वाटतं ?

फाल्गुन०:—नुसतं वाटत नाहीं. माझी खात्री झाली आहे त्याविषयीं; आणि म्हणूनच तर मी इतका जळतों त्याच्याबद्दल.

रेवती:—मला नाहीं खरं वाटत बाई, खरंच का सांगतां हें ?

फाल्गुन०:--संशय कशाला? ही तसबीर आश्विनशेटांनीं तिला दिली. (ती दाखवितो.) पाहिलीस! आणि मी ही तिच्या हातांतून हिसकावून घेतली. तिनं हिचे मुके घेतलेले आणि हिला उराशीं धरलेली मी पाहिली. बोल, आतां कोणती शंका राहिली?

रेवती:-त्यांनी ही तसबीर तुमच्या कुटुंबाला दिली? मग मात्र शिकस्त झाली लुच्चेगिरीची! आपण दुसऱ्याला देऊन माझ्याशीं विनाकारण कां हो तंटा केला? त्यांनीं दिली हें जर खरं ठरलं--

फाल्गुन०:-त्यांत शंकाच घेऊं नकोस. माझ्या घरातून असा भामट्यासारखा, टेहेळीत टेहेळीत छपून येताना मी त्यास पाहिला. त्याची माझी बोलाचाली उडाली. त्याला मी चांगला खरपूस झाडला. इतकं झाल्यावर शंका कसली?

रेवती:-लफंगे हो लफंगे हे! काय वचनं दिलीं, किती आणाशपथा वाहिल्या! कशी साखर पेरली! पण सारी लबाडी! आतां आपल्याला माझी काळजी. दुसरं काय बोलूं!

फाल्गुन०:-त्याची नको फिकीर. त्याचे सर्व बेत ढांसळून टाकले नाहीत तर मग मी कसला फाल्गुनराव? बरं, मी जातों आता, बभ्रा करून फायदा नाहीं. त्याला चांगला नरम आणला पाहिजे.

रेवती:-(पानाला चुना लावीत) चांगली फजिती करा बरं का! पुन्हां तोंड काढूं नये वर.

फाल्गुन०:-माझ्या हातून होईल तितकं करतों, झालं!

रेवती:-(पट्टी करीत मनाशीं) उगीच मी पत्र लिहिलं असं वाटतं आतां-(ती पट्टी देते, फाल्गुनराव निरोप घेऊन जातो.)

पद-(वाट चलत छेडत.)

हा खचित दिसत मम भाग्यकाल ॥
मोहुनी त्यांच्या कपटभापगा ॥
नाहिं सोडिलें सदन काल ॥ ध्रु० ॥
श्रीयुत संभाविती हे दाविती ॥
परी आचरणीं उलट चाल ॥ १ ॥

भल्या, हीन मग गणिका आम्ही ॥
उघड घालितों मोहजाल ॥ २ ॥

पुन्हां पत्र लिहितें की आतां भेटायला यायची कांहीं जरूर नाहीं. झाल्या भेटी तितक्या पुष्कळ झाल्या. (जाते.)

प्रवेश ३ रा.

(आंबराईचा कोंपरा. फाल्गुनराव येतो.)

फाल्गुन०:—संध्याकाळ झाला, अंधार पडत चालला, दिसेनासं झालं, तरी ती स्वाती कां येत नाहीं? भादव्यानं जागा तर भलतीच सांगितली नाहींना? नाहींतर, मीं सांगितलं होतं आंबराईचा कोंपरा, आणि त्यानं सांगितलं असेल कोंपऱ्यांतली आंबराई. (न्याहाळून) तें काय बरं? मनुष्य आहे. तसाच बुरखा दिसतो, तेव्हां बायको असावी, आणखी बायको म्हणजे स्वातीच. (खाकऱ्या आवाजानें) ए, ए, ए स्वाती! हो तीच! अग इकडे, इकडे ये. बस्स, अगदीं म्हणजे अगदीं वेळेवर आलीस. (बुरखेवाली प्रवेश करिते.)

बुरखेवालीः—(घाबऱ्या घाबऱ्या) आलें बाई एकदां सुरक्षित. फाल्गुनराव, मी अगदी घाबरून गेलें आहें. अगबाई!

फाल्गुन०:—आं! आं!! काय, झालं काय?

बुरखेवालीः—हा पहा, सर्वांगाचा थरकांप झाला आहे. छे छे! नकोग बाई अशा वेळी एकटं हिंडणं!

फाल्गुन०:—पण काय झालं तें तरी आधीं सांग.

बुरखेवालीः—आपल्याला काय सांगूं फाल्गुनरावजी, येतां येता वाटेंत त्या तिथं--पलीकडे एक कोण मेला दांडगेश्वर भेटला कुणाला ठाऊक? पण इथं नाहीं सांगत, मला आपल्या घरांत घेऊन चला लौकर.

फाल्गुन०:—माझ्या घरांत? छे छे, दुसऱ्या एखाद्या घरांत गेलों तर नाहीं का चालायचं?

बुरखेवालीः—अंहः! प्राण गेला तरी दुसऱ्याच्या घरांत नाहीं यायची.

फाल्गुन०:--(मनाशीं) ही तर असं म्हणते, आणि-आणि काय माझी बायको कांही यावेळीं घरांत नाहीं. हें ध्यानांतच नव्हतं. (उघड) बरं चल, पण दुसऱ्या एखाद्या घरांत गेलों असतों, म्हणजे बायकोची धास्ती बाळगायला नको होती.

बुरखेवाली:--तें कांहीं नाहीं, मला आपण कसंही करून आपल्याच घरीं घेऊन चला.

फाल्गुन०:-बरं तर चल; तिला कशाला इतकं भ्यायला पाहिजे ? (दूर उभा केलेल्या भादव्यास) अरे ए भादव्या, इकडे ये. कांरे आम्ही बाहेर पडलों तेव्हां ती घरांत नव्हती ना ?

भादव्या:--(हळूच पुढें येतो) नव्हत्या धनीसाहेब.

फाल्गुन०:- बरं तर तूं पुढें हो आणि दारबीर उघडून ठेव आणखी दरवाजाच्या आंतल्या बाजूचा मोठा कंदील मालवून टाक. आंत जातांना कुणाला दिसणार नाहीं अशी तजवीज कर, समजलास ? जा लौकर.

भादव्या:-- होय धनीसाहेब. (जातो.)

फाल्गुन०:-(तिच्या पाठीवर हात मारून) शाबास, शाबास, आलीस, खूष झालों. चल आतां हळूच माझ्या आडून आडून.

बुरखेवाली:- पण हें कळायचं नाहींना तुमच्या घरांत ?

फाल्गुन०:-भलतंच, फक्त तुला ठाऊक कीं मला ठाऊक.

(दोघें जातात.)

प्रवेश ४ था.

स्थळ:—फाल्गुनरावाचें घर.

(आश्विनशेट आणि रोहिणी.)

रोहिणी:--जो घोंटाळा माजला आहे म्हणतां ! त्यांच्या मनांत यांचा संशय, आणि यांच्या मनांत त्यांचा संशय. हे सगळे तुम्ही म्हणतां त्या तस-बिरीचे प्रताप ! दुसरं कांहीं कारण दिसत नाहीं.

आश्विन०:––या गोंधळाचा खुलासा करावा म्हणून तर मुद्दाम मी इथें आलों आहें. या कामीं मला फाल्गुनरावाची गांठ घेतलीच पाहिजे, दुसरी तोड नाहीं. म्हणून ते येईपर्यंत मी इथें बसतों.

(बसतो.)

रोहिणी:––मला वाटतं तुम्हीं इथं बसूं नये. कारण तुमच्या बसण्यानं भडकलेल्या आगींत तेल ओतल्यासारखं होईल.

आश्विन०:––तें कसं ?

रोहिणी:––कसं तें काय सागूं ? पण बसूं नये हें चागलं. फिरून कांहीं वेळानं या हवे तर, पण आतां चला. (चपापून) अगबाई, आले हो आले, त्यांचाच शब्द हा ! चला, चला लवकर या दारानं ! आतां काय सांगावं बाई यांना ? त्यांनीं जर तुम्हांला या घरांत पाहिलं, तर बाईसाहेबांचा सर्वस्वी घात झाला म्हणून समजा. तुम्ही बाईसाहेबांकडे आलांत असं त्यांनीं एकदा डोक्यांत घेतलं म्हणजे देवालासुद्धां निघायचं नाहीं.

आश्विन०:––पण मी त्यांना असं समजून सांगेन की–

रोहिणी:–– हो, तुम्ही सांगाल हवं तें, पण त्यांनीं समजून घेतलं पाहिजें ना ? (ऐकून) झालं, इकडेच येताहेत वाटतं. मी पाहून तरी येतें.

आश्विन०:–काय मूर्ख आहे ही ! विनाकारण घाबरून गेली आहे. ही कांहीं म्हणेना, मी फाल्गुनरावाची गांठ घेणारच.

रोहिणी:––(घाईघाईनें) तेच हो तेच, तेच आले ! आणि त्यांच्या-बरोबर बुरखा घेतलेली एक बायको आहे.

आश्विन०:–(मनाशीं) बुरखा घेतलेली बायको ? रेवती तर नसेलना ? पुन्हां संशय आला. (उघड) तिचा चेहेरा पाहिलास का ?

रोहिणी:––अहो, बुरखा घेतलेली म्हणते ना ? पण तुम्ही कृपा करून सांगतें तिथें लपून बसा. एवढा कराच माझ्यावर उपकार.

आश्विन०:––ठीक आहे. लपून बसतों. ती बुरखा घेतलेली कोण, हें मलाही कळलंच पाहिजे. पण कुठें लपून बसूं ? एखादी निराळी खोली आहे का ?

रोहिणी:—फाल्गुनराव निघून जाईपर्यंत तुम्ही या खोलींत बसा. फार झालं तर घटका अर्धी घटका बसावं लागेल. येतांना ? चला लवकर.

आश्विन०:—(हातरुमाल, जोडा वगैरे घेत) चल. खोलीत लपीव, पेटींत लपीव, हवं तर बिछान्यांत लपीव, कुठेंही लपीव, चल. (मनाशीं) ती जर कां रेवती असली तर—

रोहिणी:—(त्याला खोलींत घालून) हं बसा इथं. मी बाहेरून कुलूप घालतें बरं का! म्हणजे काळजी नाही. घालूं ना?

आश्विन०:—हं, एक कां? दोन घाल हवीं तर. (ती कुलूप घालून जाते.)

(फाल्गुनराव व बुरखेवाली प्रवेश करतात.)

फाल्गुन०:—मीं सांगितलं त्याला हं म्हण, मागशील तें देईन तुला. बरं आतां बुरखा काढीनास तोंडावरचा.

बुरखेवाली:—नको नको. तें ऐकलंत का? कोणसं बोलतं आहे. कुणी पाहिलं तर काय होईल कोण जाणे.

फाल्गुन०:—इथं कोण येतं आहे पहायला? घाबरट कुठली! या प्रसंगीं माझं म्हणणं कबूल कर, कीं मी तुला जन्मभर विसरणार नाही, ही शपथ.

बुरखेवाली:—पण तुमचा माझा काहीं एकांत झाला हें जर तुमच्या बायकोला कळलं तर मग काहीं माझी धडगत नाहीं.

फाल्गुन०:—पण कळणार कसं? हं. बुरखा काढ आतां—

बुरखेवाली:— मी नाही बाई! पाहील कुणी!

फाल्गुन०:—दाराला कडी लावून येतों. मग तर झालं? (तसें करितो.) या बायका म्हणजे भारी भित्र्या!

बुरखेवाली:—नाही तर तुम्ही नवराबायको भांडाल आणि एक व्हाल, माझं मात्र मधल्यामध्यें मरण.

फाल्गुन०:—पुन्हां आणखी आपलं तेंच. अग, एकदा तुटलेलं फळ फिरून चिकटेल का? त्यांतून त्या गचाळ बायकोचा मला इतका वीट--वैताग आला आहे की तिचं तोंड पाहायचा नाही याउप्पर! मग दुसरंतिसरं दूरच राहिलं.

बुरखेवाली:—पण हें बोलणं खरं कशावरून?

फाल्गुन०:—तुझ्या गळ्याशपथ! झालं आतां?

फाल्गुन०:--अरे, ही तर माझी बायको ! पृ. ७१.

बुरखेवाली:--मग हा काढला बुरखा. (तसं करून उभी राहते.) कां, चकलांत कां ? माझी काय भीति पडली तुम्हांला ?

फाल्गुन०:—(गोंधळून) अरे, ही तर माझी बायको !

कृत्तिका:--अहो महाराज, महाराज, आतां कां तोंड मिटलं ? कां स्वातीला शपथ दिली म्हणून माझ्याकडे पाहायचं नाहीं ? सांपडलेत कां आतां चांगले ? अजून युक्ति नाही वाटतं एखादी सुचत ?

फाल्गुन०:--तूं पाहिजे तें म्हण. ह्या गाढव भादव्यानं हा पाजीपणा केलान्, कसा तो सांगतों तुला–

कृत्तिका:–सांगा सांगा पाहूं ? गाढव भादव्या ! त्यानं फसवलं का या भोळ्या शंकराला ?

फाल्गुन०:—तसं नाहींग लाडके !

कृत्तिका:–असं असं, इतक्यांत मी गचाळाची लाडकी सुद्धां झालेना ? तिची ओकारी आली आहे, तोंडसुद्धा बघायचं नाहीं, मग दुसरं तिसरं दूरच. हें सुद्धां आपण म्हणालांत ना इतक्यांत ?

फाल्गुन०:–अग, मनांतला माझा तुझ्याविषयींचा संशय घालवायला ही मी युक्ति काढली होती इतकंच.

कृत्तिका:–एवढं माझं काम केलंस म्हणजे तुला जन्मभर विसरणार नाहीं, हें युक्तींतलंच का सगळं ?

फाल्गुन०:–मग दुसरं काय ? मला ठाऊक कीं त्या स्वातीला निरोप पाठवला म्हणजे तुला कळणार; मग तूं बुरखा घेऊन मला भेटणार ! हें सर्व आधींच जुळवून ठेवलं होतं मी. लोक बोलतात तें खोटं. उगीच संशय घेणं वाईट असं तुला कळावं म्हणून हें मी केलं, समजलीस ?

कृत्तिका:—फार खासं केलंत हो ! आतां मी भावाला पत्र लिहून इकडे बोलावतें—

फाल्गुन०:--बोलाविनास ? तुझीच फजिती होईल.

कृत्तिका:–पाहीन मग कुणाची होते ती. (खोलीच्या दरवाज्याजवळ येऊन) कुलूप कुणीं घातलं दाराला ? आपण वाटतं ? हं, समजलें, मी बाहेर गेलेली पाहून या खोलीत एखादी औषध घ्यायला बसली आहे वाटतं ?

फाल्गुन०:—(हंसत) शाबास, शाबास. चांगलं ओळखलंस! वेडी कुठली

कृत्तिका:-मुकाटयानं कुलुपाची किल्ली द्या, नाहीं तर हें कुलूप फोडून पाहीन आंत कोण आहे तें. सोडायची नाहीं.

फाल्गुन०:-नाहींच सोडायचीस; मला ठाऊक आहे, तूं कसली हट्टी!

कृत्तिका:-कोण आहेग बाहेर? रोहिणी! कोण मेली बसली आहे माझ्या खोलींत ती पाहतें.

(रोहिणी येते.)

कृत्तिका:-कायग, या कुलुपाची किल्ली कुठें आहे?

रोहिणी:-(घाबरून) माझ्यापाशी आहे बाईसाहेब.

कृत्तिका:-दे तर ती अगोदर.

रोहिणी:-(तिच्या कानांत) या वेळेला मागूं नका. (उघड) आहे म्हटलं पण माझ्याजवळ नाहीं बाईसाहेब. (हळूंच) ते गेल्यावर मग मागा. आता मागूं नका.

कृत्तिका:-मागूं नका म्हणजे? तूं कोण नको म्हणणार? आण ती इकडे.

फाल्गुन०:-(मनाशीं) आहे म्हणाली आणि देत कां बरं नाहीं? हें तंत्र कांहीं निराळंच दिसतं आहे. (उघड) तिला नको देऊंस. माझ्या हातांत दे.

कृत्तिका:-तें काय म्हणून? मलाच ती पाहिजे. देग!

रोहिणी:-कुठें हातांतून पडली. (हळूंच) मागूं नका म्हणतेंना इतक्यांत?

कृत्तिका:-मी नाही ऐकायची तसलं.

रोहिणी:-तर मग घ्या ही. (देते.) (मनाशीं) आतां इथून धूम ठोकली पाहिजे. (जाते.)

कृत्तिका:-(किल्ली घेऊन कुलूप काढतांना) आतां दाखवतें तमाशा आपल्याला.

फाल्गुनराव:--दाखव बरं, मी तयार आहें पहायला.

कृत्तिका:-कोण आहेस ग आंत, चल ये अशी बाहेर.

आश्विन०:-(खोलीबाहेर येऊन) मी आहें तो आश्विनशेट.

कृत्तिका:-(चपापून) अगबाई! तुम्ही कसे माझ्या खोलींत?

कृत्तिका०:—अगबाई ! तुम्ही कसे माझ्या खोलींत ?   पृ. ७२.

फाल्गुन०:-कसे आले आणि कां आले, तें तुला ठाऊक आहे नी त्यांना ठाऊक आहे. उगीच का विचारतेस? मसलत ठरल्याप्रमाणें आले!

आश्विन०:-माझं येणं तुम्हाला जरा चमत्कारिक वाटेल, पण——

फाल्गुन०:-तुम्ही हवी ती थाप मारा, आतां हिच्याकडून तुम्हांला होस होच मिळणार.

आश्विन०:-पण इथें कां आलों तें सांगतों; मग हवी तर वाटेल तशी बडबड करा. तुमच्याजवळ जी माझी तसबीर आहे ती मी मागायला आलों आहें. कारण तिची मला फार जरूर आहे.

फाल्गुन०:—असलीच पाहिजे. मलाही आतां तिची फार जरूर आहे. कां म्हणाल, तर तुमच्या दोघांच्या सलगीची ती एक साक्ष आहे.

कृत्तिका:—काय म्हटलंत आपण? दोघांच्या सलगीची? पुन्हां एकदां बोला पाहूं? कांहो आश्विनशेट, तुम्ही इथं कां आलांत? माझ्या खोलींत कसे गेलांत? सगळं-सगळं, सांगा.

फाल्गुन०:-अहो, ती विचारते आतां तरी सांगा. अजून सुचत नाहीं काय सांगायचं तें?

आश्विन०:—कां आलों, हें सांगितलंच मघांशी. आतां शिरकाव कसा झाला विचाराल, तर रोहिणीनं मला इथें लपून बसायला सांगितलं.

फाल्गुन०:-मग यांत काय बिघडलं; तिनं सांगितलं तें बरोबर सांगितलं. आधींचाच बेत ठरलेला. त्याप्रमाणें——

आश्विन०:—नाहीं नाहीं, बेत बिलकुल ठरला नव्हता.

कृत्तिका:—हे येणार, यांतलं एक अक्षर देखील माहित नव्हतं.

फाल्गुन०:-बस्, जुळलं. दोघांनाही माहित नव्हतंना? झालं तर.

आश्विन०:-असल्या बोलण्यांत अर्थ नाहीं. माझी तसबीर कुठें आहे ती द्या-

फाल्गुन०:-तसबीर मिळायची नाहीं.

आश्विन०:—ती घेतल्याशिवाय मी हलायचा नाहीं. मुकाट्यानं दिली तर बरं आहे, नाहीं तर-

फाल्गुन०:—नाहीं तर काय कराल? अशा धमकावणीला भ्यायचा नाहीं मी.

आश्विन०:—आणि मीही साधी धमकावणी दाखवायचा नाहीं. आत्तांच्या आत्तां तसबीर द्या, नाहीं तर--हा पाहिलात का जंबिया ?

फाल्गुन०:—(दचकून मनाशीं) हं समजलों, कांहीं तरी कुरापत काढून मला मारून टाकायाचा यांचा बेत दिसतो, आणि माझ्या बायकोनं ही मसलत दिली आहे.

आश्विन०:—कां, पाहिलंत का ?

फाल्गुन०:—तुमचा जंबिया पाहिला आणि माझाही जंबिया दाखविला असता तुम्हांला; पण, आपल्या निस्संग बायकोसाठी तुमच्यावर हत्यार उचलण्याची माझी इच्छा नाही. (तसबीर काढून) शिवाय तसबिरीचीही मला किंमत नाही, घेऊन चला तुमचे तुम्हीं (जमिनीवर फेकतों) आणि त्या तसबिरीबरोबर हिलाही घेऊन चला.

पद (चतुर्भुज).

जा, करा कृष्णमुख सुध्या गुणीं ॥ प्रियपात्रासहि या न्या संगें ॥ नको गृहीं ही डाकिणी ॥ शस्त्रें तव करिं मज मारविते ॥ चालूं न चुके विष ती पतितें ॥ कालसर्पिणी दंशुं पहाते ॥ नये हिचा विश्वास मनीं ॥ १ ॥

कृत्तिका:—आणि मला तरी काय करायचं आहे तुमच्या घरांत राहून ? आहे माझा भाऊ, संभाळील मला.

फाल्गुन०:—ही आजची हकीगत त्याला लिहून कळवितों, मग पाहीन कसा संभाळतो तो. हा निघालेंच बघ त्या उद्योगाला, काय समजलीस ? हडळ डाकीण ?

कृत्तिका:—तुम्ही लिहा आणि की मी लिहितें ! हे नवरे म्हणजे समंध, ब्रह्मराक्षस ! रोहिणी, अग रोहिणी ! (निघून जाते.)

आश्विन०:—हा ब्रह्मराक्षस आणि ही हडळ, जोडा खासा जमला आहे ! पण मी कोण ? मी रेवतीचा भुत्या ! आतां पश्चात्तापाची दिवटी पाजळून तिच्यावर प्रेमाचें तेल ओतून ही तसबिरीची भेट घेऊन तिच्याकडे जातों, आणि तिचा उदे उदे करून अपराधाची क्षमा मागतों. पुढें तिची इच्छा आणि आमचं नशीब ! काय होईल तें होईल.

अंक पांचवा.

प्रवेश १ ला.

स्थळः—रेवतीचें घर.

(रेवती व तारका.)

रेवतीः—(मनाशी) असा भिडस्तपणाच माणसाला बाधतो मेला. तें कांहीं नाही, दुर्जनाला दुरूनच नमस्कार केला पाहिजे. कायग तारके, आश्विनशेटजींनी कसा नीचपणा केला तो ऐकलासना ?

तारकाः— हो ऐकला.

रेवतीः—इतकी वचनं, आणाभाका देऊन प्रत्यक्ष रमाकांतासमोर पाणिग्रहहणाचा विधि करून शेवटी उघड उघड लग्न करण्याचं ठरवून अखेरीस त्यांनीं मला हे असं फशीं पाडल. तें काही नाही, तूं अशीच्या अशीच जा, आणि साग आजपासून मी तुम्हाला अंतरलें आणि तुम्ही मला अंतरलां ! आणि त्यांना निक्षून सांग, इतकं होऊन पुन्हां माझ्या घरीं आलांत तर मी तुम्हांला भेटायची नाही, तुमच्याशीं भाषण करायची नाहीं, चिठीचपाटी आली तर वाचायची नाहीं, तुमच्या नोकरमाणसाशी बोलायची सुद्धां नाहीं, कीं निरोपसुद्धां ऐकायची नाही. आलं लक्षांत काय सांगायचं तें ?

तारकाः—लक्षांत आलं, पण हे फार नाही का होत ?

रेवतीः—फार नाहीं नी कमी नाहीं, अस्संच जाऊन सांग.

तारकाः—पण मी म्हणतें-

रेवतीः—कांहीं म्हणूं नको. अशा माणसांची अशीच खोड मोडली पाहिजे.

तारकाः—पण बाईसाहेब तेच आले पहा. आता-

रेवतीः—येऊं देत; मी माडीवर जाऊन बसतें. ते आले म्हणजे मीं

तुला मघांशीं सांगितलं तसंच्या तसंच जाऊन सांग. (जातां जातां मार्गे वघून) ते गेले म्हणजे मी येईन. (जाते.)

(आश्विनशेट येतो.)

आश्विन०:—तारके, रेवती आहे का घरांत ?

तारका:-- हो आहेत. पण भेट व्हायची नाहीं असं त्यांनीं मला निक्षून सांगितलं आहे.

आश्विन०:--असं सांगण्याचं कारण ?

तारका:--कारण काय असेल तें असो, पण काल संध्याकाळीं त्यांच्याकडे फाल्गुनराव आले होते, नी त्यांनीं त्यांच्या मनांत भरवून दिलं असावं.

आश्विन०:-रेवतीकडे फाल्गुनराव आला होता ? तर मग या गोष्टीचा उलगडा करण्याकरतां मला रेवतीला जरूर भेटलंच पाहिजे.

तारका:--छे, छे, आपला निरोप ऐकायचा नाहीं, आपली चिठ्ठी सुद्धां पहायची नाहीं, असं त्यांनीं ठरवलं आहे. मग भेट घ्यायचं, बोलायचं, मनांत सुद्धां आणूं नका. अशा वेळीं त्यांची भेट घेण्यापेक्षां फाल्गुनरावांनाच जाऊन कां भेटत नाहीं ? मला वाटतं त्याचा उपयोग जास्त होईल.

आश्विन०:—हो, तुझंही म्हणणं वाजवी आहे. मी तिकडेच जातों. पण माझं एक काम करशील का ? मी जाऊन येई तों तिची समजूत घाल. जराशी रदबदली कर माझ्याकरतां. तिच्या मनांत काय भरलं आहे तें मी खात्रीनं दूर करीन. पण तारके, रेवतीनं चांगलं केलंन् का ?

पद (चाल-मारगमूं कोन).

सदय किती कोमलमती रेवती ती ।। शोभे ही काय तिला निष्ठुरा कृति ।। ध्रु० ।। कानीं कुणीं विष वमिलें मानुनी खरें ।। कुपित होय भेट न घे प्रेम सांडिती ।। १ ।।

तारका:--म्हणूनच म्हणतें, तुम्हीं फाल्गुनरावांना भेटून या. आपण सांगितल्याप्रमाणं मी इकडे त्यांचं मन वळवायचं बघतें.

आश्विन०:--ठीक आहे. तिला आणखी असं सांग, तुझ्याबद्दल

माझ्या मनांत आलेला सर्व संशय दूर झाला. तुझ्यावर विनाकारण दोषारोप केल्याबद्दल माझ्या मनास अतिशय पश्चात्ताप झाला आहे. म्हणून मी तुझी क्षमा मागण्याकरतां आतां इथें आलों होतों. जाऊं तर ?

तारकाः—हं चला; माझ्याकडे लागलं सगळं. (आश्विनशेट जातो.) यांच्या बोलण्यांत कांहीं कपट दिसत नाहीं, अगदी खरं नाणं दिसतं.

(**रेवती** येते.)

रेवतीः—काय, कायग म्हणत होते ?

तारकाः—अगदीं मोठया कष्टानं गेले. आणि जातांना मला तुमच्याशीं रदबदली करायला सांगितली आहे. विनाकारण तुमच्याबद्दल संशय घेतल्याचा आपल्याला फार पश्चात्ताप झाल्याच सांगत होते. तुमची भेट व्हायची नाहीं, असं जेव्हां मीं निक्षून सागितलं तेव्हा तर त्यांना फार वाईट वाटलं. आणि जातांना सुद्धां अगदी कष्टी मुद्रा करून गेले. आणि तूं तरी माझ्याकरतां रदबदली कर, म्हणून मला सागून गेले.

रेवतीः—यांचं तर हें असं सांगतेस. फाल्गुनराव तर तसं म्हणतात. तेव्हां आतां मीं काय करावं ?

तारकाः—मला वाटतं सांगोसांगी गोष्टीवर विश्वास ठेवण्यापेक्षां फाल्गुनरावाच्या बायकोलाच विचारलं म्हणजे सर्व निकाल लागेल. शिवाय आश्विनशेटजी सुद्धा आता तिकडेच जाणार आहेत; तेव्हां हा काय प्रकार आहे हें प्रत्यक्ष पहायला सांपडेल. असल्या गोष्टी समक्षासमक्ष झालेल्या चांगल्या, म्हणजे संशय राहत नाहीं.

रेवतीः—ही तुझी मसलत बरी दिसते. जा तो माझा पांघरायचा हा-घेऊन ये, म्हणजे मी कृत्तिकाबाईंना जाऊन भेटतें. (तारका जाते.) हो, नुसत्या संशयावरच आश्विनशेटजींना मी गमावून बसलें, तर जन्मभर तळमळ लागेल. (**तारका** येते.) आणलास का ? दे इकडे. (पाघरते.) कदाचित् कुठें गेली आहे असं आईनं जर विचारलं तर फाल्गुनरावांच्या घरीं जाऊन आतां येतें, असं सांगून गेल्या आहेत, असं सांग. (जाते.)

———

प्रवेश २ रा.

स्थळः—रेवतीचें घर.

(मघा आणि तारका येतात.)

मघाः—कायग तारके, कुठें गेली ही ? आणि परवांपासून या पोरीनं काय घोंटाळा माजवला आहे ?

तारकाः—घोंटाळा माजला होता पण तो आतां मिटत आला आहे. त्यासाठींच ह्या आतां बाहेर गेल्या आहेत.

मघाः—पण मी असताना या पोरीला स्वतःच थेर थेर करायला सांगितलं होतं कुणीं ? आश्विनशेट, आश्विनशेट, म्हणून महिनाभर नाचली. तेव्हांच मी सांगत होतें. पण म्हटलं एकुलती एक पोरगी. राहिना कां तिच्याच मनाप्रमाणें त्यांच्याजवळ. पण अलीकडे दोन तीन दिवस पाहतें तों ती त्यांच्याशी भांडली म्हणून ऐकतें !

तारकाः—तसं कांहीं नाही. आपलं गोडीगुलाबीचंच भांडण आहे.

मघाः—बरं, काल तो फाल्गुनराव कशाला ग आला होता तिच्याकडे ?

तारकाः—तें नाहीं मला कळलं, पण आतां त्याच्याच घराकडे जाऊन येतें म्हणून बाहेर गेल्या आहेत.

मघाः—त्याच्या घराकडे गेली आहे ? जा, आधीं माझी गाडी जोडायला सांग. असा नाचरेपणा चागला नाही, म्हणून मी दहादां सांगितलं आहे कारटीला. सदाच आपला छंद, हें नाही मला आवडत. जा तूं—

तारकाः—जातें—त्याच इतक्यात येतील म्हणून—

मघाः—तूं आपली गाडी तयार करायला सांग जा. तोंवर मी आंतून जाऊन येतें. (दोघी जातात.)

प्रवेश ३ रा.

स्थळः—फाल्गुनरावाचें घर.

(भादव्या येतो.)

भादव्याः—कालपासून एका घटकेचा विसांवा नाहीं. इकडे धांव, तिकडे धांव, ही चिठ्ठी दे, तो निरोप कळीव, खरं सांग, खोटं बोलतोस, हा

गोंधळ चालला आहे सारखा ! पुष्कळ धनी पाहिले, परंतु ही तऱ्हा अजब आहे. हं, आलं वाटतं कुणी. कोण बरं ? हीं आमची धनीण. आतां मात्र माझी शंभर वर्षे भरलीं. धनीसाहेब आणि रेवती खोलींत खलबत करीत बसले आहेत, हें जर हिला कळलं तर नुसता विजेचा कडकडाट, दुसरं बोलणं नाहीं. इकडेच आली ही–धनीसाहेब, धनीसाहेब !

फाल्गुनराव:––(दारातून डोकावून) कायरे, कोण आलं ? ती आली कारे ?

भादव्या:–होय धनीसाहेब !

फाल्गुन०: –रेवती आत आहे म्हणून सागूं नकोस बरं का ?

भादव्या:–मला विचारतील तर सागायचं, तशाच आत घुसल्या तर ? पण या आल्याच. दार घ्या ओढून–(फाल्गुनराव तसें करतो). फार झपाट्यानें येताहेत. कुणीकडे गेल्या होत्या बरं ?

कृत्तिका:––भादव्या, आहेत कारे आत ?

भादव्या:––आहेत वाटतं !

कृत्तिका:––दुसरं कुणी आहे का जवळ ?

भादव्या:––छे ! कुणी नाही बाईसाहेब. एकटेच पत्र लिहीत बसले आहेत, आणि कोणाला आंत सोडूं नकोस म्हणून सांगितलं आहे.

कृत्तिका:–– मी नाही जात आंत बरं ! खुशाल बसूं देत एकात करीत.

भादव्या:––(मनाशी) आं ? याना कसं समजलं ? (उघड) एकांत नाहीं बाईसाहेब. कांहीं लिहीत वाचीत बसले आहेत.

कृत्तिका:–इतक्यांत किती खोटं बोललास ! आतां खरं बोल, खोटें बोल, मला काय करायचं आहे ? संबंध सुटला आणि तंटा मिटला. मीच आतां हें घर सोडून जाणार आहें. मी गेलें म्हणून कळीव आणि म्हणावं आतां हवा तसा स्वच्छंदपणा करा. माझी कांही अडचण पडायची नाहीं. (जाते.)

(**फाल्गुनराव** आणि **रेवती** बाहेर येतात.)

रेवती:–मला कृत्तिकाबाईशीं एकच शब्द बोलायचा आहे.

फाल्गुन०:––छे, छे, मेहेरबानी करून आतां नको.

रेवतीः––एक दोन प्रश्नांत जर माझा सर्व संशय नाहींसा होतो तर आपण कां बरं अडथळा घालतां ?

फाल्गुन०ः–का, तें विचारूं नकोस, हजार कारणं आहेत. तूं जर या घरांत तिला दिसलीस तर काय अनर्थ होईल तो नाही तुझ्या लक्षांत आला. शेंकडों कुतर्क काढीत बसेल. तूं इथें आहेस तोंपर्यंत माझ्या जीवांत जीव नाहीं; पण तूं तरी कां इतका आग्रह धरतेस ?

रेवतीः––आश्विनशेटजींवर जो आळ आला आहे, तो खरा कीं खोटा, याचा मला शोध लावायचा आहे. दुसरं कांहीं नाही कारण.

फाल्गुन०ः––त्याचा उलगडा करायला ती कशाला पाहिजे ? मी करतों. अग, इथं काय पुराव्यावर पुरावा. मी तुला भेटलों, त्यानंतर माझ्या घरांत–तिच्या खोलींत--लपून बसलेला पाहिला.

रेवतीः–त्यांच्या खोलीत ?

फाल्गुन०ः– हो, हो, अगदी तिच्या निजायच्या खोलीत. पुढें बोल–

रेवतीः–आतां काय कपाळ बोलूं ? खरं का पण हें ?

फाल्गुन०ः–खरं कां ? हे डोळे, हा मी ! प्रत्यक्ष त्याला पाहिला, त्याच्याशीं बोललों, त्याची फजिती केली, झाली खात्री ? तिच्याच कुळंबिणीनं, म्हणजे रोहिणीनं, त्याला खोलीत लपून ठेवला होता, अर्थात् तिच्याच मसलतीनं. आणखी किती पाहिजे पुरावा ?

रेवतीः–आणखी असेल तितका सांगा–

फाल्गुन०ः––आता नको. आणखी केव्हां तरी. आतां तुला भादव्या पोंचवावयला येईल, त्याच्याबरोबर घरीं जा. कदाचित् तिनं आम्हां दोघांना एका ठिकाणी पाहिलं तर उगीच–(ऐकून) आली, आलीच वाटतं. तूं जा–भादव्या कुठें गेला बरं ?

रेवतीः—हें जर खरं ठरलं तर, थोडी कुठें आशा होती, तीही संपलीच म्हणावं झालं ! (सुस्कारा टाकते.)

मघाः––(पडद्यांत) अरे ए, माझी मुलगी रेवती आंत आहे कारे ?

रेवतीः––अग बाई, माझी आई आली. तिला मी इथं नाहीं म्हणून सांगा, आणि मला कुठें तरी लपवा अगोदर--त्या खोलींत जाऊं का ?

फाल्गुन०:--म्हणजे खासें! चोरानं लपण्याकरतां चावडीकडे धांव घ्यायची. उत्तम काम! तुझी आई त्याच खोलीकडे चालली आहे.

रेवतीः--बरं, माडीवर जाऊं का? सांगा.

फाल्गुन०:--हें त्याच्याहीपेक्षां नामी! म्हणजे आयतीच माझ्या बायकोच्या हातीं लागावीस! (ऐकून) जिना वाजतो, झाला घात; तीच आली खाली! आतां-हो-हो त्या पेटीच्या आड! हो लवकर!

रेवतीः--मी अगदीं भेदरून गेलें आहें. मला हवी तिथें उचलून ठेवा, माझा बाई पाय उचलत नाहीं! (फाल्गुनराव हातांत धरून उचलून नेतो.) अग बाई, या केरकचऱ्यांत बसूं?

फाल्गुन०:--बैस लौकर. (ती बसते.) निभावलं म्हणायचं; ये म्हणावं आतां!

(कृत्तिका येते.)

कृत्तिकाः--मला एक गोष्ट विचारायची आहे. माझा माहेरचा कंठा आपल्याजवळ होता-

फाल्गुन०:--मग आतां काय त्याचं? (पाहून) ही कोण म्हातारी?

(मघा आंत येते.)

मघाः--तुम्ही गृहस्थ आणि मी नायकीण, तेव्हां न विचारतां तुमच्या घरांत शिरलें म्हणून तुम्हांला राग येईल; पण माझा इलाज नाहीं. माझी मुलगी रेवती इथं आहे असं समजलं म्हणून मी तिचा शोध करायला आलें आहें.

फाल्गुन०:-अहो, पण-

कृत्तिकाः--ऐका हो महाराज! तिला सुद्धां कळलं!

मघाः--ती कशाकरतां आली आहे हें जरी मला कळलं नाहीं, तरी तिच्यासारख्या अल्लड पोरीला तुम्हीं फूस लावून घरांत घेणें म्हणजे अगदीं-अगदीं वाईट!

फाल्गुन०:--अहो, पण सांगितलं कुणीं मीं घरांत घेतली म्हणून? अशी भलतीच गोष्ट मी करीन कशी?

कृत्तिकाः--छे, भलतंच; ह्यांच्या हातून अशी गोष्ट मुळींच व्हायची नाहीं. साधुपुरुष हे! आहे हो, तुमच्या मुलीला यांची फूस आहे.

मघाः-खरंच कां ?

फाल्गुन०ः--छेहो, बिलकुल नाहीं. ही लबाड बोलते.

कृत्तिकाः--अगदी खरं बोलतें मी. अहो बाई, तुमच्या मुलीला आश्रय देऊन मला घराबाहेर काढण्याचा यांचा विचार आहे.

फाल्गुन०ः--तुम्ही काय ऐकतां तिचं ? तिला अलीकडे वेड लागलं आहे. त्याच्या लहरीत ती अशीच बडबडत असते.

कृत्तिकाः--आपल्यालाच रेवतीचं वेड लागलं आहे. मला कुणाचं लागणार वेड ?

फाल्गुन०ः-(पाहून) कुणाचं ? हे पहा येत आहेत, यांचं !

(इतक्यांत **आश्विनशेट** येतो.)

मघाः--बरं झालं, देवच पावला. अगदी वेळेवर आलांत !

फाल्गुन०ः-(बायकोस) आणि तुला नाही का देव पावला ? हे म्हटलं तुझे, तुझे आश्विनशेट !

आश्विन०ः-अहो फाल्गुनराव, मी कांही लपून छपून आलों नाहीं. राजरोस आलों आहें. कां म्हणाल, तर इतक्या मंडळींच्या देखत तुमच्याकडून तुमच्या नीच कृत्याचा जबाब मागायला आलों आहें.

फाल्गुन०ः--मग त्याला असा राजरोसपणा कशाला ? ती खोली आहेच रिकामी ! चला आंत, बाहेरून कुलूप लावायला रोहिणी तयार आहेच.

कृत्तिकाः-असलं खोडसाळपणाचं बोलणं पुन्हां बोलाल तर जीभ झडून पडेल ! म्हणे ती खोली आहे रिकामी ! ह्या मेल्या रोहिणीच्या चुकीसाठी माझ्यावर असा भलताच आळ म्हणजे काय ?

फाल्गुन०ः-तुझ्या सल्लामसलतीनं झालेल्या गोष्टींत रोहिणीची कसली चुकी ! ती काय, हुकुमाची बंदी !

मघाः-पण या तंट्याशीं मला काय करायचं आहे ? मी माझ्या मुलीसाठीं आलें आहें. ती या घरांत आहे कीं नाहीं, सांगा.

फाल्गुन०ः-या घरांत ? आमच्या घरांत अशा नायकिणीच्या मुली येत नसतात. अहो, तिची माझी ओळख सुद्धां नाहीं.

कृत्तिकाः-ओळख नाही, चांगली माडीवर घेऊन बसलां होतां, आणि ओळख नाहीं म्हणायला कांहीं वाटतं का ?

मघाः—मांडीवर ! म्हणजे ? सांगा पाहूं ? कधीं ? कुठं ?

कृत्तिकाः—कुठं काय ? तिथं--त्या झाडाखालीं--त्यांनाच विचारा म्हणजे सांगतील सगळं ! "ज्यानं करावं पाप त्यानंच ओतावं माप" मी कशाला उच्चारूं ?

फाल्गुन०ः—काय आगलावी बायको आहे पहा.

मघाः—तें जाऊं द्या, पण मांडीवर कधी घेतली होती ?

कृत्तिकाः—मी सांगतें, काल सकाळीं, त्या आंब्याच्या झाडाखालीं

आश्विन०ः—हं हं हं हं ! कृत्तिकाबाई, हें साफ खोटं आहे, मी शपथेवर सांगतो—

फाल्गुन०ः—आणि मीही पाहिजे त्याची शपथ घेऊन सांगतों की यांत एक अक्षरसुद्धां खरं नाहीं. (आश्विनशेटच्या जवळ जाऊन कुजबुजतो.)

कृत्तिकाः—समजलें ! चोराला चोर सामील. तुम्ही दोघांनीं मिळून कट केला आहे.

फाल्गुन०ः—मघाजी, ती काय सांगते, आणि तुम्ही काय ऐकतां ? वाटसरूला सुद्धा शंका आली नसती वास्तविक.

आश्विन०ः—त्या गोष्टींत शंका घेणं म्हणजेच पातक.

कृत्तिकाः—तुम्ही काय ऐकतां त्यांचं ? दोघेही लबाड आहेत.

आश्विन०ः—म्हणजे हे बघा, रेवती वाटेंत घेरी येऊन पडली, तिला या फाल्गुनरावांनीं सांवरून धरून शुद्धीवर आणली; हा याचा अपराध ?

मघाः—यांत काय अपराध ? उपकाराला का अपराध म्हणायचा ? ती गोष्ट मला कळली आहे. घरीं आल्यावर देखील काल एकदां घेरी आली होती.

फाल्गुन०ः—बघा म्हणजे झालं ! आणि ही दीड शहाणी असं म्हणते.

आश्विन०ः—अहो मी सांगतोंना ? रेवती थोडीशी गर्विष्ठ आहे, म्हणून तिचं माझं पटत नाहीं. एरव्हीं वागणुकीसंबंधानं म्हणाल तर गरतीची छाती नाहीं तिला नांव ठेवायला.

फाल्गुन०ः—बरोबर आहे. अगदीं वाजवी ! मघाजी, बोला, ही काय ती खरी हकीगत. बोला, आतां या प्रकरणांत माझ्याकडे काय दोष ?

कृत्तिकाः—ही सगळी खरी हकीगत का ? चोरून कां ठेवतां आतां ? ती तसबीर तुम्हांला नजर केली ती—

फाल्गुन०:-तिनं मला नजर केली, कीं या आश्विनशेटजींनीं तुला नजर केली ?

कृत्तिका:-ऐका, ऐका, आश्विनशेटजी, ऐका हीं स्वारीचीं मुक्ताफळं !

आश्विन०:-फाल्गुनराव, हें तुम्ही निवळ खोटं बोलतां. मीं यांना मुळींच तसबीर दिली नाहीं.

फाल्गुन०:-हें तुम्ही अत्यंत खोटं बोलतां. तुम्ही तिला दिलीत, तिनं तिचं चुंबन घेतलं, तें मीं पाहिलं आणि मग तिच्या हातून ती तसबीर मीं काढून घेतली.

आश्विन०:-हें सुद्धां खोटं. ती तसबीर मीं रेवतीला दिली होती. तिला घेरी आली, तेव्हां तिच्या हातांतून गळून पडली, ती तुमच्या कुटुंबाला सांपडली.

कृत्तिका:-हो, असं झालं खरं. उगीच कां म्हणून खोटं बोलावं ? मला ती त्या झाडाखालीं सांपडली.

आश्विन०:-ऐका फाल्गुनराव, झाली खात्री ?

फाल्गुन०:-तसबिरीचं जाऊं द्या हो, त्या बाबतींत तुमचं म्हणणं खरं धरून चालतों मी. पण तुम्ही हिच्या निजायच्या खोलींत लपून बसलां होता, त्याचा द्या जबाब. म्हणे झाली का खात्री ?

कृत्तिका:-त्याचा काय जबाब ! मघाशीं नाहीं कां सांगितलं, कीं ती त्या रोहिणीची चुकी म्हणून, त्याच्याकडे काय ह्याचा संबंध ! कां उगीच आपलं " सोनूबाईनं चोरली सरी, आणि साळुबाईच्या गळ्यांत बांधा दोरी, " असं करण्यांत काय अर्थ ?

मघा:--मला वाटतं फाल्गुनराव, हा सगळा संशय तुमचा तुम्हांला बाधला. तसंच या बाईचं. मी कशाला बाजारच्या भाकरी भाजूं म्हणा, पण मला वाटलं तें सांगितलं. या बाईनं उगीच माझ्या मुलीचं नांव मध्यें गोवलं झालं !

कृत्तिका:--उगीच गोवलं का ? ह्मणजे मीच खोटी ! बरोबरच आहे. " कावळ्यांत बगळा आणि तोसुद्धां झाला कावळा. " जें कोणी येतं तें त्यांना मिळतं मिळा म्हणावं, मी आतांच्या आतां चालती होतें भावाकडे.

फाल्गुन०:-तूं मोठ्या आनंदानें चालती होशील भावाकडे,पण मीं जाऊं दिली पाहिजेना ? (तिला आडवतो.)

कृत्तिका०:—हा पाहिलात कां भादव्या ! पृ. ८५.

कृत्तिका:–मग मला खोडा घालून अडकवून ठेवणार कीं काय?

फाल्गुन०:—हो, हो.

कृत्तिका:—बायको झालें हें पातक झालं वाटतं?

फाल्गुन०:–अलबत!

कृत्तिका:—म्हणजे मला इतकीसुद्धां मोकळीक नाहीं का?

फाल्गुन०:–मुळींच नाही.

कृत्तिका:–तर मग जन्मभर तुम्हीं मला अशीच का छळणार?

फाल्गुन०:–यांत काय संशय!

कृत्तिका०:–बरोबर आहे. "गोठणचं गाईल आणि घरांतली बाईल" द्याल तितका मार खाईल.

मघा:–बरं, फाल्गुनराव, खरंच माझी मुलगी इकडे आली नाहींना?

फाल्गुन०:—छे हो, असून कां मी नाहीं म्हणेन? पहा हवी तर कुठें छपून ठेवली आहे का—

(इतक्यांत **रेवती** खोकते.)

आश्विन०:—आतां कोणी खोकल्यासारखा नाहीं का आवाज आला?

फाल्गुन०:—(स्वतःशीं) छे, छे, छे, घात झाला, घात झाला. घात झाला.

आश्विन०:–कांहो, तुम्हीं नाहीं का ऐकला?

फाल्गुन०:–तिकडे ती रेवती–रेवती नव्हे, आपली रोहिणी पत्नी-कडे काम करतां करतां खोकली असेल झालं?

कृत्तिका:— रोहिणी! रोहिणी कशी खोकेल? तिला तर मीं बाहेर कामाला पाठविली आहे.

फाल्गुन०:— रोहिणी नसेल तर भादव्या असेल.

कृत्तिका:—भादव्या नव्हे हा. बायकोचा अवाज आहे हा!

फाल्गुन०:–बायकोचा कुठला? इथें कोणाची आली बायको? भादव्याच तो.

कृत्तिका–त्या पेटीच्या बाजूनें आला, पाहतें.

(**फाल्गुनराव** अग, अग, करीत असतां **कृत्तिका** जाते. **रेवती** खोकत उभी राहते.)

कृत्तिका:—हा पाहिलात का भादव्या! भादव्या, ये बाबा असा पुढें.

(तिला धरून आणून) कांहो, रेवती नव्हतीना इथें? मग का आभाळांतून उतरून पेटीच्या आड गेली वाटतं?

भादव्याः-(मनाशीं) ही सगळी मसलत अंगावर ढांसळली. हिला हा मध्येंच खोकला कुणीकडून आला कोण जाणे !

कृत्तिकाः—कायग ? आमच्या स्वारीनं तला बोलावली म्हणून तूं आलीसना ?

रेवतीः--मी होऊन आलें. फाल्गुनरावांकडे कांहीं नाहीं त्यांतलं.

कृत्तिकाः-इथं कां आलीस ?

रेवतीः-तुम्हां नवराबायकोचा आचरटपणा मला बाधायला लागला-

कृत्तिकाः--माझा नव्हे; या स्वारीचा आचरटपणा. या आश्विन-शेटजींवर विनाकारण भलताच आळ घेतला त्यांनी !

आश्विन०:--खरंच, तो तर फाल्गुनरावांचाच आचरटपणा. अहो मघाजी, ही रेवती इथें कां आली आणि या पेटीच्या आड कां लपली होती, याचा जबाब पाहिजे.

रेवतीः-अशी आडून गोळी कशाला ? मी सांगतें. ती तसबीर या कृत्तिकाबाईंना तुम्ही दिली, असं या फाल्गुनरावांनीं मला सांगितलं, पण मला तें खरं वाटेना. म्हणून मी कृत्तिकाबाईंचीच गांठ घ्यावी आणि संशयाचा उलगडा करून घ्यावा म्हणून इथें आलें. पण हें बघ आई, त्या घरात नव्हत्या, म्हणून इथें जरा उभी होतें. इतक्यांत तूं आलीस म्हणून भिऊन लपून बसलें.

आश्विन०:-यांत कांहीं तसं वावगं नाहीं दिसत.

मघाः--पण पोरी, खऱ्या गोष्टीला भ्यायचं काय कारण होतं ? मला घरींच सांगितलं असतंस तर मीच येऊन भेटलें असतें या बाईंना. पण आतां काय राहिलं आहे त्याचं ? झालाना सगळ्यांचा संशय दूर ?

आश्विन०:-माझा तर झाला.

रेवतीः--मला तसा खरा संशय नव्हताच आधीं.

मघाः-अहो फाल्गुनराव, झालाना सगळा उलगडा ?

फाल्गुन०:-उलगडा कसा होतो ! या, आतां तुम्हांला मी सगळी

हकीगत सांगतों. पण हिच्या समक्ष नको. अशा इकडे या. (तिला नेऊं लागतो.)

कृत्तिका:—माझ्या समक्ष कां नको ? अहो मघाबाई, मलाही यांच्या पुष्कळ लबाडया सांगावयाच्या आहेत. मीही येतें. (तीही जाते.)

मघा:—(जातां जातां) आलेंच बरं कां ? आश्विनशेटजी, आहांतना इथें ? (तिघेंही जातात.)

(रेवती व आश्विनशेट तोंड वळवून उभीं राहतात.)

रेवती:—अशी चूक म्हणून माझ्या हातून कधी व्हायची नाहीं.

आश्विन०:—मी पुन्हा असा संशय येऊं द्यायचा नाही.

रेवती:—खरंच, मीं अगदी वेडेपणा केला.

आश्विन०:—माझ्या हातून हा मूर्खपणाच झाला.

रेवती:—बरं, झालें तें झालं, आता काय त्याचं ?

आश्विन०:—हो, होऊन गेल्यावर मग काय करायचं ?

रेवती:—पण हा अबोला चालायचा किती वेळ ?

आश्विन:—पण तिहीचा आणि सहाचा बसायचा कसा मेळ ?

रेवती:—ज्यानं पहिल्यान्दां भांडण उकरून काढलं, त्यानं बसवावा हवा तर, मी कांहीं क्षमा मागितल्याशिवाय बोलायची नाहीं.

आश्विन०:—आणि क्षमा कशी मागावी हें कळल्याशिवाय माझ्या तोंडांतून एक शब्दसुद्धां निघायचा नाहीं.

रेवती:—त्यांत काय करायचं ? क्षमा मागायची म्हणजे कांहीं पायां नको पडायला. नुसतें चुकलों चुकलों म्हणायचं ?

आश्विन०:—चुकलों, क्षमा कर, असं दहादां म्हटलं, पण राग जाऊन समजूत पडत नाहीं, त्याला काय करायचं ?

रेवती:—दहादां म्हटलं तसंच आणखी एकदां ?

आश्विन०:—(तोंड फिरवून) इतकं कळल्यावर आणखी एकदां कां शंभरदां--रेवती !

रेवती:—झाला आरंभ !

आश्विन०:—रेवती—

रेवती:—(तोंड फिरवून) प्रियकर प्राणपति--

आश्विन०:–वाहवा, मीं तुझ्याविषयीं खोटा संशय घेतला. चुकलों, चुकलों.

रेवती:––(हंसत) पुरे, पुरे, पुरे !

आश्विन०:––हंसली रे हंसली. झालं आतां !

रेवती:––ती तसबीर दिल्याशिवायच झालं म्हणतां ?

आश्विन०:––ही घे तसबीर. (देतो.)

रेवती:—(हंसत) शेवटीं तुम्हींच हरलांत अं ? तुम्ही अगोदर बोललांत, मग मी !

आश्विन०:–अग, तुझ्या माझ्या भांडणांत मीच हरायचा नेहमीं !

(इतक्यांत फाल्गुनराव, मघा, कृत्तिका, हंसत बाहेर येतात.)

फाल्गुन०:–आतां मात्र माझ्या पागलपणाबद्दल मला हसूं येतें; त्यांत हिच्या मूर्खपणाबद्दल तर फारच. खरंच सांगतों आश्विनशेट, इतकी उघड उघड गोष्ट आम्हांला कळली नाहीं म्हणजे केवढं आश्चर्य ! तुमच्या माझ्यांत त्या " ती " नं केवढा घोंटाळा केला होता !

आश्विन०:–तुम्ही "ती" म्हणजे कृत्तिका समजत होतां–

फाल्गुन०:–आणि तुम्ही रेवती समजत होतां. मिळून तुम्हीं आम्ही दोघेही धोत्रा प्यालों होतों. आणखी पहा—(हंसत हंसत कुजबुजतात.)

कृत्तिका:––रेवती, तूं म्हणत होतीस तें खरंग खरं ! या तुझ्या आईनं कशी हां हां म्हणतां समजूत घातली. काय मेलं डोक्यांत शिरलं होतं कुणाला ठाऊक ? पण त्यांच्या पांच दहा प्रश्नांत निकाल !

आश्विन०:–फाल्गुनराव, मी सांगत नव्हतों तुम्हांला ? मी तुमच्या घरीं पहिल्यान्दांच काल काय तो आलों. ह्याच्यापूर्वी कधीं पाऊल नाहीं, कीं तुमच्या कुटुंबाशीं भाषण नाही.

फाल्गुन०:—तें आतां सगळं ध्यानांत आलं. अहो एकदां मनुष्य संशयाच्या डगरीवरून घसरायला लागलं कीं चाललं घसरत खालीं खालीं. ज्या रंगाचा चष्मा त्याच रंगाची वस्तु, हेंच खरं.

मघा:—आणि कृत्तिकाबाई, तुम्हीं तरी माझ्या मुलीच्या संबंधानें अगदीं राईचा डोंगर केला होता !

फाल्गुन०:—हीं ना? ही मुळापासूनच अशी संशयी.

कृत्तिकाः—(हंसत) आणखी आपण काय कमी? माझ्यापेक्षां कांकणभर जास्तच. मला कारण तरी लागतं, आपल्याला तें सुद्धां नको.

भाद्व्याः-(दुरूनच) धनीसाहेब, मी म्हणत नव्हतों? पण आपणच उलट मला पागल ठरवलं होतं.

रोहिणीः-- मी किल्ली देत नाही म्हटलं, तेव्हां बाईसाहेबांनीं केवढे डोळे केले होते, तें तूं पाहिलंस नाहीं भादव्या?

मघा०:--झालं तुमच्या दोघांचं, आणि या आश्विनशेटजींनीं सुद्धां तुमचाच कित्ता गिरवला होता, फाल्गुनराव!

आश्विन०:- हो हो बरोबर, रेवतीनं कृत्तिकाबाईचा उचलला म्हणून मी फाल्गुनरावांचा पसंत केला.

रेवतीः—पण पहिल्यानदां आपण, मग मी!

मघाः--हा सगळा तसबिरीचा घोंटाळा! असो, झालं तें झालं, यापुढें तरी ज्यानं त्यानं नीट जपून वागावं, म्हणजे झालं!

(बुवा आंतून 'हृदयिं धरा हा बोध खरा' हें पद म्हणतो व बाहेर येऊन—)

बुवाः—कां? माझ्या उपदेशाचा सत्यपणा तुम्हाला बिंबलाना? आतां तरी कार्तिकनाथाच्या दीपोत्सवाकरिता दानधर्म कराल कीं नाही?

फाल्गुन०:--हिच्या एक मण तेलाबरोबर माझेंही एक मण तेल पाठवून देतों. ह्या शुभप्रसंगीं कार्तिकनाथापाशीं आमची अशी प्रार्थना आहे कीं—

कोरस.

चिन्मया सकल हृदया सदया दे या गोविंदा वरवरदा कलिमल--विलया ॥ ध्रु० ॥ विषयपिपासा पीडितसा, निःसारा, संसारा, मृगनीरासम, भुललों, मी परि फसलों, विस्मरलों तव भजनीं लागाया ॥१॥ कामधनाशा ही विवशा, मन्नाशा, सरसावे तत्पाशीं सांपडलों, ये धांवोनी, यांतूनी सोडवुनी मज घ्याया ॥ २ ॥ सौख्य सदां नव ज्या ठायीं, तापाचा पापाचा लेश नसे, शांति वसे, ने, येवोनी त्या स्थानीं, सुखभुवनीं दासा या ॥ ३ ॥

समाप्त.